

Pašnektės šnabždas pro šlyną į šviesą

Lietuvos nacionalinės kultūros ir meno premijos laureatas poetas Vladas BRAZIŪNAS
atsako į Juozo ŠORIO pateiktus klausimus.

Esate gimęs Pasvalyje, žiemgalių ir sėlių genčių paribyje, vėlesnių aukštaičių ir latvių kaimynystėje, Svalios, Lėvens, Pyvesos, Mūšos artumoje, regioninio Rygos–Panevėžio trakto jungtyje – įtampoje ar dermėje... Kiek tokia šiaurės Lietuvos miestelio ir gretimų kaimų aplinka, gimtosios žemės aitrumas lėmė pagrindinius gyvenimo pasirinkimus?

Pragyvenau savam krašte septyniolika metų, 1969-aisiais išvažiavau Vilniaus universitetan, Vilniuje ir likau. Atrodytų, turėjo tas mano Pasvalys nublėsti, nutolti, bet kad ne: daugėja manyje praeities, šito niekur nebeskubančio, sustojusio laiko, o gimtojo krašto vaizdas mano „sustojusio laiko karuselėj“ (patiko toks Arvydo Palevičiaus parodos pavadinimas) lieka gyviausias, paveikiausias, keliantis didžiausią jaudulį ar pakurstantis tą dermingą įtampą, reikiamą ir kūrybai. Apie savo kraštą – kaip neatšaukiamas pasvalietis – esu jau šūsnis prirašęs ir šulnius prišnekėjęs, didžiuojuosi juo, myliu jį kaip koks Česlovas Milošas savo dvarelį ar Aidas Marčėnas savo Gorkynę, rūpi man krašto žmonės, darbai jų kasdieniai po molį, giminių ir kaimynų dainos, gūdokos ir jautrios, švelni ir rupi kalbėsena, būdas, status ir teisingas. Jaučiu to krašto ypatingumą: minėtos ir neminėtos upės nėra kaip visos Lietuvos, jos ne Nemuno, jos Lielupės upyno, bėgančios Latvijon. Nemunėlis, Dauguva – ne tik latvių, bet ir mūsų seniausioje sąmonėje. Kad senelis būtų minėjęs Nemuną, neprisimenu, o jo dainos Dauguva („Klykava golbela / Daugovõ, Daugovõ, / verke mergožėla / nevaliõ, nevaliõ...“) bus įsirėžusi vaiko atmintin taip, kad dabar, jau daugybę dalykų pamiršus, visada pirmiausia iškyla, kai tik kas primena mūsų kraštą ir Latviją. Žinoma, karstinės smegduobės. Jos mums, vaikams su slidėmis, buvo

Vladas Braziūnas. 2009 m. Zenono Baltrušaičio fotografija.

didžiausi kalnai (autocitata: „mūsų kalnai į vidų / mes leidžiamės į duobes“). Ir molis, derlus, bet įnoringas, kokio kitur nėra, įpratinęs žmones dirbti sunkiai ir paisant gamtos tvarkos: anot profesoriaus Petro Vasinausko, ten sėti priešpiet gali būti per anksti, bet popiet – jau po laiko. Ir tokia jo linksmybė, irgi iš profesoriaus pasakojimų. Iš ryto po patalkių mama vaikams ir sako: bėkit laukan talkininkų kaliošų surinkti. Mat įklimpo – nebeištrauksi. Taip, čia jau po linksmo alaus. Tas apeiginis gėrimas, visas su juo susijęs apsiėjimas nuo selyklu kvepiančios seklyčios iki gurkšnojimo (ne gėrimo!) ritualų, specifinė alaus kultūra – irgi šio krašto turtas. Skelbtinas paveldu ir globotinas kaip gyvoji tradicija – kol dar visai nesu-

bravorėjo. Alaus šnekumas, dainingumas... Būta ir sutartinių. Na, ne mano, bet gal liekanų, tarkim, Bernardo Brazdžionio vaikystėj. Kas likę man? Netiesiogiai, žinoma, beveik viskas. O svarbiausia gal būtų vertybinė nuostata dirbti kantriai, tesėt ligi galo, ir tik tyliai šyptelt į ūsą pajutus, kad tas darbas bus gal gražus ir gal reikiamas.

Kiek Jūsų vaikystės ir vėlesnes pagavas veikė tėvų ir abiejų pusių senelių gyvenimiškoji išmintis, gal namų ir sodybų, „mažųjų tėvynių“ jaukumas, bendravimas su giminaičiais ir „kasdienos gentainiais“ – kaimynais, jų tautinė ir tarminė savivoka ir savimonė, taip pat galūnes trumpinanti, savaip prasminius akcentus dėliojanti šiaurės panevėžiškių – pasvališkių kalbėsena, jausena, protausena?

Tik vienos pusės senelių, mamos. Tėtė (vadindavom taip) šeimoj iš dvylikos vaikų buvo jauniausias, anksti liko našlaitis, tad apie senelius, jo tėvus, tik iš tolo girdėjęs, kad buvus darbšti ir tvarkinga šeima. Gyvenusi pačiame Pasvaly. Nors mano tetės dokumentuose nurodyta, kad gimęs „Joniškėlio fermoj“ (dvaro? žemdirbystės mokyklos ūkyje?).

Mano ir paties gimtinė yra Pasvalys, bet augtinė iš esmės Dagiliškis, mamos gimtasis vienkiemis prie Svalios ir Upelio santakos, kadaise senelio, Lietuvos savanorio kūrėjo Jono Juknevičiaus, gautuose hektaruose iš nieko susikurtas gyvenimas. Na, senelio gal daugiausia žemė dirbta ir trobos rėsta, o visa tvarka paskiau jau babutės, už senelio, Talačkonių dvaro kumečio, *andinarčio*, ištekėjusios karališkojo Jurgėnų kaimo ūkininkaitės Veronikos Babickaitės. Beje, beveik priešais Talačkonių dvarą, šioje Įstro

Lėvens pakrantė nuo tilto Kalno gatvės (dėdės Jono Braziūno namų) pusėn. Pasvalys. Apie 1967 ar ankstėliau. Vlado Braziūno nuotrauka.

Vlado Braziūno seneliai
Veronika Babickaitė-
Juknevičienė ir Jonas
Juknevičius. Pasvalys. 1940–
1950 m. Juozo Adamkavičiaus
nuotrauka.

upelio pusėj, stovėta ir Vaškų sodybos. Iš garsiosios tautosakos pateikėjos Onos Vaškaitės-Bluzmienės, senelio vaikystės ir jaunystės dienų, o paskiau ir mano draugės, kai ką sužinojau ir apie jauną savo senelį (jo paties išsiklaust, kol buvo gyvas, nebuvau pribrendęs). Irgi esu viešiau pasakojęs, kažkas bus ne visai nugirdęs, tad ne sykį radau net parašyta, kad Bluzmienė – „Braziūno senelė“...

Senelio giminė bus labiau pabirusi link Pasvalio, gausi babutės – visi likę prie žemės. Ar nurimus pokario audroms grįžę prie jos. Tarkim, jaunylis babutės brolis Antanas, visur kur slapstęsis, dirbęs net Šiaulių dramos teatre, dekoracijų dirbtuvėse, sodyboj įsitaisė kalvę, o dar medžio darbu meistriškai užsiėmė. Užeinam mes kartą su dėdinos Teklytės broliu, Lazauskų Jonu, beveik mano bendraamžiu, vos tevyresniu, šeimnininkas nieko mums nesako, pasiima kirvį ir... pasidrožia juo pieštuką. Iki dabar, pasirodo, abu su Jonu atsimenam: va kokie turi būt meistro įrankiai! Ar kitas babutės brolis, Jonas Babickas, Lietuvos Ūkininkas. Taip jį visi *kolkozmečiu* vadindavo. Ir buvo už ką. Davė sau žodį, kad *kolkozai* kojos nekels. Ir nekėlė. Žemę, žinoma, nekviestinė valdžia atėmė, bet... pas Lietuvos Ūkininką nuolankiai beldėsi pats *kolkozai*, ne atvirksčiai: kito tokio meistro, gebančio sumeistruoti visą ūkio padarynę, ką tik reikia pataisyti – kito tokio nebuvo. Vyresnėlis mamos brolis, irgi Jonas Juknevičius, kai tik studentas grįždavau Pasvalin, tuoj vesdavo parodyt, kokią spintą jis dirbantis ar ką tik padirbęs, ir reikėjo matyti, kaip jis švyti, su koku pasididžiavimu ją glostinėja: meistro darbas! Įsiminiau

Joną Aistį sakius, kad poezijos jį mokęs tėvas kalvis. Savo darbu, savo pavyzdžiu. Taip galėčiau sakyti ir apie čia minėtus žmones, gimines ir ne, pagaliau ir apie savo tėvą batsiuvį, *šiaučių*, ir siuvsų, ir taisiusų, bet visada taip, kad žmonės geruoju minėtų.

Kuo dar, be tradicinio miežių alaus, derlingiausių dirvožemių – „karbonatinių, giliau glėžiškų rudžemių“, galbūt karstinių smegduobių, upyno ir pelkynų raizgynės, Žalsvojo šaltinio, išskirtinis, Jūsų akimis, Pasvalio kraštas?

Nemažai suminėta. Taip, dar mineraliniai šaltiniai. Ir Pasvalys, kas nežino, yra buvęs „mineralinis miestelis“, net plačioje Rusijos imperijoje jo gydykla buvo žinoma. Vėliau, kaip ir Stakliškes Birštonas, Pasvalį nurungė Likėnai. Sovietmečiu purvo dar kiek mėginta atgaivinti, gydyklų namas pastatytas, bet ir juo pasirūpino karstinės pragarmės: žemė griuvo, namas plyšo... Tiesa, kai mokiausi bene paskutinėj vidurinės (dabar Petro Vileišio gimnazija) klasėj, nugarmėjo žemė ir po kaimyninio mūsiškiam namo slenksčiu, dar visą naktį paskiau girdėjau grumant lyg man po lova: langas kaip tik ton pusėn. Netoli nuo Lėvens ir Svalios santakos, visai prie pat dabartinio Pasvalio 500-mečiui skirto penkių stulpų monumento.

Kuo svarbi, galbūt esminga lituanisto gyvenimo patirtis buvo dalyvavimas kuriant ir aktyviai veikiant Vilniaus universiteto kraštotyrimų klube „Ramuva“? Ekspedicijose iš arti pažinote ne tik kitų vietovių etninę

specifiką, žmonių kitokumą ir vis dėlto bendrystę; daugiausia jose užrašinėjote tautosaką, ypač dainas, kodėl, pavyzdžiui, ne etnografinę ar kalbinę medžiagą?

Esu šiek tiek rinkęs ir etnografinę – Vilniaus universiteto ramuvos kraštotyrininkų ekspedicijoje Griškabūdžio apylinkėse, ir ramuvos, ir mano pirmoj (jei neminėsim tautosakinių iškylų Dzūkijon), vienintelėj vien etnografinėj. Rinkom eksponatus Jono Jablonskio muziejui. Ir žodžių kortelių šiek tiek esu prirašęs. Ir šiaip man kalba... na, profesorius Skirmantas Valentas mano poeziją nagrinėja kaip baltų (ar mėnulio, ar mėlynojo nūlio) gramatiką, knygą parašė.

...bet nesusilaikysiu. Kadangi „Liaudies kultūros“ žurnalo skaitytojus jaučiu kaip itin savus žmones, leisiu čia sau trumputį griežtą pamoksluką. Priežastis ta, kad klubas „Ramuva“ man dreskia širdį. Taip, likimas lėmė žaliam septyniolikmečiui atsiklūsti tarp jos, ramuvos, kūrėjų. Bet pirmiausia esu jos, veikliosios, augintinis ir pirmojo – autentiškiausio ir sunkiausio – gyvavimo tarpsnio liudytojas. Nekūrė ir neįkūrė nieks jokio klubo. Siekėm nuo šio žodžio, sijusio ir su *Interklubu*, ir su kitais sovietinės valdžios diegtais dariniais, aiškiai atsiriboti. Kūrėm ir įkūrėm Vilniaus universiteto kraštotyrininkų ramuvą, šis iškalbus bendrinis žodis – *ramuva* – rodėsi šventesnis už visus pavadinimus. Vieną tarpą, kai per saugumo malonę Jonas Trinkū-

nas buvo pašalintas iš universiteto ir jo aspirantūros, oficialųjį vadovavimą teko perimti man, studentčiokui. Kas ketvirtadienį nustatytą valandą turėdavau eiti pas prorektorius Bronių Sudavičių atsiskaityti, „ką per savaitę spėjot nuveikti, draugai nacionalistai“ ir beveik kaskart apsimetus didesniu naivuoliu nei esi aiškinti, kad *ramuva* su prorektorius atsimenama prieškarinio Kauno karininkų romove – visai nieko bendra, kad *ramuva* – tik toks ramus nekaltas žodelis, nieko pikta prorektorius atstovaujama valdžiai nereiškiantis. Taip, vėlesnės ramuvių kartos gali prisiminti ir *kraštotyrininkų Ramuvą*, ir klubą „*Ramuva*“: iš mano glebų rankų ramuvą tvirtai perėmęs Venantas Mačiekus buvo dar ir diplomatijos, taigi ir kompromisų, virtuozas, tačiau tie kiti ramuvos įvardijimai tebuvo prievartiniai, kad tik pats sambūris išliktų ir darbą dirbtų, todėl seniai laikas Vilniaus universiteto kraštotyrininkų ramuvą vadinti deramai. Pasakysiu net kiek drastiškai: Lietuva ne savo noru irgi buvo vadinama Lietuvos TSR...

Jai, ramuvai, ir visai akademinėi bei etninių judėjimų aplinkai turiu dėkoti už pakilų, greitą asmenybės virsmą, darbo grožio pajautą, daug platesnę pareigą, atsakomybės suvokimą. Taigi šventas man tas ramuvos laikas. Laikas, kai viską, atrodė, žmogau, gali. Be jokio atlygio. Jei ne tu gali – tavo jaunystė. Galėjau iki valiai karkosot į debesis ir paukščius, upės ar jūros

Vlodo Braziūno dėdė (mamos brolis) Pranas Juknevičius, dėdina Teklė Lazickaitė-Juknevičienė, sesutė Zita Braziūnaitė, tetė Vladas Braziūnas, mama Bronė Juknevičiūtė-Braziūnienė, senelis Jonas Juknevičius, Vladas Braziūnas (seneliui ant kelių), dėdė Jonas Juknevičius Braziūnų namuose Pasvalyje per Kalėdas. 1954 m. Juozo Adamkavičiaus nuotrauka.

atspindimus, galėjau lig paryčių šokt nepabaigiamą Žalkaus polką. Su visais dainuoti traukiniuose ir troleibusuose, vienas dainuot – visur kur: namie, nors tų savo namų ir nebuvo, gatvėj, redakcijos kambarėly. Smarkiai dirbti vasaros ar žiemos ekspedicijose, o smarkiausiai – po jų, po garselį išrašinėdamas, perrašinėdamas ir tvarkydamas nepabaigiamas dainų ir pasakų, patarlių ir mįslių, ir visokios kitokios tautosakos juostas, dešimtkilograminiam magnetofonui, ekspedicijose rankas išstampiusiam, nepaliaujamai sukantis. Ir netrūko to svaigaus pojūčio, kad pasaulis nuostabus, kad jis – amžinai tavo. Ir blanko prieš šitą pojūtį grėsioji padėties pusė: juk Vilniaus universiteto kraštotyrininkų ramuva, šviesi darbininkė, sekioja buvo ir persekiota, „o daugeliui žmonių tapo ir tam tikra protesto prieš tuometinę valdžią forma, rengė dirvą kone po ketvirčio amžiaus vyksiantiems Sąjūdžio sambūriams“ (Marcelijus Martinaitis).

Esate prisidėjęs prie lietuvių dainiškiosios tradicijos tautos – kaip eilių (dainų žodžių) autorius, kitų tekstų rengėjas dalyvavote 2009 m. Tūkstantmečio dainų šventėje. Koks Jūsų santykis su šiemetine švente „Čia – mūsų namai“? Andai beveik simboliškai bandėte jį „išdainuoti širdimi“... Kaip iš dainų tradicijos atminties ir kaimų sodybose įgytos patirties nokinate savąjį žvilgsnį į būties namus?

Taigi. Su kompozitoriais teko ir šio, ir to pridirbti. Nuo dainų dainelių iki kantatų ir veiksmo operos. Net pati pirmoji mano premija yra Stasio Šimkaus, ją 1982-aisiais pelnėm su Algirdu Martinaičiu. Daugiausia kas ir rašyta su juo, su Vaclovu Augustinu, Algirdu Klova, dar gal dešimčia. Ir dabar va trys kompozitoriai žodžių laukia. Taigi pasąmonėj man jau kvirba „slėptos tylos partitūros rūdžių orkestrams / rašomos be atvangos karščiuojančio kompozitoriaus“... Ir savo eilėraščius vis labiau mėgstu skaityti ne vienas, o dviem balsais, autoriaus ir muzikos instrumento. Ar balsų gausos: su A. Klova 2005-aisiais išleidome kompozicijos poeto balsui ir skambančiai gausai knygą bei kompaktinę garso plokštelę „Iš naminio audimo dainos“, ten skambam drauge su Algirdo vadovaujama „Vydragos“ folkloro grupe. Ir šiaip su ja, su Algirdu esam nemažai koncertavę. Dabar mano partneris eilėraščius skaitant dažniausiai būna Petras Vyšniauskas (kartais dar ir su Veronika Povilioniene, taigi mano jaunystės dienų bendražyge Janulevičiūte...), esam skaitę dar paskaitom ir su Algirdu Klova, Donatu ir Sauliumi Petreikiiais, Domantu Razausku, Kęstučiu Vaiginiu, Dominyku Vyšniausku ar kitais.

Tas mano polinkis muzikon natūralus. Iš kur jis? Gal kad per ilga galėjau suvokti ir sau įvardyt, jog pati poezijos prigimtis man pirmiausia yra muzikinė. Man. Iš kur tas suvokimas? Daug tų intakų intakėlių, nesupaisysiu. Bet bene svarbiausia – liaudies daina. Gaila, kad lietuviai jau daug ko sava drovimės ir toks mano prisipažinimas veikiausiai daugeliui skambės kaip senamadiškas ir sentimentalus. Anaipol nesentimentalūs, racionalios protestantiškos kultūros latviai (jų ir katalikų tokia, protestantiška) į savo šaknis žvelgia atvirai ir sako tiesiai: mūsų poezija – iš dainų. Kitaip sakant, profesionaliosios rašytinės poezijos ištakos – dainuotinė liaudies poezija. Taigi mano – ir iš tylaus neviešo babutės dainavimo, iš šimtų tokių subtilių dainininkų ir dainininkių. Ir, žinoma, iš tos šventos būsenos, kai jautiesi bendro dainavimo galios ir teisybės balsas. Stipriai smelkianti iš bendro, tikro dainų dainavimo, stojus kad ir ankstyvaisiais Vilniaus universiteto ramuvos metais prie Jono Trinkūno, prie Vytauto Ciplijausko, prie Žiūrų vyrų ar kurio jauno ansamblio bernų. Tas bendrumo jausmas kiekvienam, iš kurio kišenės dar tebekyšo plūgo rankena, yra toks natūralus ir nepamainomas, kaip kitam ilgas plūkimasis ligi tą patį apreiškiančių haidegerių: Gera būti kartu.

Ar iš senelių kaimo. Iš dainos teisybės ir tarpusavio pasitikėjimo:

*Išėjo on miško
gėlalių soskint',
a jie prisivijė
pradėje konkint'.*

*Komūnə komūnə,
tau Dievs nepadės:
nušovė bernelj –
kas man' bemyfės!*

Buvo dar tik po Stalino mirties. O dainuojama buvo visur: per metinius giminės balius, per patalkius, vestuves ar krikštynas. Dainuodavo kaimiečiai ir miesčionimis išvaryti, iš lizdų išbaidyti jų vaikai, dainuodavo kolkozų pirmininkai ir brigadieriai – tie patys kaimiečiai, buvę ūkininkai, lyg pajuokai naujais viršininkais pastatyti. Bet žmonių nejuokiami, nes nežinai, kas tavęs paties laukia. Pokario dainos, dabar vėl atgijusios, buvo mano vaikystės dainos. Netelpa galvon, koks vis dėlto buvo tvirtas, nepalenkiamas žmonių bendrumas, solidarumas, pasitikėjimas, kad šitoj kaimo, giminių savybėj neatsiras, kas pakiša liežuvį. Ar tiesiog – atsaini panieka tai politinei smulkmei, toms prasilakusioms šiukšlėms? Jausena, verta abato

Vladas Braziūnas su Veronika Povilioniene ir Valdu Kukuliu Kaune, Palemone, Lakštingalų slėnyje per Poezijos pavasario šventę. 1986 m.
Romualdo Rakausko nuotrauka.

Rablė plunksnos: *apmyžt ir padegt!* Sakysim, vyrai laikydavo garbe, katras pirmas tokią dainą užves, sau ją ir prisitaikyt. Dažnai tat pavykdavo seneliui:

*Pasvale skribukų
pėnkiasdešiom štukų –
negal' sutvarkyti
viena Jekniaučiuoka!*

Tai šitokias štukas išdarinėjo su *skribukais*, mat jie normaliems žmonėms ir tebuvo štukos. Kruvinos, niekingos (*Skribitelė pasiutė / sudegina man' kūtė...*), bet – štukos, gyvenimo nesusipratimai.

Nieks vaikams didelių istorijų neaiškindavo. Užteko, ką išdainuoja senelis – su sūnumis, mano dėdėm Praniuku ir Jonu, su žentu, mano tete, irgi Vladu. Dažnai rasdavosi ir daugiau balsingų, smagiai užtraukiančių. Daina pati, lyg už rankų paėmus, suvedavo tokius vienon užstalėn ar sustatydavo vienan pusratin.

Taip, regis, ir stovim. Ir gera stovėt. Ir saugu. 2009-ųjų dainų šventėj, jau išdainavus visas repertuarines Dainų dienos dainas, tokį galingą tautos bendrumo

jausmą pajutau po ilgo tarpo: lyg stovėčiau mitinge čia pat, Vingio parke, ir visi būtumėm galingi ir nepajudinami – atgavę save ir savo namus.

Šiemetinė šventė... Turiu prisiminti bičiulio Knuto Skujenieko žodžius, tokiais atvejais jo tarstelimus: širdis plati, tik rankos apglėbti per striukos. Buvau šnekinamas, padiskutavau keliuose pasitarimuose, bet... turėjau atsimesti: ne tik į kūrybos, bet ir į didelius visuomeninius darbus pernelyg įsikinkęs. Taigi širdį tepaglostys žinojimas, kad šioje šventėje be mudviejų su Vaclovu Augustinu dainos (ar veikia giesmės) „Tėvyne mūsų“ ir vėl neapsieita.

Kuo, Jūsų manymu, reiškiasi lietuviškos prigimties dainiškumas – jvaizdžių, simbolinės raiškos metaforine išmintimi, būtosios ir perimtosios pasaulėjautos liūdnei romia šviesa ir tvirtybe, dominuojančiu seserystės / brolystės, bendruomeniškumo santykių tipu?

Su viskuo sutinku. Ir dar čia ištisai nurašyčiau Donato Saukos knygą „Tautosakos savitumas ir vertė“: nieks dailiau nėra išjautęs ir išaiškinęs.

Kai kurie tyrinėtojai Jūsų poetinį stilių įvardija kaip „poetinę baltistiką“. Esate atidus ir imlus įvairioms baltų kultūros atmainoms, kalbos grūdėtumui, tarmių, braliukų latvių, nukraujavusių prūsų ir kitų mūsų gentainių dvasios ochrai ir neapbrėpiamam prasių laukui. Ką ir kodėl pirmiausia renkatės, kuo remiatės?

Kadangi leitis esu atidus, latvių braliukais nevadinu. O tiesiai į klausimą... nežinau, nesirenku, veikiu mane tie prasių laukai ir dvasios ochros pasirenka. Matyt, jos žino, kad kiekvienas meninės kūrybos aktas yra dar vienas pasaulio kūrimo aktas, unikalus pirminių struktūrų atkartojimas, gal bus pajutusios manyje jų provaizdžius esant, kad pasitiki. Jomis aš irgi tikiu, o kokiais didžiai sąmoningais savo paties pasirinkimais ar, madingai sakant, „kūrybos strategijomis“, netikiu. Nors dabar gal turėčiau gailėtis vienąkart nenuvažiavęs tokion užsieninėn mokslo žmonių konferencijon, kur tokios strategijos – taip pat ir mano – buvo nagrinėjamos. Gal būčiau dabar galėjęs ir ką protinga atsakyti.

Jūsų tekstams būdinga mitopoetinė (archetipinė) jausena, bandymas įdabartinti pasąmoninius archajinius vaizdinius. Kiek tam padeda pamatinis mitologijos, folkloristikos, senojo ir nuolat kintančio paprotyno, magiškosios mąstysenos (ne)pažinimas, gilinimasis į šių sričių atradimus? Kokią įtaką Jūsų pasaulėvokai turėjo pažintis su mitologu ir kultūros istoriku Gintaru Beresnevičiumi ir kitais tyrinėtojais?

Visi šitokių mokslų žmonės, ypač jeigu jie dar pasižymėję ar pasižymintys ir nenusakoma – lyg žynių – dvasios skvarba (o kažkodėl taip būna neretai), yra nejučia mane pavadėję kokios nors slapties, kokios nors atverties link. Taip, kaip pveda ir pati kalba, koks prasmingas sąskambis ar etimologinė atvertis. Gintaras Beresnevičius stoji į vieną trumputę gretą su tais, kurie iškart visa esybe pajuto, ką aš darau, kodėl darau ir kodėl taip darau. Pajuto gal aiškiau už mane patį: mat dar ir gražiai paaiškint gebėjo. Lengva būdavo su juo šnekėtis: jautė kiaurai, visus daigiuosius grūdelius skyrė nuo pelų, matė, ką iš tų grūdelių išaugiant.

Menu tokių nutikimėlių, susijusių su mano antrosios knygos (išėjo 1986-aisiais) pavadinimu „Voro stulpas“. Tada priklausiau Jaunųjų rašytojų sekcijai, sumanėm susirinkimuose aptarti knygų rankraščius. Buvau, regis, vienas iš tos sekcijos aktyvesnių, tad teko pasiaukoti ir būti pirmam. Gal kokią valandą kolegos taip ir pratupinėjo apie tą nekaltą pavadinimo dėžutę, tiesiog biologinį terminą, niekaip jo

nejstengdami atidaryti. Knyga išėjo. Susitinku prie Mokslų akademijos (dabar Vrublevskių) bibliotekos Norbertą Vėlių, ir kalbės! Koks voras esantis įstabus padaras, jungiantis visas tris pasaulio sferas, ir taip toliau. Panašiai nutiko ir Panevėžy pas Juozą Miltonį. Tik paėmė knygą į rankas, žvilgt viršelin, ir – filosofavimo seansas. Kaip voras pats iš savęs kuriasi kelią, kuriuo ir dangun kyla, ir pragaran leidžiasi...

Taigi:

*tie, kur iš pirmojo žodžio suprato, seniai amžinatilsj,
vienas
vėlių režisierius, o kitas, Norbertas Vėlius, pargrįžėlis
karstosi voro gija pažiūrėt, kaip mes čia, padieniai
aklo gyvenimo lažą beeinam, kaip tyžtam ir gyžtame*

Būti suprastam, suprantamam iš pirmo žodžio yra prabanga. Dėkingas retiems tiems žmonėms. Šiaip pavardėmis nelabai linkęs ko išskirti, bet be vienos neapsieisiu, juolab kad ji jau irgi amžinatilsj: Elena Bukelienė, šiaip prozos kritikė...

Kiek ir kaip esate religingas? Kokiomis įtekmėmis Jūsų momenye ir sieloje telpa ar (ne)dera prigimtiniai baltų dievai, žynių ir krivių atmintis, žemės ir žmonių gyvensenos darnos pojūtis, išlikę alkai, šventvietės, sakmėse gyvi milžinkapiai, piliakalniai, kұлgrindos ir kiti kone sakralūs karinės atsparos ir tautinio orumo įrenginiai su krikščionybės tarsi kelis amžius tvirtinamais meilės, doros, atsakingo žmogiškumo stulpais?

Viskas dera, jei deramai žvelgsim. Nesileisiu intymion asmeninio religingumo išpažintin, tik pasakysiu, kad tas religingumas netrukdo man jaustis visuminiu žmogum, neleidžiančiu susitapatinti su jokia partija (kaip dalimi, *pars*). Neteko man išvertinėti kailio, užtat neturiu jokių konvertito kompleksų, karingųjų persistengėlių arba – arba (= senas pažįstamas *kas ne su mumis, tas prieš mus*), t. y. perdėm griežtas konfesijų ar, tarkim, pilietinio ir etnokultūrinio tautiškumo priešinimas, po teisybei, man yra atgrasus. Renkuosi pilnatvišką gyvenimo visumą, daugybę jos ir, ir skirtingų derinių įvairovę, visai nieko bendra neturinčią su kokiu moraliniu reliatyvizmu. Papasakosiu man gražų epizodėlį. Vieno miesto šventėje, matau, gražioje santakoje netoli šventoriaus rengiasi koncertuoti „Kұлgrinda“. Prieinu prie Jono Trinkūno, šnekamės. Ir juokom sakau: „Tai dabar iš *ambonos* būsi prakeiktas.“ Jonas šypsosi: „Va, matai? Elektrą iš bažnyčios atsivedėm. O klebonas po mišių visą pilną bažnyčią pakvietė ateiti pasigrožėti gilosiomis mūsų

Vladas Braziūnas su Petru Vyšniausku popietėje „Žydi akmenys ir medžiai“ Pylimo galerijoje, Vilniuje. 2013 m. Romo Jurgaičio nuotrauka.

visų šaknimis.“ Retas požiūris, santarvingas. Didžiai gerbtinas.

Kaip Jūsų kūrinijų turinį ir formą, tarkim, egzistencinius architektoninius lipdinius lemia nusistovėjęs gyvenimo būdas (beje, koks jis?), laisvalaikio priedermės, tarkim, pomėgis fotografuoti?

Esu iš tų nuobodų, galinčių save vardyt kad ir darbiniau arkliu. Tokie ne tik ilsėtis, juolab poilsiauti nemoka, bet net įsigudrina būti Barbės tridarbės ar devyndarbės, man ir devynių darbų maža, ariu iškart daugeliu krypčių, žinau, kaip tat blogai, bet per tą plačią širdį ir silpną būdą esu įkalbamas, nemoku atsakyti, fotografuoju irgi tik dirbdamas ką nors kita, tarkim, dalyvaudamas kokioj poezijos šventėj, festivaly ar plenere... O visos paminėtos architektonikos iš daug giliau, iš grumančių archajinių tektonikų, slaptų jų poslinkių, iš ten, kur „lėtos po akmeniu šaknys, bet tvinksi / šnekos ir pašnektės, šnabždas pro šlyną į šviesą“.

Conversation with the poet Vladas BRAZIŪNAS

In this interview, poet Vladas Braziūnas, laureate of the 2013 Lithuanian National Culture and Art Award, shares memories of his homeland, relatives, family. Braziūnas is loyal to the region of Pasvalys, claiming that the “image of his homeland (...) remains the liveliest, most potent, causing the greatest excitement or stoking that harmonious tension, required for creativity as well” Also remembered is the Vilnius University ethnographical club Ramuva, which the poet headed for some time. Vladas Braziūnas’ works (vernacular collections have been released as well) is expressed in commemorative texts, revealing him as a successor of the song traditions, as an author of song lyrics. He admits that for him “most important – folk songs”, that much in his life rose “from that sacred state when one feels as the voice of the power and truth of singsong”. Interviewed by Juozas Šorys, on the eve of the Song Celebration “Here is My Home”.

Lietuviškoji laimės samprata

Dainius RAZAUSKAS

Žodį *laimė* dauguma kalbininkų (Pranas Skardžius, Ernestas Frenkelis, Vladimiras Toporovas, Haraldas Biezajus, Konstantinas Karulis ir kiti) kildina iš veiksmazodžio *leisti* (*leidžia, leido*), taigi *laimė* yra buvusi **laid-mē*.¹ O kai kurie – kaip Julius Pokornis, Vytautas Mažiulis – tiesiog iš pirminės šaknies **lei-* ‘leisti’ be formanto *-d-* (šią pirminę šaknį atpažįstame, pavyzdžiui, dalelytėje *lai* ‘tegu, te’).²

Tokią *laimės* kilmę galima paaiškinti maždaug taip. Veiksmazodis *léisti* turi reikšmę ‘sukelti, padaryti’ ir net ‘sukurti, sutverti’: *Šiandien dar senu įpročiu yra sakoma: tą žmogų yra Dievas le i d e s ant svieto, nesakoma sutvėręs* (S. Daukantas); *Dievs le i d o svieta* (P. Ruigio, K. G. Milkaus žodynai); *Toks Dievo le i s t a s* (J. Brodovskio žodynas); *Ir Dievas le i d o didžius eršketus ir visokias žvėris* (J. Bretkūno Biblija); *Kuriop galop esti Dievas visus daiktus le i d e s?* (Simono Vaišnorio „Žemčiūgas teologiškas“, 1600 m.); panašiai priešdėlinis *pa-léisti* ‘sukurti, sutverti’: *Kam dievas p a l e i d o šiuos uodus?* (Rumšiškės, Kaišiadorių r.); *Žmogus ir p a l e i s t a s krutēt* (Švenčionys) ir t. t.³ Taigi žmogaus *laimė* yra tiesiog jo likimas – tai, kaip ir kam jis į pasaulį yra *leistas*.

Atitinkamą reikšmę turi latvių – veiksmazodis *laist*; negana to, be Dievo, latvių dainose neretai *leidžia* būtent *Laima*, pavyzdžiui: *Kādu Dievs, Laimē laida, / Tādu māmiņi i auklēja* „Kokią Dievas, L a i m ē l e i d o, / Tokią mama ir augino“; *Paļdis devu Laimēnai, / Ka ļusteigu mani laide* „Ačiū sakiau L a i m a i /, kad linksma mane l e i d o“; *Laidus’ ir ma’ Laimiņa / Šai baltā saulītē* „L e i d o mane L a i m e l ē / Šian baltan pasaulin“; *Laima* tiesiog apibūdinama kaip *Laimiņa laidēja* „Laimelė leidejėlė“; taip į ją kreipiamasi: *Ai Laimiņ, laidējiņ* „Ai, Laimelė, leidejėlė“ ir pan.⁴ Taigi čia pati *Laima leidžia* žmogų pasaulin, tuo suteikdama jam atitinkamą *laimę*.

Tos pačios veiksmazodžio *leisti* šaknies, nesunku numanyti, yra kitą ne mažiau reikšmingą sąvoką žymintis daiktavardis – *laisvė*. Tai, kad lietuvių kalboje

laimė ir *laisvė* yra bendrašakniai žodžiai, kad ir kaip būtų aiškinama jų reikšmių kilmė bei raida, savaime yra iškalbinga – tai pirštu prikišamai rodo jų bendrą prigimtį. Vidinę, būtiną *laimės*–*laisvės* sankabą pabrėžia ir priežodis: *Kur l a i s v ē eina, ten l a i m ē seka*⁵. Negana to, šiame priežodyje *laimė* ne tik šiaip susieta su *laisve*, bet yra nuo jos tiesiogiai priklausoma. Ir pati bendra žodžių kilmė, ir priežodis tik darsyk mums primena, kad be *laisvės* lietuviui *laimės* negali būti.

Aistės Petrauskienės ir Vykinto Vaitkevičiaus žodžiais, lietuvių „asmeninė *laisvė* patiriama kaip didžiausia *laimė*, reiškiasi kaip negalėjimas nustygti, begalinis noras judėti, eiti“⁶, o tai jau ir užuomina į gilesnę – nebe mitinę, o psichinę, ar dvasinę, *laimės* sampratą.

Verta atkreipti dėmesį į tai, kad, be kitų, veiksmazodis *léisti*, taip pat sangražinis *léistis(s)*, turi ištisą reikšmių grupę, žodyne apibrėžtą kaip ‘daryti m i n k š t e s n į, s k y s t e s n į, t e k i n t i’; šiai grupei priskiriamos tokios konkrečios reikšmės kaip: ‘skystėti’, ‘pašalui eiti, pašalą varyti’, ‘tirpti, tirpdyti (sniegą, ledą)’, ‘apskritai ką ‘versti tirpalu, tirpdyti’, ‘lydyti’ (*Vašką leisti* Kvėdarna, Šilalės r.; *Nelaikyk sviestą šil-tai – pradės leisties* Upyna, Šilalės r.; *Žvakė nuo saulės leidžias* Skaudvilė ir pan.), ‘skiesti’, ‘tekėti, sunktis, praleisti skystį, nelaikyti skysčio arba oro dėl nesandarumo’, ‘tekinti, bėginti’ (*Sulą leidžia iš klevo ir iš beržo* Vieškėnai, Akmenės r.; *Leidžiu gėrimą* P. Ruigio žodynas; *Kraują leidžia* Grūžiai, Pasvalio r.; *Vandenį leidžia iš prūdo* ten pat; *Leisti vandens srovę* Dabartinės lietuvių kalbos žodynas), ‘melžti’ ir t. t.;

taip pat priešdėlinis *at-léisti* ‘sumažinti kietumą, suminkštinti’ (*Tokia buvo kieta duonos pluta, dabar atsileido* Obeliai), ‘suminkštinti, atšildyti ką nuo šalčio sustyrusį, sukietėjusį, suledėjusį’, ‘pašalą išvaryti’ (*Žemę atleido* Leipalingis, Lazdijų r.; *Pašlaps keliai, kai žemė atsileis* Pakruojis), ‘atsipalaiduoti nuo sustingimo’, ‘apskritai ‘atšilti, nuo šilumos tirpti’;

taip pat *į-lėisti* ‘įtekinti, įbėginti’, ‘įlieti, įpilti’ (*Ta žmonelė įleido į uzbonėlį alaus* iš M. Slančiausko surinktos tautosakos; *Ileisk sulos iš klevo* Rokiškis);

priešdėlinis *iš(si)-lėisti* vėlgi turi išsiaiškintą reikšmių grupę, apibrėžtą kaip ‘padaryti minkštesnį, skystesnį, ištekinti’, tarp jų – ‘netekti formos, patišti’ (*Išsileidė tie paplotėliai* Pašvitinys, Pakruojo r.), ‘išlydyti’ (*Vaškas jau išleistas* Kuktiškės, Utenos r.; *Šilta, tai sviesto ir ant turgaus negali nuvežt – išsileidžia* Dusetos; *Žvakė nū šilimos išsileido* Upyna, Šilalės r.), ‘išpilti, ištekinti’ (*Iš balos visą vandenį išleido* Alovė, Alytaus r.);

panašiai *nu-lėisti* atitinkamos reikšmės apimtos į grupę bendra reikšme ‘nutirpdyti, nutekinti, nubėginti, supilti’ (*Kaip atšilo, tai penkiom dienom visą sniegą nuleido* Seinai, Lenkija; *Baigia sniegą nuleisti, jau kalneliai kyši* Kupiškis; *Einu nuleisiu pieną iš kibiriuko...* Lekėčiai, Šakių r.; *Kai nebegal, sako, pagydyt, tai nuleidžia kraują...* Joniškėlis, Pasvalio r.; *Nuleido vandenį nu kiemo* Kuršėnai, Šiaulių r.; *Iškasiojo griovius griovelius ir nuo visų dirvų vandenį nuleido* Vieکشniai, Akmenės r.);

vėlgi *pa(si)-lėisti* reikšmių grupei, apibendrintai reikšme ‘sutišti, suskystėti’, priskirtos reikšmės ‘netekti pavidalo..., ištišti’ (*Nugi vandenio užpils, tai molis pasleis* Leipalingis, Lazdijų r.), ‘atšilti, pašalui išeiti’ (*Jau paleido, nebebūs žiemos, pavasaris atėjo* Vieکشniai, Akmenės r.), ‘pajudėti ledams’ (*Paleidė upę, išmetė ledą* Svėdasai, Anykščių r.), ‘imti tirpdyti’ (*Pavasarij, paleidus sniegą, pabjūra keliai* Daugailiai, Utenos r.; *Sniego priverstė: kaip paleis, plauksma* Kuršėnai, Šiaulių r.; *Marių ledas pasileido* iš nenurodytų raštų), ‘pavirsti tirpalu, ištirpti’, ‘išlydyti’ (*Paleisti keptuvėje pusę šaukšto sviesto* iš nenurodytų raštų; *Tokioj šilumoj sviestas kaip mat pasileidžia* Ėriškiai, Panevėžio r.), ‘suskystinti, padaryti laisvus (vidurius)’ (*Jau kelinta diena, kaip vidurius paleido* Surviliškis, Kėdainių r.), ‘duoti tekėti, duoti bėgti’ (*Vanduo paleistas...* Ėriškiai) ir t. t.;

toliau dar *pri-lėisti* ‘prilydyti’ (*Tris puodus taukų prileidom* Kuršėnai, Šiaulių r.), ‘pritekinti, pripilti’ (*Prileisk alaus pilną uzboną* A. Juškos žodynas);

su(si)-lėisti vėlgi bendra reikšmių grupė ‘nustoti pavidalo, suskystėti; sutirpdyti, sutekinti’, taigi ‘sulydyti’ (*Sutirpęs vaškas susileido* iš nenurodytų raštų), ‘supilti’ (*Alų iš bačkos į viedrą suleidė* Joniškėlis, Pasvalio r.) ir t. t.⁷

Akivaizdu, kad šios reikšmės esmiškai sutampa su veiksmažodžio *lieti* reikšmėmis ‘pilti (skystį)’, ‘daryti, kad tekėtų, versti tekėti’, taip pat sangražinio *lietis*

‘gausiai tekėti, plaukti srove’, ‘per viršų tekėti’ ir t. t.⁸ Dėl viso to atrodo labai įtikinama tiesioginė kalbinė *lėisti* sąsaja su *lieti*, kuris kitados skambėjo **léiti*. Toki *lėisti* ir **léiti* > *lieti* tarpusavio etimologinį ryšį daugiau mažiau aiškiai teigė žymūs rusų kalbininkai Vladimiras Toporovas, Olegas Trubačiovas, vienas iškiliausių lietuvių kalbininkų etimologų Vytautas Mažiulis, latvių kalbos etimologinio žodyno autorius Konstantinas Karulis ir kai kurie kiti⁹, o pastaruoju laiku jau visai griežtai suformulavo lenkų baltistas Voicechas Smočynskis: baltų veiksmažodžio šaknis **lēi-d-* ‘leisti’ galinti tiesiog remtis šaknimi **lēi-* ‘lieti’, atitinkamai ide. **lēi-d-* (praide. **leĭH-d^he-*) ‘leisti’ – šaknimi ide. **lēi-* (praide. **leĭH-*) ‘lieti’.¹⁰

O jei tikrai taip, tai ir *laisvė*, ir *laimė* gilesniame lygmeny būtų susijusi su *liejimu(si)*. Pažymėtina, kad Vytautas Mažiulis anksčiau *laimę* buvo tiesiog kildinęs iš veiksmažodžio *lieti* šaknies¹¹, nė netarpininkaujant *leisti* šakniai. Taigi visai įmanoma ir tiesioginė *laimės* sąsaja su *liejimu(si)*.

Dėl to pirmiausia reikia turėti omeny *lieti*, *liėti* reikšmę ‘pilant į šaltą vandenį ištirpdytą metalą ar vašką, burti iš susidariusių įvairių formų’, kuri mena ritualinį burtų ryšį su laime, kaip kad pavyzdyje, užrašytame Kruopiuose, Akmenės r.: *Vakar vakare mes laimės liejom*¹². Žeimelio apylinkėse, Pakruojo r., pasak Juozo Šliavo, „paskutinį senųjų metų vakarą susirinkdavo visa šeima, *liedavo laimes*. Ištirpindavo vašką arba šviną ir šaukštu arba samteliu staigiai šliūkštelėdavo į kibirą vandens. Išėmę iš to liejinio šešėlio ant sienos spėdavo ateitį“¹³. Panašiai Latvijoje, pasak Pėterio Šmito, „Naujųjų metų papročius sudaro mažne vien tik būrimas ir ateities spėjimai. Žinomiausias ir, ko gero, vienas iš seniausių papročių yra ‘laimės liejimas’ (*laimės liešana*)“¹⁴. Su latviais susiję Lietuvos kuršininkai irgi, būdavo, „per Naujuosius lieja laimes“¹⁵. Ir t. t.

Gal tad ir Laima žmogų leido kaip tik šitaip – išliedama jo sielą kaip savotišką „burtą“, kaip išlydytą vašką ar šviną, į šaltus šio kūniško pasaulio vandenį, kur gyvenimas, nepriklausomai nuo visų „skystų“ jaunystės svajonių, neišvengiamai ilgainiui įgauną vienokį ar kitokį baigtą pavidalą?

Betgi čia, pasaulyje, jau „nulieta“ žmogaus laimę lemia visai ne svajonių įkūnijimas, kad ir kaip tai iš pirmo žvilgsnio atrodytų keista, bet veikiau priešingai – visokių sustingusių nuomonių bei nuostatų „atitirpimas“, vidinis sielos pasiliejimas, laisva tėkmė ir tokiu būdu sugrįžimas iš perdėm susitvėrusių kūniškojo

likimo pavidalų atgal į takią, jokiomis žiemos lytimis nebesukaustomą gyvą dvasiai.

Dėl to pirmiausia reikia atkreipti dėmesį į žinomą, daugelyje tradicijų ryškia priešpriešą tarp tekančio ir stovinčio vandens. Šį kaip tik nusako veiksmažodžio *stovėti* reikšmė ‘n e t e k è t i, nesruventi (apie vandenį)’, iš kurios vartojimo pavyzdžių savaime numanoma ir minėtoji priešprieša: *Stovimas vanduo nesveika gerti* (J. Jablonskis); *Ežere vanduo stovintys, upėj bėgantys* (Zapyškis, Kauno r.); *Ir stoviamas vanduo pūva* (Grūžiai, Pasvalio r.); panaši yra *stovėti* reikšmė ‘būti užšalusiam’, pavyzdžiui: *Nemunas jau stovi* (Priėnai); atitinkamai *stovintys* reiškia ‘krešulys’ (galintis užkimšti gyvą kraujo-taką) ir t. t.¹⁶

Kaip tik šia priešprieša remiasi „gyvojo“ ir „negyvojo vandens“ įvaizdžiai. Anot V. Ivanovo su V. Toporovu, „esama nuomonės, jog gyvasis vanduo reiškia vasaros vandenį, tekančią, o negyvasis vanduo – žiemos, ledą“¹⁷, t. y. sustingusį, stovintį vandenį. Štai rusų tarmėse *живая вода* ‘gyvasis vanduo’ tiesiog gali reikšti ‘tekančią, šaltinio vandenį’; ru. *живица*, pažodžiui maždaug ‘gyvuolė’ (šaknies ru. *жив-* = lie. *gyv-*), tarmėse turi reikšmę ‘neužšalanti versmė’; šiaurės Rusijos (Archangelsko srities) tarmėse posakiai *море, река живет*, pažodžiui ‘jūra’ ar ‘upė gyvena, yra gyva’, reiškia ‘neužšalusi, be ledo’; frazeologizmai *воды зажили* ‘vandenys atgijo, ėmė gyventi’, *река зажила* ‘upė atgijo, ėmė gyventi’ reiškia ‘ėmė tekėti, ištirpus ledams’; savo ruožtu *мертвая вода* ‘negyvas vanduo’ – tai ‘stovintis, netekantis, žydintis vanduo’, kurio ‘negyvumas’ podraug pasireiškia neigiamu poveikiu sveikatai; bulgarų tarmėse stovintis vanduo vadinamas *мъртвица*, pažodžiui maždaug ‘miruolė’; šiaurės Rusijoje, Urale ir Sibire – *дохлая вода* ‘padvėšęs vanduo’.¹⁸ Ir pats ledo pavadinimas *лёд* bei įvairūs jo vediniai rusų kalboje būdingai įgauna perkeltines sąstingio, mirtinos ligos, maro, mirties reikšmes.¹⁹

Užšalęs vanduo, ledas – tik itin akivaizdus bei pavaizdus nejudančio, sustojusio vandens įvaizdis. Tačiau anaipol ne vienintelis: tą pačią simbolinę „negyvo vandens“ reikšmę, kaip matyti, turi bet kaip kitaip sustabdytas, užtvenktas vanduo (tvenkinys), drumstas, užakęs vanduo (bala, pelkė), sudarantis priešpriešą gyvam, „gyvajam“ tekančiam vandeniui, pabrėžiamą kuo įvairiausios kilmės ir lygmens tradicijose, taip pat ir tuose kraštuose, kur vanduo savaime niekuomet ar beveik niekuomet neužšąla.

Štai ir senovės graikams tekantys vandenys (upės, versmės) buvo gyvybės, atgaivos, gyvybingumo šaltinis.²⁰ Ir romėnams *flūmen vīvum*, pažodžiui ‘gyva srovė’ ar ‘gyva upė’, reiškė būtent tekančią vandenį; tą patį reiškė ir *aqua vīva*, pažodžiui ‘gyvasis vanduo’.²¹ Ir atvirksčiai: mūsų iki šiol vartojamas lotynų kilmės tarptautinis žodis *stagnacija* ‘sustojimas, sustingimas, sąstingis’, lo. *stāgnatio*, remiasi veiksmažodžiu *stāgnō, -āre* ‘sustabdyti, užtvenkti vandens liejimąsi, tėkmę’, o daiktavardis *stāgnum* – tai būtent ‘stovintis ar užtvenktas vanduo, tvenkinys, ežeras, bala, pelkė’.²²

Panašiai mūsų eros pradžios mandeistų, ar mandėjų, religijoje gyvasis vanduo, Hanso Jono apibrėžimu, – tai „t e k a n t i s vanduo, ištryškęs iš tyro šaltinio ir pasiliejęs srovėmis [...]“. Tik toks vanduo gali būti naudojamas ritualuose, t. y. dažnuose krikštuose, kurie yra pagrindinis mandėjų kulto bruožas. Dėl šios priežasties mandėjai gali apsigyventi tik prie upių. Pats terminas ‘gyvasis vanduo’ veikiausiai yra perimtas iš Senojo Testamento (žr. Pr 26.19, Kun 14.5, 50). Jo priešybė – s t o v i n t i s vanduo arba drumstas jūros vanduo“, kurio vien prisiliesti mandėjams buvo nuodėmė.²³

Ką tik nurodytas Kunigų knygos sakiny 14.5 Antano Rubšio lietuviškai verčiamas: „Kunigas palieps papjauti vieną iš paukščių viršum molinio indo, pripilto šaltinio vandens“, o išnašoje pridurtas paaiškinimas: „pažodžiui ‘gyvojo vandens’, pasemto iš t e k a n č i o vandens ar šaltinio, o ne iš vandens talpyklos“²⁴; Algirdas Jurėnas verčia „šviežio vandens“ ir panašiai paaiškina: „gyvo (t. y. ką tik pasemto iš t e k a n č i o šaltinio ar upelio)“²⁵. Be to, tikrasis gyvojo vandens šaltinis Biblijoje yra pats Dievas, o jo priešybė irgi yra stovintis vanduo, pavyzdžiui: „Nes manoji tauta nusiakalto dvigubai: mane, gyvojo vandens šaltinį, jie paliko ir išsikasė vandens talpyklas“ (Jer 2.13; plg. Jer 17.13). Užtat kas laikosi Dievo ir tikrojo mokymo, „Jis yra lyg medis, pasodintas prie t e k a n č i o v a n d e n s, duodantis vaisių laikui atėjus, tas kurio lapai nevysta“; o kas Dievo stokoja, prisipažįsta: „Kaip elnė ilgisi t e k a n č i o v a n d e n s, taip aš ilgiuosi t a v e s, D i e v e“ (Ps 1.2; 42.2). Naujajame Testamente gyvojo vandens šaltiniu Jėzus pavadina save (Jn 4.10–14); taip pat tikėjimą Juo: „Kas mane tiki, – kaip Raštas sako, – iš jo vidaus p l ū s gyvojo vandens s r o v e s“ (Jn 7.38). Savo ruožtu tekančiam gyvybės vandeniui prilyginamas krikščioniškasis Išganymas: Apreiškime apie Dievo išrinktuosius sakoma, jog „Jie nebealks, nebetroks, nebekepins jų saulė nei jokia kaitra. Nes Avinėlis, kuris stovi prieš sostą, juos ganys ir vedžios

prie gyvybės vandens šaltinių“; galiausiai Jis pažada: „Trokštančiam aš duosiu dovanai gerti iš gyvojo vandens šaltinių“ (Apr 7.17; 21.6) ir t. t.²⁶ O šaltinis – tai būtent tekantis vanduo.

Panašus santykis su tekančiu, šaltinių vandeniu dar XX a. pradžioje gyvavo tarp Altajaus ir Sajaną šamanistų. Leonido Potapovo žodžiais: „Buvo draudžiama teršti ‘tekantį vandenį’ (*аган су*), t. y. upes, upelius, šaltinius, visokiais nešvarumais, buitinėmis šiukšlėmis, nes to nepakenčias ‘vandens šeimininkas’ (*су ääzi*) ir anksčiau ar vėliau nubaudžias pažeidėją kokiais nors nemalonumais, ligomis ir t. t. Ypač gerbiami buvo, pramaišom su baime, iš žemės trykstantys šaltiniai, kurie priklausė vietos šeimininkui (*аржан су*). Šamanistai jų atžvilgiu turėjo ištisią kodeksą taisyklių bei draudimų, nes šaltiniai buvo laikomi gydomaisiais ir tuo pritraukdavo daugybę žmonių“.²⁷ Mums šiuo atveju svarbu, kad šis plačiai žinomas religinis reiškinys remiasi būtent tekančio vandens gydomąja, gyvybę teikiančia samprata.

Baltarusių ir lietuvių užkalbėjimus lyginusi Marija Zavjalova prieina atitinkamą išvadą: „Vandens funkcija priklauso nuo jo būsenos: bėgantis vanduo, ‘apiplaunantis visą pasaulį’, gali nuskandinti visas ligas, nuplauti nuo kūno skaudulius; stovintis vanduo (baltarusių užkalbėjimuose *воды стоячыя, чорныя* ‘stovintys, juodi vandenys’) – tai nešvari vieta, iš kur atsiranda ir kur siunčiamos ligos, plg.: ‘Pavasariį surasdavo miške kokią nors drevę su dvokiančiu vandeniu, įmesdavo kelis miežio grūdus, su ta ranka, ant kurios yra karpų, maišydavo ir sakydavo: *Mieži, mieži, dvokiantis vanduo, – visos mano karpos eikite su juo!*’; *Iš šlapimo, kap aini kur per vandenį, kam(e) būna vanduo nešvarus, šitus, s u s t o j j s, n e b è g a n c y s, tai ji cik iš to paruola, rožė* [Noškūnai, Varėnos r.]; ...*ад каццi боль адхінаем, на мхі, на балоты, на чорныя воды адсылаем...* ‘nuo kaulo skausmą nusukam, ant samanių, ant pelkių, ant juodųjų vandenų nusiunčiam’. Toks ‘nešvarus’ vanduo yra ligų šaltinis.“²⁸ „Taigi, pasyvus stovintis vanduo asocijuojasi su tamsa ir gelme (plg. vandens požymius baltarusių užkalbėjimų ligos nusiuntimo formulėse), įkūnija anapusinį pradą ir siejasi su liga“; ir atvirkščiai: „besiliejęs, tekantis vanduo simbolizuoja jos išnykimą, plg. baltarusių užkalbėjime: *Ехаў пан, вёз жбан, жбан набіўся, вада палілася, і ў (імя) у галаве боль унялася* ‘Važiavo ponas, vežė uzboną [puodynę], uzbonas sudužo, vanduo pasi-liejo, ir jo (vardas) galvoje skausmas apmašo’.“²⁹ Taigi užkalbėjimuose „pasyvus, stovintis, tamsus ir gilus vanduo asocijuojasi su pirminiu chaosu, o tekantis,

aktyvus vanduo įkūnija raidą, kaitą, atgaivina ir apšvarina žmogų“³⁰. Nes, pasak rusų priežodžio, *Стоячая вода гниет* „Stovintis vanduo pūva“³¹. Dieveniškėse užrašytas panašus lietuvių priežodis: *Stovintis vanduo negadnas*³², t. y. netikęs, blogas.

Švaraus ir nešvaraus, sveiko ir nesveiko, nuodingo vandens atitinkamas vertinimas teberyškus lietuvių tradiciniuose sapnų aiškinimuose. Astos Višinskaitės duomenimis: „Pats populiariausias ligą reiškiantis sapno vaizdas – tai vanduo ar buvimas jame. Pavyzdžiui: *Jei į maudynę ar vandenį įkrenti – bus liga; Ligą [reiškia] maudymasis vandens telkinyje*. Dažnai akcentuojama, jog vanduo yra nešvarus, drumzlinas: *Būti nešvariame vandenyje – blogai, liga; Švarus vondou sapnie – gera sveikata, vo nešvarus – liga; Sapne regėtas tamsus vanduo – liga*. Tą patį reiškia sapne geriamas drumzlinas vanduo. Štai vienas sapno pasakojimas, kur ligą rodė braidžiojimas po nešvarų vandenį: *Aš ėjau per vandenį. Vanduo buvo labai skaidrus, o paskui virto vis nešvarusnis, drumzlinesnis. Pabudusi ilgai negalėjau užmigti. Po kelių dienų susirgau. Sapne bristi per nešvarų vandenį reiškia ligą“*; dar keli pavyzdžiai: *Inbridai balān, purvan – vat jau bus liga; Bala – sunkūs vargai; Brisi per klumpiu balu – klapatei* (t. y. rūpesčiai); *Jeigu sapnuose braidžioji po drumzliną vandenį – nelaimė giminėj; Būti nešvariame vandenyje – kas nors negero; ir atvirkščiai: Būti švariame vandenyje – sveikata; Jei sapnuoji švarų vandenį ir jį vartoji arba juo plauki, brendi, tai reiškia, kad ateity apturėsi l a i m ę, džiaugsmą ir pasisėkimą savo reikaluose; Kad brendi par undenį čystų – bus geras gyvenimas; Maudytis švariame vandenyje – gerai, nusikratysi vargų* ir t. t.³³ Nešvarus vanduo, bala – tai stovintis vanduo, o švarus – tai būtent tekantis ar bent pratekantis vanduo. Panašiai užtat lenkų tradiciniuose sapnų aiškinimuose sapnuoti tekantį vandenį – gerai, o stovintį – blogai.³⁴

Trumpai ir aiškiai tradicinę „švaraus“ ir „nešvaraus“ vandens priešpriešos esmę nusakė Jonas Aistis taip ir pavadintame eilėraštyje „Dvejopi vandenys“ (pirmi du posmai):

*Yra tyras vanduo – tai krištolo srovės,
Išsiveržę iš žemės pačių vidurių,
Ir teka ramiai, be krioklių, sūkurijų,
Akmenėlius dugne baltai nusiplovę...*

*Yra drumstas vanduo, dvokiąs, prikirmijęs –
Kūdrose, ežerų pakraščiuos tarp maurų,
Jog praeiti pro šalį koku ir bjauru,
Bet jam žydi kvepiančios baltos lelijos...³⁵*

Liūtis Milcēju kaime. Gervēciņū kraštas. 2011 m. *Arūno Baltēno nuotrauka.*

Zenonas Slaviūnas, kalbėdamas apie vandens reikšmę lietuvių religijoje ir mitologijoje, irgi pabrėžė, kad „vanduo yra gerbiamas dar dėl jo gryninančios, švarinančios jėgos. Pirmykščiame supratime vanduo reiškia grynumą, švarumą, jis siejamas su sveikata, kaip nešvarumas – su ligomis. Vandeniui teikiamoji mistinė galia, apvalymo galia, gali pasireikšti net prisilietus arba net mažiausiame vandens lašelyje, pvz., apšlakstant. Ypač t e k a m ū j ū vandenų – upių ir šaltinių galia pasireiškia tikėjimu, kad vandens tekėjimas žmonių laikomas analogišku ligų ir kenkėjų nunešimui. Tuo būdu vadinamieji gydomieji vandenys virsta šventais vandenimis“, be to, priduria autorius išnašoje, „kitais atvejais t e k a s vanduo, g y v a s vanduo turi ypatingos galios pikty demonų atžvilgiu. ‘Šventasis’ upių vanduo jiems yra kliūtis pasiekti savo tikslą, pvz., burtininkas negali peršokti per upę.“³⁶ Aptartomis tekančio vandens ypatybėmis remiasi ir plačiai paplitęs šaltinių garbinimas, ar veikiau, gerbimas, kurio gausių pavyzdžių čia nėra reikalo vardyti.

Taigi, kartu su Nijolė Marcinkevičiene apibendrinant, ir lietuvių „t e k a n t i s vanduo liaudyje vadinamas g y v u. Ramus, n e j u d a n t i s vanduo – n e g y v u“³⁷. Ir *gydomąją* galią tekantis vanduo, reikia manyti, turi kaip tik todėl, kad yra *gyvas* (o iš dalies gal ir atvirkščiai – jis yra *gyvas* ne tik dėl to, kad juda, teka, bet ir todėl, kad turi *gydomosios* galios). Lietuvių tradicijoje tai savaimė suprantama, nes *gy-dyti* ir *gy-ti* šiaip jau yra vieno ir to paties veiksmoždzio tranzityvinė ir intranzityvinė lytys, kurio šaknies kaip tik yra būdvardis *gyvas*. Iš esmės *gydyti* tiesiog reiškia „daryti *gyvą*“.

Tekančio vandens sąsaja su gyvybe, beje, suteikia bendrą vardiklį ir prūsų dievo Patrimpo skirtingoms sampratomis. Antai, pasak Simono Grūnavo „Prūsijos kronikos“ (1529 m.), jis buvo įsivaizduojamas *wie ein man junger gestalt ane bardt, gekronett mit sangelen und frolich sich irbot und der gott vom getreide* „kaip jaunas žmogus, be barzdos, su varpų vainiku ant galvos, linksmas, – jis buvo javų dievas“; be to, *het vor sein cleinot eine slange, und die wardt in einem grosen toppe irnert mit milch von den waydolottinnen und stettis mit garwen des getreides bedeckt* „jo ženklas buvo gyvatė, ji dideliame puode buvo vaidilučių penima pienu ir visada laikoma uždengta javų pėdais“³⁸. Antra vertus, „Sūduvių knygelėje“ (1520–1530 m.) jis apibrėžiamas kaip *der Gott der fliessenden Wasser* „tekančių vandenų dievas“; Jono Maleckio-Sandekio laiške Jurgiui Sabinui (1551 m.) – kaip *fluuiorum ac fontium* „upių (arba tiesiog tēkmių, srovių) ir šaltinių“ dievas;

Motiejaus Strykovskio „Lenkijos, Lietuvos, Žemaičių ir visos Rusios kronikoje“ (1582 m.) – kaip *bóg rzek i wszystkich wód ciekących* „upių ir visų tekančių vandenų dievas“³⁹. Abiem atvejais, matyt, kalbama apie tas pačias gyvybines galias, tad Patrimpo tikroji funkcija – abstrakti: tai apskritai gyvybinių galių, gyvybingumo, gyvatos dievas, o jaunystė, varpų vainikas ant galvos, javai (pagrindiniai žmonių gyvybiniai ištekčiai), gyvatė (įsikūnijusi *gyvata*) ir, antra vertus, tekantys vandenys – tik vieni ir tos pačios gyvybės, gyvasties skirtingi simboliai.

Jau iš Biblijos pavyzdžių turėjo būti aišku, kad ši tekančio ir stovinčio vandens priešprieša liečia ne tik kūno, bet ir sielos gyvastį bei likimą, ir Biblija šiuo atžvilgiu – jokia išimtis. Antai Franso Kiumono duomenimis, senovės Egipto antkapių užrašuose į mirusiojo lūpas būdingai įdedamas prašymas-palinkėjimas: „Duok man atsigerti tekančio vandens...“; „O, kad aš turėčiau tekančio vandens atsigerti...“; „Teleidžia man dievai gerti vandenį iš šaltinių...“ ir pan.⁴⁰ Vadinasi, tekantis vanduo čia, kaip ir Biblijoje, turi laiduoti sielai pomirtinį gyvenimą. O štai pasak „Egipto mirusiųjų knygos“, velionis Teisingumo deivei turėjo išpažinti, be kitų dorovinių nusikaltimų bei nuodėmių, būdamas *gyvas* nepadaręs ir štai kokios: „Aš neužtvėriau kelio vandeniui [tekėti].“⁴¹ Simboline kalba tai reiškia maždaug: „Aš n e s t a b d ž i a u gyvenimo.“

Panašiai senovės Graikijoje Platonas ‘gėdą’ žymintį žodį *αἰσχρόν* Sokrato lūpomis aiškino esant sutrumpintą iš *ἀεισχροροῦν*, kuris savo ruožtu esąs sutrauktas iš posakio *ἀει ἴσχοντι τὸν ῥοῦν* „tai, kas visuomet sulauko tēkmės“.⁴² Manto Adomėno vertimu („Kratilas“ 416.b): „Na, dėl ‘bjaurumo’ man atrodo visiškai aišku, ką jis reiškia, ir tai atitinka anksčiau [kalbėtus] dalykus. Mat man regis, kad visa kam vardus teikiantysis (Dievybė) plūsta tai, kas trukdo ir sulauko būtybės nuo t e k m ė s, tad ir dabar ‘amžinai sulaikančiam t e k m ė’ (*ἀει ἴσχοντι τὸν ῥοῦν*) suteikė vardą *ἀεισχροροῦν*; nūnai sutraukę vadiname tai *αἰσχρόν* (‘bjaurumas’).“⁴³ Aiškinimas, žinoma, neturi nieko bendra su šiuolaikine mokslinė etimologija, užtat perdėm ryškiai parodo, kas Platono laikais atrodė tinkama būti gėdos, ar bjaurumo, sąvokos branduoliu, pačia jos esme.

Lygiai taip pat toliau („Kratilas“ 417.e) grindžiama „kenksmingumo“ sąvoka: „Taigi ‘kenksmingumą’ (*βλαβερόν*) juk galima vadinti ‘kenkiančiu tēkmei’ (*βλάπτων τὸν ῥοῦν*), o ‘kenkiantis’ (*βλάπτων*) vėlgi

reiškia ‘norintį sulaikyti’ (*βουλόμενον ἄπτειν*). Tuo tarpu ‘sulaikyti’ (*ἄπτειν*) ir ‘suvaržyti’ yra tas pats, o pastarasis visur kur smerkiamas. Tad ‘norintis sulaikyti t ě k m ė’ (*βουλόμενον ἄπτειν ῥοῦν*) teisingiausiai būtų [vadinamas] *βουλαπτεροῦν*, o pagražintas, man regis, vadinamas *βλαβερόν* (‘kenksmingumas’).⁴⁴

Įdomu, jog labai panašiai Lietuvoje 1746 m. ragavimu įtartas Jonas Steižys, be kitų religinių ir dvasinių piktadarysčių, kuriomis buvo kaltinamas ir priverstas prisipažinti, *Zeznał, że on umie wodę ciekąca zatrzymać, tylko jeszcze nie wcale, a to takim to sposobem: stanowszy nad rzeką, mówiąc trzy razy te słowa: „Jak ta woda wre i ciecze, niech moja tak dusza w piekle wre, a ty, wodo, stój!“* „Prisipažino, kad mokąs sulaikyti tekantį vandenį, tik dar ne visai, ir štai kokiu būdu: atsistojęs prie upės tris kartus išstardamas žodžius: ‘Kaip tas vanduo verda ir teka, tegul taip mano siela pragare verda, o tu, vandenie, sustok!’⁴⁵ Taigi ir čia, visai kaip senovės Egipte ir senovės Graikijoje, vandens stabdymas yra didi nuodėmė, pasibjaurėjimo vertas dalykas, tiesiogiai susijęs su sielos pasmerkimu – kančiomis pragare.

Nors savo sielos būklę prilyginęs būtent „verdančiam“ – t. y. kunkuliuojančiam, sūkuriuojančiam, visai kaip tekančiam, nestovinčiam – vandeniui kaltinamasis rasi kaip tik bandė apgauti kaltintojus ir vogčia išsisukti jei ne nuo inkvizicijos, tai bent nuo pragaro. Mat, pasak Vykinto Vaitkevičiaus: „Savo gyvojo (gyvybės) vandens statusą šaltiniai patvirtina judėdami, v i r d a m i ir neužšaldami: *Ons verd i verd, žeimų ons neužšql... Žmonės nešies plaut, [jis] pats iš savęs verd, ons jud i jud; Verda vanduo, taip kaip kunkuliuoja. Tie šaltiniai verda ir verda. Toki tai jie labai gerai akim paplauti. Tep jau labai sveiki ir gert sveika*. Atitinkamai ramybė (= miegas), šaltis ir ledai priklauso mirties sričiai: *Man jau dvėsintoja ateina – šaltis krečia visą; leduose, tikima, kenčia mirusiųjų vėlės*.⁴⁶

Iš tikrųjų sustabdytas, stovintis vanduo visuotinai yra susijęs su požeminiu mirusiųjų pasauliu, o tekančias – su viršutiniu gyvųjų pasauliu (kurio jis tolydžio teka iš viršaus žemyn, kol apačioje galiausiai visiškai „sustoja“).⁴⁷ Esama netgi nuomonės, kad jūrą, *marias* žyminti ide. šaknis **mōr-* pirmiausia reiškė būtent stovintį, negyvą, mirusį vandenį ir yra tiesiogiai susijusi su *mirtį* žyminčia ide. šaknimi **mer-*⁴⁸. Jei tikrai taip, tai neatsitiktinis būtų ir lietuvių kalbos žodžių *mārios*, *mārės*, *maria*, *mārė* ‘jūra’ sąskambis su žodžiais *marai* ‘mirtis, mirimas’, ‘maras’, *māras*, *marėti* ‘mirti’, *marinti* ‘atimti gyvybę, daryti negyvą, mirusį’ ir kt.⁴⁹

Sąskambis krito į akis jau Vincui Pietariui (1894 m.), kuriam atrodė savaime suprantama, kad „*marios* paeina nuo žodžio *marus*, *marinantis*, kitaip sakant, *marios* vis tiek, ka *marinančios*“.⁵⁰ XX a. pirmojoje pusėje Mažojoje Lietuvoje užrašytas tikėjimas, esą siaučiant 1709 m. didžiajam marui, *Giltinė atėjo iš m a r i ū ir smaugė žmones*.⁵¹ Atitinkamai rusų kalboje suartėja *more* ‘jūra, marios’ ir *мор* ‘maras, mirimas, mirtis’, savo ruožtu Aleksandras Afanasjevas XIX a. antrojoje pusėje pastarąjį žodį tiesiog kildino iš pirmojo.⁵² Marių, jūros sąsajų su mirtimi gausu ir kitose tradicijose, be to, ne tik indoeuropiečių. Mirča Eliadės apibendrinimu, „daugelis tautų, ypač pajūrio tautų, anapusinį pasaulį talpina jūros gelmėse“⁵³. Kaip pamename, ir mandėjams drumstas jūros vanduo buvo gyvo tekančio vandens priešybė.

Jūra, *marios*, apskritai stovintis vanduo savo ruožtu yra būdinga velnių buveinė. Štai rusų pasakoje tėvo prakeikta ir į aną pasaulį patekusi mergina pasakoja: *Только вымолвил он это слово, в ту же минуту очутилась я в морской глубине, в каменном доме, у чертей под началом* „Vos tik jis ištarė šį žodį, tą pačią akimirką atsidūriau jūros gelmėse, akmeniniame name, velnių valdžioje“; kitoje pasakoje karalaitė skundžiasi: *...Выпал мне жребий быть взятой нечистыми; вот сейчас придут черти и потащут в море!* „Iškrito man burtas atitekti nelabiesiems; štai bematant ateis velniai ir nusitemps mane jūron!“; ir kai pasakos herojus pastvėrė pirmąjį pasirodžiusį velniūkštį ir ėmė jį mušti, *чертенок коекак вырвался и без памяти убежал в море* „velniūkštis šiaip ne taip ištrūko ir strimgalviais nuskuodė jūron“; tas pats nutiko ir velnių vyriausiajam, pačiam Šėtonui: *убежал он без оглядки в море* „nuskuodė jis neatsigręždamas jūron“⁵⁴. Panašiai latvių tikėjimu, *elle esot jūrā* „pragaras yra jūroje“, kur ir *velns dzīvo* „velnias gyvena“, ten *jūrās dibenā* „jūros dugne“ yra jo *liela pils* „didžiulė pils“ *ar lieliem dzelzs vārtiem* „su didžiuliais geležiniais vartais“, velnias pasirodo *no jūrās* „iš jūros“ ir t. t.⁵⁵ Savo ruožtu, kaip pažymi V. Toporovas, vienas iš mirties vaizdinių „latvių dainose, kuriose pasirodo *Veļu māte* ‘Vėlių motė’, yra vanduo įvairiais savo pavidalais, tarp jų purvynė, pelkė, jūra, šlapuma ir pan. Plg., pavyzdžiui, jūros motyvą: *Dar’, Dieviņi, zelta sētu / Visgarāmi jūras malas, / Lai nevar Veļa māte / Visu zemi zēgelēt* ‘Padaryk, Dievuli, aukso tvorą / Išilgai jūros kranto, / Lai negali Vėlių motė / Po visą žemę lėkioti’“; be to, „jūros motyvas aktualus ir vedų Varunai (< **Vel-un-*), kuris,

tiesą sakant, ir įkūnija Pasaulio vandenyną, plytintį Visatos periferijoje ir ją įrėminanti⁵⁶. Lietuvių velnias irgi kitąsyk gyvena mariose. Pavyzdžiui (užr. Šiluvoje, Raseinių r.): *Vienas žmogus pasižyčio [pasiskolino] nuo velnio pinigų. Susitarė metams suėjus, ateit prie m a r i ū, atsinešt ir sušukt: „Baltruk!“ Tai tada velns ateis ir atsiims pinigus. Metams suėjus, nunešė žmogus į pamarę pinigų. Šaukia šaukia: „Baltruk!“, – velnio kaip nėra, taip nėra. Potam atsiliepė velnio pati iš m a r i ū: „Vartok tuos pinigus, jau jis negyvas – Dundulis jį užmušė.“⁵⁷*

Juolab tai pasakytina apie mažesnius stovinčio vandens telkinius, ypač drumsto, nešvaraus vandens, kaip durpingas ar beužankantis ežeras, raistas, pelkė, akivaras. „Žemės vanduo, kaip žinome, – primena mums Norebertas Vėlius, – įvairių tautų mitologijoje neretai gretinamas ar net tapatinamas su požemiu, kuriame lokalizuojamas mirusiųjų pasaulis.“⁵⁸ Užtat ir velnio mėgstamiausia buveinė yra balos bei pelkės. Štai to paties tipo sakmėje apie pinigų iš velnio pasiskolinusį žmogų šis pinigų paėmė ir prižadėjo visa taip daryti, kaip velnias sakė. „O kur aš tave rasiu, kai reikės pinigai atiduoti?“ – „Gi ateisi prie didžiosios balos ir mane pašauksi: ‘Pabaliuk, Pabaliuk!’ – ir aš ateisiu.“ Žmogus pildė visa, kaip velnias liepė, ir kai surinko skolintus pinigus, tai nunešė velniui atiduoti. Nuėjęs ant balos šaukė šaukė: „Pabaliuk, Pabaliuk!“ – bet niekas neateina. Tik storu, storu balsu iš balos kažin kas atsako: „Nėr Pabaliuko, Pabaliuką Dundulis užmušė“; dar kitame variante nunešė tas žmogus pinigų atiduot velniui į pelkę⁵⁹ ir pan. Frydricho Pretorijaus Vyresniojo „Vokiečių–lietuvių kalbų žodyne“ (apie 1680 m.) kaip prarajos bei pragaro („peklos“) sinonimai nurodyti posakiai *balų balos* ir *balos pikčiausios*⁶⁰. O lietuvių priežodis gausiais variantais byloja: *Balai esant, bus ir velnių; Balai esant, velnias visuomet atsiras; Kur bala, ten ir velniai* ir t. t.⁶¹ Tarp velnio eufemizmų tiesiog yra *bālas, balinis, bālis*⁶². Su balomis, pelkėmis ir kitais stovinčio drumsto vandens telkiniais velnio ryšys toks glaudus, kad jie kitąsyk gali būti laikomi tiesiog savotišku jo įsikūnijimu. Štai Vėliui, „sprendžiant iš lietuvių vandenvardžių, atrodo, kad velnias galėjo būti įsivaizduojamas kaip nepaprastai didelė požemio vandenyse ar tiesiog požemyje gyvenanti mitinė būtybė. Jei ganėtino didumo ežerėlis, raistas ar akivaras yra tik *Velnio akis*, tai galima įsivaizduoti, kokio nepaprasto didumo jis pats turėtų būti“; negana to, „remiantis vandenvardžiais galima daryti prielaidą, kad velnias ne tik buvo įsivaizduojamas kaip didelė, vandeny ar požemy

gyvenanti būtybė, bet galėjo būti net tapatinamas su vandeniu“.⁶³

Galų gale, Vėliaus nuomone, „Velnio artimi ryšiai su vandeniu leidžia jį susieti ir su vienu iš svarbiausių senųjų indų dievų Varunu (*Váruṇa*), kuris buvo įsivaizduojamas kaip viso pasaulio okeanas, atskiriantis (ir jungiantis) žmonių pažintąją erdvę – kosmosą nuo nepažintos erdvės – chaoso“.⁶⁴ Francisko B. J. Kiuiperio patikslinimu, mums šiuo atveju svarbiu, vedų „Varuna kartu yra *stovintis vandens* dievas, nes šis aspektas būdingas požeminiams Varunos vandenims – *sąstingio pasauliui*“.⁶⁵ Savo ruožtu lietuvių *balà* turi perkeltinę reikšmę ‘bloga padėtis, *sustingimas*’.⁶⁶ O vienas iš rytų slavų velnio pavadinimų yra *heméča* ‘stovintis vanduo’, pažodžiui tiesiog ‘*netėkmė*’.⁶⁷

Latvių velnias irgi naikina tekančio, gyvo, šviežio vandens šaltinius (šulinius), pakeisdamas juos stovinčio vandens pelke. Antai viename padavime jis *izsmēlis no visam akām ūdeni. Ūdeni Velns salējis purvā dziļā bedrē. Ļaudīm visā apkartnē aprūcis ūdens* „išsēmė iš visų šulinių vandenį. Vandeni Velnias supylė *pelkē* į gilią duobę. Žmonėms visoje apylinkėje pritrūko vandens“.⁶⁸

Atitinkamą neigiamą simbolinę reikšmę savo ruožtu įgauna tvenkimas ir užtvanka, kaip įprastas praktinis būdas ir priemonė stabdyti upių vandenį. Prisiminkime *stagnaciją*, vienos šaknies su lo. *stāgnum* ‘stovintis ar užtvenktas vanduo, tvenkinys ir t. t.’. Ne atsitiktinai užtat mitologijoje upes paprastai tvenkia neigiamos būtybės, raganos ir velniai. Antai Gervėčių apylinkėse žinomas padavimas apie Pelegrindėlės upelį, kurį kuodeliu užtvenkė ragana: *ji kuodelį verpė. Tai tuo kuodeliu užkimšė tų upį, ir tas vanduo nustojo tekėjęs*; arba, kitame variante, *nubėgo upėn ir užspaudė kuodeliu. Upė persiskyre, tai čia atsiliko pelkė*; Bronislava Kerbelytė spėja raganos vietoje seniau galėjus būti laumę.⁶⁹ O štai kitame Lietuvos pakrašty, Kuršių nerijoje, laumės (pavadinamos, beje, ir tiesiog „piktąja dvasia“) stabdydavo vežimus. Henrio Fuchso pasakojimu: „Dažnai nutikdavo taip, kad nerijos keliuose vežimą puldavo laumės. Staiga *sustoj* vežimai. Paraginęs arklius, matai, kaip plėškės įsitempia, bet vežimas nē krust.“⁷⁰ Itin gausiai Lietuvoje ir Latvijoje žinomi padavimai apie Velnią, ketinusį užtvenkti ar užtvenkusį upę; taip pat mitologinės sakmės apie velnio sustabdytą vežimą ir t. t.

Kaip tik stabdymas ir jį lydintis sąstingis, Mirča Eliadės nuomone, sudaro Mefistofelio veiklos esmę

Gėtės „Fauste“: „Mefistofelis, Gėtės supratimu, – tai atmetimo, neigimo dvasia, pirmiausia siekianti sustabdyti gyvenimo tėkmę ir neleisti niekam išsipildyti. Mefistofelio veikla nukreipta visai ne prieš Dievą, bet prieš Gyvenimą. Mefistofelis – ‘Tiesiog kliūčių ir abejonių tėvas’ (*der Vater... alle Hindernisse*, eil. 6204). Mefistofelis reikalauja iš Fausto vieno – kad jis sustotų. *Verweile doch! ‘Sustok!’* – šioje formulėje visa Mefistofelio esmė. Mefistofelis žino, kad vos tik Faustas sustos, jo siela priklausys jam. Bet sustojimas neigia ne Kūrėją, o Gyvenimą. Mefistofelis yra ne Dievo, o jo pirmapradžio kūrinio – gyvenimo priešas. Gyvenimą ir judėjimą jis ketina pamainyti rimtimi, nejudamybe. O visa, kas liaujasi keitęsi, transformavęsi, ima irti ir nyksta. Tokia ‘mirtis gyvam tebesant’ gali būti suprantama kaip dvasinis sterilumas, kraštutiniu atveju – tikras prakeikimas. Žmogus, uždusinęs savo sielos gelmėje gyvybės šaknis, patenka neigimo dvasios valdžion.“⁷¹

Išties tekančio ir stovinčio vandens įvaizdžiai būdingai perteikia atitinkamą psichikos, sielos būseną. Karlo Gustavo Jungo sekėjos Mari Luizos fon Franc žodžiais, „gerai jausdamiesi žmonės sako, kad jie jaučiasi ‘gyvi’. Net jeigu gyvenime tuo metu turi sunkumų ar patiria kančių, žmonės kitąsyk vis tiek jaučiasi gyvi. Tuo tarpu neurotinio sąstingio ar sutrikimo atveju sakoma: ‘Aš negyvas, aš viduje miręs, aš negyvenu’. Tai rodo, kad būti gyvam – ne vien fizinis faktas. Tai ir psichinis faktas. Mes esame gyvi tuomet, kai jaučiamės gyvi, o gyvybės jausmą mums teikia sąlytis su užsąmonine psichikos tėkme.“⁷² Ir atvirkščiai: „Kai pagrindinė individo psichinės raidos tėkmė užblokuojama, galima pasitelkti palyginimą ir tarti, kad vanduo tuomet ima veržtis šalutiniais keliais, užpildo užtekčius, o jeigu tampa visiškai užtvėnkta s, pavirsta žmogaus psichikos pelke, knibždančia gyvačių ir uodų, nes srovė nebegali tekėti į savo tikrąjį tikslą.“⁷³

Gana vaizdingas dvasinio sąstingio, sustabarėjimo – tariant velniškos, pragariškos sielos būklės apibūdinimas. Antra vertus, esama nuomonės, kad rojaus, „laimės vietos“, slaviškas pavadinimas **rajb* – iš kurio, panašu, perimtas ir lietuvių *rojus* – Mirjam Mencej patikinimu, „remiasi praslavų žodžiu, žymėjusiu vandens srautą, ir pirmiausia bus reiškęs ‘tai, kas priklauso tėkmei...’“⁷⁴

Taigi ir pačia giliausia vidine, dvasine prasme tėkmė reiškia laimę, „rojų“, o sąstingis – nelaimę, „pragarą“.

Užtat negalima nesutikti su Aleksandru Žarskumi, kad „žmogus turi būti teka n t i s. Kaip upė: ta pati, o vis kitokia, kažką atneša, kažką nuneša, atsinaujina“⁷⁵.

Šiuolaikinis daoistas Deng Ming-Dao kinų aukščiausios tikrovės sampratą, vadinamą Dao, apibūdina štai kaip: „Į ką panašus Dao jutimas? Tai tėkmė be pastangų“, todėl „nebandykite Dao tėkmės nukreipti. Leiskite tekėti ir atsiduokite tai tekmei“, nes galiausiai „Dao upėje mes esame tik smulkios žuvelytės, kurios niekada nepajėgs užtvėnti tėkmės“; taigi „Dao amžinai teka“, „Dao nepertraukiamai teka ir kinta“, užtat „Dao judėjimas lyginamas su upės tekėjimu“⁷⁶ ir t. t.

VII–VIII a. kanoninis kinų čanbudizmo tekstas „Šeštojo patriarcho pakylos sutra“ (§17) moko, jog „tolydžio mąstant nereikia sustoti nė ties jokių dalyku, nes vos tik viena kuri mintis sulaikoma, visas tolydus minčių srautas sustoja ir sukelia susikaustymą. Jeigu, leidžiantis kad ir į kokius dalykus, tolydus minčių srautas nė ties niekuo nesulaikomas, tai susikaustymo nebus.“⁷⁷

Tibetietiškojo tantrinio budizmo požiūriu, jo atstovo dvasininko Tartango Tulku žodžiais, įprastos žmogaus būklės „transcendencija – tai ne koks nors ‘peržengimas kitur’, o tiesiog tikras visų pažįstamų daiktų bei reiškinių atitirpymas“⁷⁸. Panašiai vakariečio budizmo tyrinėtojo Herberto V. Giunterio palyginimu, „kaip ledas ištirpsta į savo tikrąją prigimtį, vandenį, taip ir sustingę jausmai, anksčiau suvokto žinojimo fragmentai, gali atitirpti į pirmą pradį sąmonės budrumą“⁷⁹. Su „atitirpimo“ vaizdiniu susiję net naujakrikšto budisto įžadai, tariami „priimant prieglobstį“: H. V. Giunterio ir Čiogjamo Trungpos paaiškinimu, „Priimti prieglobstį tad reiškia apsispręsti atitirpimu (*unfreezing*), kad gyvybinės energijos [...] galėtų laisvai tekėti“; „Ir koks tatau sukrečiantis patyrimas, kai gyvenimas vėl gali laisvai tekėti!“⁸⁰.

O štai kaip kitas tos pačios tradicijos atstovas, Sogjalas Rinpočė, apibūdina meditaciją: „mes patys esame minčių srautas (*mind stream*)“, todėl „medituoti reiškia paprasčiausiai būti, ištirpti lyg sviestui, paliktam saulėje“, tad „leiskite visokiam savo [...] netikrumui bei susikaustymui ištirpti, ir iš jo savaime iškils tikroji jūsų esmė“; „Štai kodėl dzogčeno, aukščiausio ir galutinio Budos mokymo, mes nuolat padrąsinami ‘nurimti savaiminėje sąmonės prigimtyje’. Tiesiog sėdėkite sau tyliai ir leiskite visoms savo

mintims bei koncepcijoms iš t i r p t i skaisčioje vidinėje jūsų sąmonės prigimtyje. Tarsi debesys išsisklaidytų ar rūkas išgaruotų, atskleiddami giedrą dangų ir džiugiai spindinčią saulę.⁸¹

Meditaciją šia prasme galime laikyti dvasine technika *laimei* pasiekti, esmiškai tiesiog „laimės technika“.

Pasak vieno didžiausių XX a. psichiatrų ir mąstytojų, Karlo Gustavo Jungo, „tekantis vanduo reiškia gyvenimo ir energijos tėkmę“, o gyvybinės energijos (libido) srovės sąstingis savo ruožtu sukelia depresiją.⁸² Užtat, pavyzdžiui, šiuolaikinėje jungiškoje meno psichoterapijoje „sielos praradimas – tai sąstingio (*stuck*) būseną, kurioje tampa užkirsta tėkmė. Psichologija kalba apie sustabdymą ar užkietėjimą (*fixation*) kaip gynybą nuo permainingų. Sustabdyta ar užkietėjusi (*fixed*) idėja nebėra taki, ji pastovi. Menininkai, pratę prie gyvo vaizduotės polėkio, bijo tokio galimo išdžiūvimo. Būklė be sielos – tai s a u s u m a s, kai nebeteka srovės.“⁸³

Panašią gyvybinės srovės praradimo ir sąstingio sampratą mūsų tradicijoje rodo tai, kad lietuvių kalboje tos pačios šaknies su būdvardžiu *sausas* yra veiksmažodis *sūsti*, pirmine reikšme apskritai ‘džiūti, sausėti’, toliau ‘džiūti, nykti, skursti (apie augalą)’, ‘liesėti, menkėti (apie gyvūną, žmogų)’ ir galiausiai perkeltine prasme ‘prastai gyventi, skursti’, panašiai *nu-sūsti* ir t. t.⁸⁴ Savo ruožtu tokio „sausumo“ apimtam žmogui, lietuviškai tariant, iškyla grėsmė tapti *nususėliu*, *susna* ar net *suskiu*.

Psichinę, dvasinę perkeltinę prasmę turi ir nesyk jau užsiminta užšalusio–atitirpusio vandens, arba tiesiog ledo–vandens, priešprieša. Pasakoje berniukas naktį *atbėgo pas ūkininką, žiūri – ant ūkininko krūtinės stovi ledo šmotas* (t. y. gabalas), o senelis jam paskui paaiškino, kad *an krūtinės ledas – tai už tai, kad jis s u p y k e s atsigulė*; kitoje panašioje pasakoje žmogus užėina naktį į trobą pas nemylinčius vienas kito sutuoktinius, žiūri, *jiedu miega, o vidurij – šmotas ledo*, ir išmintingas pakeleivis paaiškina, jog *anie, kur vidurij ledas, tai jie kaip ženijosi, vienas kito n e k e n t è, tai da[ba]r jų tokia meilė atšalus*⁸⁵. Tad ledas – tai pykčio, neapykantos į ledą sustingdyta, užšaldyta žmogaus „širdis“. Panašiai perkeltine prasme pavartojamas veiksmažodis *suledėti* ‘sušalti į ledą’, pavyzdžiui: *Šaltas rūstis suledėjo mūs veiduos* (S. Nėris); *Tai mano širdelė, tai suledėjo kaip šalta geležėlė* (Valkininkai, Varėnos r.); o būdvardis *ledinis* tiesiog turi perkeltinę reikšmę ‘bejausmis’⁸⁶. Tą patį mena ir latvių priežodis *Mutē medus, sirdī ledus* „Burnoje medus, širdyje ledas“.⁸⁷ Užtat raganų, burtininkų širdys mitinėje vaizduotėje yra le-

dinės. Štai kitąsyk buvo sudegintos dvi raganos, mama ir duktė: *Daugiaus kai sudegusios, tai ta mergelė čyst visa sudegusi, o tos mergičkos širdis su ledu jau buvo apšalus, o tos pačios motinos širdis tai storiausiu ledu apšalus, apgargėjus*⁸⁸. Apskritai, deginant raganas, tradicijos požiūriu, *ragana visa sudegdavus, bet jos širdis nesudegdavus, pasilikdavus visa ledu apšalus, apgargėjus*⁸⁹. Arba vėl: *žmonės privežė didelę malkų krūvą, uždegė tas malkas, įmetė burtininką ir sudegino. Nieko neliko, tik viena širdis. Perpjovė tą širdį ir rado ledą širdy*⁹⁰.

Šis kontekstas, beje, verčia naujai pažvelgti į santykį tarp žodžių *1 ledokas* ‘ledo, krušos gabalėlis’ ir *2 ledōkas* ‘velnias, nelabasis’, ‘nedorėlis, niekadėjas’, čia ir būdvardis *ledōkas* ‘niekam tikęs, blogas’, ‘piktas, prastas’ ir t. t.⁹¹ Pastaruosius du šiaip jau įprasta laikyti slavizmais. Nors slavų žodžių įtakos nieku būdu atmesiti negalima, vis dėlto ir jie patys bent iš dalies remiasi būtent ledo pavadinimu ir atitinkama jo perkeltine semantika, kaip antai ru. *лѣд* ‘ledas’ reikšme ‘bėda, nelaimė, neganda’, *ледіна* ‘gyvulių maras, epidemija’ ir būtent *ледачий* ‘blogas, nedoras, piktas’, *ледāka, ledāxa* ‘blogas, niekam tikęs žmogus’ ir pan.⁹² Lietuvių kalboje tokiam reikšmės perkėlimui ir atitinkamai semantinei raidai šiaip jau irgi yra visos sąlygos. Negana to, užmuštas *ledokas* ‘velnias’ kartais kaip tik „pasilieja“, tarsi „atitirpęs“: štai populiarioje sakmėje apie medžiotoją, nušovusį Perkūno persekiojamą velnią, tasai *nutaikęs šovė ton vieton, kur ledoko būta, tik smala p a s i l i e j o*; arba kitąsyk pats *Dundulis užmušė ledoką ir tą drevę sutriuškino, kur buvo paskavojus ledoko macis* [galia], *o ledokas net smala p a s i l i e j o*⁹³.

Šiaip ar taip, ir žmogaus sąmonės nubudimas, atsitokėjimas, dvasinė atgaiva kitąsyk tiesiogiai remiasi ištirpusio ledo, atitirpusio, *p a s i l i e j u s i o* vandens vaizdiniu. Štai lietuvių *atsi-tokėti, ati-tókti* reiškia ‘atsipeikėti, atsigauti apsvaigusiam, nualpusiam’, ‘atsigauti po susijaudinimo, pykčio ar pan., atsitokėti’, taip pat ‘ilgai galvojus suprasti, suvokti, atsiminti’ ir t. t., tačiau pirmine reikšme tai – būtent ‘suminkštėti, atsileisti’, taip pat ‘po sausros ar šalčio atidrėkti (apie orą)’, pavyzdžiui: *Buvo šalta, dabar atatoko* (Daugėliškis, Ignalinos r.); *Po šalčiam oras lyg kiek atatoko* (ten pat); ir tiesiog ‘atplūsti’: *Vanduo atitoksta...* (Mosėdis, Skuodo r.); o atitinkamas daiktavardis *atótokis* reiškia tiesiog ‘atodrėkis, atlydys’: *Po šitokiem šalčiam vis būva atotokis* (Daugėliškis).⁹⁴ Maža to, ir (*ati*)*tekėti* turi reikšmę ‘atsitokėti, atsigaivelėti, atsigauti’: *Tėvukas kai žiemą įsirgo, tai tik vasarą ati-*

tekėjo (Zapyškis, Kauno r.); *Koja atsitekėjo* ‘atitirpo’ (J. Barono 1933 m. žodynas); *Motyva atsitekėjo nuo išgąščio, apsižvalgė* (Žemaitė); *Dabar mano dvasia ben kiek atsitekėjo* (A. Baranauskas); *Apalpus Lietuva vėl atsitekėjo* (L. Ivinskio „Kalendorius“, 1861 m.); šios perkeltinės reikšmės kilmę mena reikšmė ‘praieiti skausmui, atsiradusiam nuo šalčio’, kuri tiesiogiai veda prie pirminės tiesioginės reikšmės ‘atitirpti, atsileisti’, kaip kad pasakoma apie įšalą: *Tai, kad jau būt attekėjus visa [žemė]!* (Leipalingis, Lazdijų r.)⁹⁵. Taigi sąmonės atitokimą, atsitokėjimą, at(s)itekėjimą lietuvių kalba savaime vaizduoja kaip užšalusio vandens, ledo atitirpimą ir pasiliejąmą, (ati)tekėjimą.

Panašiai kitose kalbose. Antai ang. *solution* ‘sprendimas’, *solve* ‘(iš)spręsti’ yra vienos šaknies su *dissolution* ‘ištirpdytas’, *dissolve* ‘tirpti, skystėti; (iš)tirpinti, skystinti’; visi šie žodžiai yra XIV–XVI a. skoliniai iš lotynų kalbos (*dis*)*solutio* ‘pasileidimas, atspalaidavimas; išsiskaidymas; (iš)tirpdytas’, (*dis*)*solvo*,-*ere* ‘paileisti, atpalaiduoti; išskaidyti; ištirpinti’⁹⁶. Perkeltinės, psichinės ‘sprendimo’ reikšmės įsigalėjimą anglų kalboje iškalbingai pavaizdina kad ir toks žymaus XVI a. alchemiko Gerhardo Dorno samprotavimas (iš 1652 m. Londone išleisto alcheminių tekstų rinkinio *Theatrum chemicum Britannicum*): „Cheminis skaidymas prilygintinas filosofinėms studijoms, nes kaip filosofai studijuodami atsiduoda žinojimui, taip gamtos daiktai skaidydami atsiduoda tirpimui (*ad solutionem*). Su tuo palygintinas filosofinis žinojimas, nes kaip tirpdomi ištirpsta kūnai, taip pažinimu ištirpdomos filosofų dvejonės (*ut per solutionem corpora solvuntur, ita per cognitionem resolvuntur philosophorum dubia*)“; kitur Dornas šią alegoriją dar paryškina: „Pirmasis žingsnis kylant prie aukštesniųjų dalykų yra tikėjimo pastanga, nes per ją žmogaus š i r d i s s u t i r p d o m a į vandenį (*ad solutionem in aquam*)“; tekstus pateikęs Jungas daro išvadą: „Iš šių teiginių akivaizdu, kad Dornas alcheminę *solutio* suprato pirmiausia kaip dvasinį bei moralinį reiškinį ir tik paskui kaip fizinį. Pirmoji darbo dalis – tai psichinis dvejonių bei konfliktų ‘ištirpdytas’, pasiekiamas savęs pažinimu“; šitaip „dvasiniu pažinimu i š t i r p d o m a s savanaudiškas širdies kietumas, sukeltas pirminės nuodėmės: širdis a t s i l e i d ž i a į vandenį. Tuomet jau gali prasidėti pakilimas į aukštesnius lygmenis.“⁹⁷

Turėdami omeny aptartą *laimės*, taip pat *laisvės* kilmę iš veiksmoždzio *léisti*, darsyk atkreipkime dėmesį į *at(si)-léisti* reikšmę ‘tirpdyti, lydyti, minkštinti iš sukietėjimo’, kuri savo ruožtu įgauna perkeltinę, psichinę

prasmę ‘atsisakyti savo nuomonės’, pavyzdžiui: *Aš jau leidžiuos* (Punia, Alytaus r.); panašiai psichiškai gali būti pavartojamas veiksmoždzis *išsi-léisti* reikšme ‘netekti formos, patįžti’: *Iš meilės jis išsileido lyg vaškas* (J. Avyžius), t. y. ‘neteko savo nuomonės, charakterio, suminkštėjo’; tai, žinoma, galima suprasti ir neigiama prasme, kaip *pasi-léisti* reikšme ‘netekti pavidalo... ištižti’: *Ar tik tau, broliau, kartais protas nepasileido?* (V. Kudirka)⁹⁸.

Su tokiais vidinio atitirpimo, vidinės gyvenimo srovės pasiliejo vaizdiniais yra tiesiogiai susijusi ir lietuviškoji *atleidimo* samprata – tas pats veiksmoždzis *léisti* su priešdėliu *at-* ir sudaro *at-léisti* ‘nustoti pykti, atlyžti’, kaip kad frazeologizme *atsileidžia širdis* ‘nustoja pykti’; iš čia ir *at-léisti* kaip ‘dovanoti įžeidusiam, nusikaltusiam’.⁹⁹ Nes kitam iš tikrųjų atleidžiamieji tada, kai atsileidžia jo sukeltas mūsų širdies „užkietėjimas“, į tamsų debesį sieloje susitvenkę, sustingę niūrios mintys ir neigiami nusistatymai. Kita vertus, frazeologizmas *širdį atleisti* reiškia ‘atsigauti, atsigavinti’¹⁰⁰, taigi atgauti gyvybines galias, kurias laiduoja laisvai pasiliejusi gyvybės srovė, vidinis „gyvasis vanduo“ – priešingai mirtinam „širdies užkietėjimui“.

O kai širdyje *at-si-leidžiamieji*, ir vėl krūtinėje pasilieja gyvasis vanduo, tai ir išgyvename *laimę*.

*

Pabaigoje Jono Aisčio sonetas „Žvangučiai“, paskutiniai 3-as ir 4-as jo posmai, kuriuose poetas labai taikliai ir vaizdžiai perteikė aptartą lietuvišką *laimės* sampratą:

...*Ir man gražiai prisiminė vīsa –
Ramiai vingiuojanti Dubysa,
Aukšliukių sidabru tyškantis lietus...*

*Ir lyg vanduo iš jos rieškučių
T e k ė j o l a i m ė, o žvangučiai
Žydėjo blyškiai geltoni po šlaitus...*¹⁰¹

VARDYNAS:

Afanasjevas, Aleksandras = Александр Николаевич Афанасьев
Dornas, Gerhardas = Gerhard Dorn
Eliadė, Mirča = Mircea Eliade
Franc, Mari Luiza, fon = Marie-Louise von Franz
Frenkelis, Ernstas = Ernst Fraenkel
Fuchsas, Henris = Henry Fuchs
Gėtė, Johanas Volfgangas = Johann Wolfgang Goethe
Giunteris, Herbertas Vighnantaka = Herbert Vighnāntaka Guenther,
arba Günther
Grūnavas, Simonas = Simon Grunau

Ivanovas, Viačeslavas = Вячеслав Всеволодович Иванов
 Jonas, Hansas = Hans Jonas
 Jungas, Karlas Gustavas = Carl Gustav Jung
 Karulis, Konstantinas = Konstantīns Karulis
 Kiuiperis, Franciskas Bernardas Jakobas = Franciscus Bernardus Jacobus Kuiper
 Kiumonas, Fransas = Franz Cumont
 Maleckis-Sandeckis, Jonas = Jan Malecki, Joannes Maletius, Sandecensis ir kt.
 Pokornis, Julius = Julius Pokorny
 Potarovas, Leonidas = Леонид Павлович Потапов
 Pretorijus Vyresnysis, Frydrichas = Friedrich Prätorius der Ältere
 Sabinas, Jurgis = Georgius Sabinus
 Smočynskis, Voicechas = Woiczech Smoczyński
 Sogjalas Rinpočė = Sogyal Rinpoche
 Strijkovskis, Motiejus = Maciej Strykowski
 Šmitas, Pėteris = Pėteris Smits
 Tartangas Tulku = Tarthang Tulku
 Toporovas, Vladimiras = Владимир Николаевич Топоров
 Trubačiovas, Olegas = Олег Николаевич Трубачев
 Trungpa, Čiogjamas = Chögyam Trungpa
 Zavjalova, Marija = Мария Вячеславовна Завьялова

NUORODOS:

1. SkrdRR IV: 645 = LM III: 101; FrLEW: 333; Biezais 2008, 142, išn. 1; KrLEV I: 490; ТнПЯ V: 31; ten žr. nurodytų daugiau autorių.
2. PkIEW: 665–666; MŽPKEŽ: 519–520.
3. LKŽ VII: 248, 279.
4. Biezais 2008: 147–150 (cituotos dainos LD 8741, 5288, 9212, vertimas mano), žr. 131; KrLEV I: 490.
5. LKŽ VII: 68.
6. Petrauskienė, Vaitkevičius 2014: 17. Pažymėtina, kad šiedu autoriai savo straipsnio antrašte pasirinko tą patį ką tik minėtą priežodį – tai maloniai patyriau saviškį straipsnį jau įteikęs spaudai.
7. LKŽ VII: 247–248, 256, 258, 262, 266, 273, 278, 286–287, 288, 290–291, 294, 18–23; IX: 225.
8. LKŽ VII: 438–439 ir t.
9. ТнПЯ V: 16; ЭССЯ XV: 159; MŽPKEŽ: 515; KrLEV I: 492–493.
10. SmSEJL: 342–343. Beje, esama nuomonės ir lotynų kalbos žodžius *liber* ‘laisvas’, *libertas* ‘laisvė’ galint būti vienos šaknies su veiksmažodžiu *libō, -āre* ‘lieti’ (žr. Onians 2000: 473; Walde, Hofmann I: 792), kuris savo ruožtu yra giminiškas lietuviškam *lieti*. Nors šiaip jau juos priimta aiškinti kitaip.
11. MŽPKP II: 291; žr. KrLEV I: 491; ТнПЯ V: 31–32.
12. LKŽ VII: 444.
13. Šliavas 1985: 76.
14. Šmitas 2004: 139; žr. LaLKŽ: 370, 382.
15. PS: 225; vertimas iš kuršininkų k.
16. LKŽ XIII: 902–903, 914–915, 919, 921.
17. Иванов, Топоров 1965: 83, išn. 59.
18. Журавлев 2005: 120, 385, 447, 481.
19. ТнПЯ IV: 412–413.
20. Onians 2000: 229–230.
21. LoLKŽ: 930; Журавлев 2005: 121.
22. TŽŽ: 462; LoLKŽ: 812; Klein 2003: 711.
23. Jonas 2001: 97–98; GB: 534 (žr. 533).
24. ŠvR 1998: 148.
25. ŠvR 2000: 121.
26. Žr. McKenzie 1995: 922.
27. Потапов 1991: 96.
28. Завьялова 2006: 115; vidinės citatos paeiliui iš: Šliavas 1985: 111–112; LTR 6467/384 (= VtLU: 430, Nr. 982); Замовы 1992: 195, Nr. 657.
29. Завьялова 2006: 116; vidinė citata iš: Замовы 1992: 362, Nr. 1250.
30. Zavjalova 2002: 126.
31. Даль 2004: 229.
32. Dieveniškės 1968: 376, Nr. 96.
33. Višinskaitė 2007: 57, 130, 168.
34. Небжеговска 2005: 142.
35. Aistis 1988: 242.
36. LM III: 20.
37. Marcinkevičienė 2005: 228.
38. BRMŠ II: 66, 67, 103, 104; vertė Dominykas Urbas.
39. BRMŠ II: 128, 203, 512, žr. 144, 208, 545.
40. Кюмон 2002: 284, išn. 89.
41. EMK: 216; Eliade 1977: 240, Nr. 110; plg. Матъе 1996: 206.
42. Пизани 1956: 13.
43. Platonas 1996: 151.
44. Platonas 1996: 157.
45. BRMŠ IV: 107, plg. 109.
46. Vaitkevičius 2005: 216; pateikti duomenys atitinkamai iš: LTR 6611/3; LTR 6489/231; LKŽ XIV: 489; LTR 6448/446.
47. Цивьян 1999: 327.
48. Казанскене 1985: 43–44; žr. PkIEW: 735, 748.
49. Žr. LKŽ VII: 846–849, 858–860, 862–863.
50. Cit. iš: Kabašinskaitė 1998: 61.
51. Rascėnaitė 2007: 85.
52. Афанасьев II: 65.
53. Eliade 1989, 234–235, žr. 355 ir t.
54. АфНПК II: 214, Nr. 228; III: 107, Nr. 349.
55. StrBV: 556, 637, žr. 558.
56. Топоров 1986: 55 (cituota daina LD 27683, vertimas mano); kiek plačiau apie mirties, mirusiųjų pasaulio, velnių sąsajas su jūra, mariomis ir apskritai stovinčiu vandeniu žr. Разаускас 2006, 323–326; Разаускас 2011, 291–297 ir t.
57. BIR I: 229, Nr. 7.
58. Vėlius 1987: 62.
59. BIR IV: 137–138, Nr. 7, 8.
60. BRMŠ III: 92.
61. LPP I: 272, Nr. 1051.
62. LKŽ I: 587, 595, 596.
63. Vėlius 1987: 61, 62.
64. Vėlius 1987: 63.
65. Кейпер 1986: 76.
66. LKŽ I: 580.
67. Толстой 1974: 30.
68. AnLIT: 182–183.
69. Gervėčiai 1989: 342–344.
70. PS: 80.
71. Элиаде 1998: 377–378, plg. 275–276 (išskirta Eliadės). „Faustas“ lietuviškai cituojamas pagal: Faustas 2003: lxxv; visa garsioji mefistofeliškoji formulė naujausiame Antano A. Jonyno vertime skamba (eil. 1678): „Sustok, akimirka žavi!“ (Faustas 1999: xcivii).
72. Franz 1994: 126–127.
73. Franz 2001: 50.
74. Mencej 2012, 44 (sekant Marko Snoj. *Slovesnski etimološki slovar*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1997, 521).
75. Žarskus 2004: 3.
76. Ming-Dao 2000: 64, 99, 122, 145, 163.
77. Абаев 1989: 187.
78. Tarthang 1977: 32, 248.
79. Guenther 1972: 54.
80. Guenther, Trungpa 1975: 54, 58.
81. Sogyal 1989: 26, 13, 17.
82. Юнг 1997: 37.
83. McNiff 1992: 54.
84. LKŽ XIV: 231–233.
85. BsLPI IV: 70, Nr. 12; 91, Nr. 24.
86. LKŽ VII: 223–224.
87. KkLSP: 202, Nr. 3972.
88. BsJK: 203, Nr. 12; plg. BIIP: 36, Nr. 26.
89. BsLP I: 164, Nr. IV.24; VILD: 208; VISV: 196.
90. VILD: 252; VISV: 218.

91. LKŽ VII: 226–227, žr. 221, 223.
 92. ТнПЯ IV: 413.
 93. BIR I: 151, Nr. 25; 190, Nr. 1.
 94. LKŽ XVI: 481–482; I: 411.
 95. LKŽ XV: 1109, 1111.
 96. OEE: 129, 449; Klein 2003: 220, 697.
 97. Jung 1977: 271–272, žr. 229, 578, išn. 587; žr. Юнр 1997: 192, išn. 1.
 98. LKŽ VII: 246, 260, 266, 278.
 99. LKŽ VII: 257.
 100. LKŽ VII: 258.
 101. Aistis 1988: 239.
 102. SkrdRR IV: 645 = LM III: 101; FrLEW: 333; Biezais 2008, 142, išn. 1; KrLEV I: 490; ТнПЯ V: 31; ten žr. nurodytų daugiau autorių.
 103. PkIEW: 665–666; MZPKEŽ: 519–520.
 104. LKŽ VII: 248, 279.
- SANTRUMPOS:
- Aistis 1988 = Jonas Aistis. *Katarsis*. Vilnius, 1988.
 AnLIT = *Latviešu tautas teikas: Izcelšanās teikas*. Izlase. Sastādītāja Alma Ancelāne. Rīga, 1991.
 Biezais 2008 = Haralds Biezais. *Dieva tēls latviešu tautas religijā*. Rīga, 2008.
 BIR I, IV = Jonas Balys. *Raštai*, I, IV. Vilnius, 1998, 2003.
 BRMŠ II = *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai*, II: *XVI amžius*. Sudarė Norbertas Vėlius. Vilnius, 2001.
 BRMŠ III = *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai*, III: *XVII amžius*. Sudarė Norbertas Vėlius. Vilnius, 2003.
 BRMŠ IV = *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai*, IV: *XVIII amžius*. Sudarė Norbertas Vėlius. Vilnius, 2005.
 BsJK = *Juodoji knyga*. Surinko Jonas Basanavičius. Vilnius, 2004.
 BsLPI = *Lietuviškos pasakos*. Surinko Jonas Basanavičius, I. Vilnius, 2001.
 BsLPI IV = *Lietuviškos pasakos įvairios*. Surinko Jonas Basanavičius, IV. Vilnius, 1998.
 Dieveniškės 1968 = *Dieveniškės*. Vilnius, 1968.
 Eliade 1977 = Mircea Eliade. *From Primitives to Zen: A Thematic Sourcebook of the History of Religions*. San Francisco–New York–etc., 1977.
 Eliade 1989 = Mircea Eliade. *Shamanism: Archaic techniques of Ecstasy*. London, 1989.
 EMK = Algis Uždavinys. *Egipto mirusiųjų knyga*. Kaunas, 2003.
 Faustas 1999 = Johann Wolfgang Goethe. *Faustas*. Iš vokiečių kalbos vertė Antanas A. Jonynas. Vilnius, 1999.
 Faustas 2003 = Johann Wolfgang Goethe. *Faustas*, II. Iš vokiečių kalbos vertė Antanas A. Jonynas. Vilnius, 2003.
 Franz 1994 = *The Way of the Dream: Conversations on Jungian Dream Interpretation with Marie-Louise von Franz by Fraser Boa*. Boston & London, 1994.
 Franz 2001 = Marie-Louise von Franz. Blogis pasakose, ir kaip jį galima įveikti. Iš: *Liaudies kultūra*, 2001, Nr. 4.
 FrLEW = Ernst Fraenkel. *Litauisches etymologisches Wörterbuch*, I–II. Heidelberg–Göttingen, 1962–1965 (puslapių numeracija ištininė).
 GB = *The Gnostic Bible*. Edited by Willis Barnstone and Marvin Meyer. Boston & London, 2003.
 Gervėčiai 1989 = *Gervėčiai: Monografija*. Redkolegijos pirmininkas N. Vėlius. Vilnius, 1989.
 Guenther 1972 = H. V. Guenther. *The Tantric View of Life*. Berkeley–London, 1972.
 Guenther, Trungpa 1975 = H. V. Guenther, Ch. Trungpa. *The Dawn of Tantra*. Berkeley–London, 1975.
 Jonas 2001 = Hans Jonas. *The Gnostic Religion: The Message of the Alien God and the Beginnings of Christianity*. Boston, 2001.
 Jung 1977 = Carl Gustav Jung. *Mysterium Coniunctionis: An Inquiry into the Separation and synthesis of Psychic Opposites in Alchemy*. Princeton University Press, 1977.
 Kabašinskaitė 1998 = Birutė Kabašinskaitė. *Lietuvių kalbos liaudies etimologija ir artimi reiškiniai*. Vilnius, 1998.
 KkLSP = *Latviešu sakāmvardi un parunas: Izlase*. Sastādītjusi E. Kokare. Rīga, 1957.
 Klein 2003 = Ernest Klein. *A Comprehensive Etymological Dictionary of the English Language*. Amsterdam etc., 2003.
 KrLEV = Konstantīns Karulis. *Latviešu etimoloģijas vārdnīca*, I–II. Rīga, 1992.
 LaLKŽ = *Latvių–lietuvių kalbų žodynas*. Sudarė Alvydas Butkus. Vilnius, 2003.
 LD = Krišjano Baruono latvių liaudies dainų rinkinys *Latvju dainas*. LKŽ I–XX = *Lietuvių kalbos žodynas*, I–XX. Vilnius, 1956–2002.
 LM III = *Lietuvių mitologija*, III. Sudarė Norbertas Vėlius, Gintaras Beresnevičius. Vilnius, 2004.
 LoLKŽ = Kazimieras Kuzavinis. *Lotynų–lietuvių kalbų žodynas*. Vilnius, 1996.
 LPP I = *Lietuvių patarlės ir priežodžiai*, I. Parengė Kazys Grigas ir kiti. Vilnius, 2000.
 LTR = Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Lietuvių tautosakos rankraštynas.
 Marcinkevičienė 2005 = Nijolė Marcinkevičienė. Kalendorinių švenčių apeigų atributų panaudojimas liaudies medicinoje. Iš: *Žmogaus samprata tradicinėje kultūroje*. Vilnius, 2005.
 McKenzie 1995 = John L. McKenzie, S.J. *Dictionary of the Bible*. New York–London–etc., 1995.
 McNiff 1992 = Sh. McNiff. *Art as Medicine*. Boston & London, 1992.
 Mencej 2012 = Mirjam Mencej. Spaces of Passage into Supernatural Time. Iš: *Tautosakos darbai*, XLIV. Vilnius: LLTI, 2012.
 Ming-Dao 2000 = Deng Ming-Dao. *365 Dao įžvalgos kasdienai*. Kaunas, 2000.
 MZPKP II = Vytautas Mažiulis. *Prūsų kalbos paminklai*, II. Vilnius: Mokslas, 1981.
 MZPKEŽ = Vytautas Mažiulis. *Prūsų kalbos etimologijos žodynas*. Antrasis pataisytas ir papildytas leidimas. Vilnius, 2013.
 OEE = *The Concise Oxford Dictionary of English Etymology*. Edited by T. F. Hoad. Oxford University Press, 2003.
 Onians 2000 = R. B. Onians. *The Origins of European Thought about the body, the mind, the soul, the world, time and fate*. Cambridge University Press, 2000.
 Petrauskienė, Vaitkevičius 2014 = Aistė Petrauskienė, Vykintas Vaitkevičius. Kur laisvė eina, ten laimė seka. Iš: *Liaudies kultūra*, 2014, Nr. 1.
 PkIEW = Julius Pokorny. *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch*, I. Bern–München, 1959.
 Platonas 1996 = Platonas. *Kratilas*. Graikišką tekstą parengė, vertė, įvadą ir paaiškinimus parašė Mantas Adomėnas. Vilnius, 1996.
 PS = *Pamarių sakmės*. Sudarytoja Dalia Kiseliūnaitė. Klaipėda, 2010.
 Racėnaitė 2007 = Radvilė Racėnaitė. Regimieji mirties pavidalai skirtinguose lietuvių tautosakos žanruose. Iš: *Tautosakos darbai*, XXXIII. Vilnius: LLTI, 2007.
 SkrdRR IV = Pranas Skardžius. *Rinktiniai raštai*, IV. Vilnius, 1998.
 SmSEJL = Wojciech Smoczyński. *Słownik etymologiczny języka litewskiego*. Uniwersytet Wileński, 2007.
 Sogyal 1989 = Sogyal Rinpoche. *Some Essential Advice on the Practice of Meditation*. Boston, 1989.
 StrBV = Kārlis Straubergs. *Latviešu būramie vārdi*. Rīga, 1939–1941.
 Šliavas 1985 = Juozas Šliavas. *Žeimelio apylinkės: Kultūros ir švietimo apybraiža*. Kaunas, 1985.
 Šmitas 2004 = Pēteris Šmitas. *Latvių mitologija*. Vilnius, 2004.
 ŠvR 1998 = *Šventasis Raštas: Senasis ir Naujasis Testamentas*. Senąjį Testamentą vertė iš hebrajų, aramėjų ir graikų kalbų, pratarmę, įvadus ir ST sąvokų žodyną bei paaiškinimus parašė prel. prof. Antanas Rubšys; Naująjį Testamentą vertė iš graikų kalbos, įvadus ir NT sąvokų žodyną parašė kun. Česlovas Kavaliauskas. Katalikų pasaulis, 1998.
 ŠvR 2000 = *Šventasis Raštas, arba Biblija*. Naujas lietuviškas vertimas: iš hebrajų, aramėjų ir graikų kalbų vertė prof. dr. Algirdas Jurėnas. Duncanville, Texas, 2000.
 Tarthang 1977 = Tarthang, Tulku. *Time, Space, and Knowledge*. Dharma Publishing, 1977.

- TŽŽ = *Tarptautinių žodžių žodynas*. Atsakingasis redaktorius V. Kvietkauskas. Vilnius, 1985.
- Vaitkevičius 2005 = Vyktintas Vaitkevičius. *Medicina baltiškų šventviečių kontekste*. Iš: *Žmogaus samprata tradicinėje kultūroje*. Vilnius, 2005.
- Walde, Hofmann I = *Lateinisches etymologisches Wörterbuch von A. Walde*. 3., neubearbeitete Auflage von J. B. Hofmann, I. Heidelbergl, 1938.
- Vėlius 1987 = Norbertas Vėlius. *Chtoniškas lietuvių mitologijos pasaulis: Folklorinio velnio analizė*. Vilnius, 1987.
- Višinskaitė 2007 = Asta Višinskaitė. *Lietuvių liaudies sapnų aiškinimai ir pasakojimai apie sapnus: sandara, funkcionavimo specifika, reikšmės*. Daktaro disertacija. Kaunas, 2007.
- VILD = *Laumių dovanos: lietuvių mitologinės sakmės*. Paruošė Norbertas Vėlius. Vilnius, 1979.
- VISV = *Sužeistas vėjas: Lietuvių liaudies mitologinės sakmės*. Sudarė Norbertas Vėlius. Vilnius, 1987.
- VtLU = *Lietuvių užkalbėjimai: gydymo formulės*. Parengė Daiva Vaitkevičienė. Vilnius, 2008.
- Zavjalova 2002 = Marija Zavjalova. *Pasaulio modelis lietuvių užkalbėjimuose*. Iš: *Senovės baltų kultūra 6: Nuo kulto iki simbolio*. Vilnius, 2002.
- Žarskus 2004 = Aleksandras Žarskus: Pokalbis su Aleksandru Žarskumi, išklostytas Liudviko Giedraičio. Iš: *Liaudies kultūra*, 2004, Nr. 6.
- Абаев 1989 = Николай Вячеславович Абаев. *Чань-буддизм и культурно-психологические традиции в средневековом Китае*. Новосибирск, 1989.
- Афанасьев П = Александр Николаевич Афанасьев. *Поэтические воззрения славян на природу: Опыт сравнительного изучения славянских преданий и верований в связи с мифическими сказаниями других родственных народов*, II. Москва, 1995.
- АФНРС I–III = *Народные русские сказки А. Н. Афанасьева в трех томах*. Подготовка текста, предисловие и примечания В. Я. Проппа. Москва, 1958.
- Даль 2004 = Владимир Иванович Даль. *Пословицы русского народа*. Москва, 2004.
- Журавлев 2005 = Анатолий Федорович Журавлев. *Язык и миф: Лингвистический комментарий к труду А.Н. Афанасьева «Поэтические воззрения славян на природу»*. Москва, 2005.
- Завьялова 2006 = Мария Завьялова. *Балто-славянский заговорный текст: Лингвистический анализ и модель мира*. Москва, 2006.
- Замовы 1992 = *Замовы*. Укладанне, сістэматызацыя тэкстаў, уступны артыкул і каментарыі Г. А. Баргашэвіч. Мінск, 1992.
- Иванов, Топоров 1965 = Вячеслав Всеволодович Иванов, Владимир Николаевич Топоров. *Славянские языковые моделирующие семантические системы (Древний период)*. Москва, 1965.
- Казанскене 1985 = Ванда Петровна Казанскене. «Стоячая вода» и «смерть» в индоевропейской традиции. Iš: *Балто-славянские этнокультурные и археологические древности: Погребальный обряд (Тезисы докладов)*. Москва, 1985.
- Кейпер 1986 = Ф. Б. Я. Кейпер. *Труды по ведийской мифологии*. Москва, 1986.
- Кюмон 2002 = Франс Кюмон. *Восточные религии в Римском языке*. Санкт-Петербург, 2002.
- Матье 1996 = Милица Эдвиновна Матье. *Избранные труды по мифологии и идеологии Древнего Египта*. Москва, 1996.
- Небжеговска 2005 = С. Небжеговска. Система ценностей в польском народном соннике. Iš: *Žmogaus samprata tradicinėje kultūroje*. Vilnius, 2005.
- Пизани 1956 = Виттори Пизани. *Этимология: история–проблемы–метод*. Москва, 1956.
- Потапов 1991 = Леонид Павлович Потапов Потапов. *Алтайский шаманизм*. Ленинград, 1991.
- Разаускас 2006 = Дайнюс Разаускас. Символика рыбы, связанная с нижним миром и смертью, в балто-славянской традиции. Iš: *Балто-славянские исследования XVII*. Москва, 2006.
- Разаускас 2011 = Дайнюс Разаускас. Рыба – мифологический прообраз лодки. Iš: *Studia mythologica Slavica*, XIV. Ljubljana, 2011.
- Толстой 1974 = Никита Ильич Толстой. Из заметок по славянской демонологии: Откуда дьяволы разные? Iš: *Материалы всеобщего симпозиума по вторичным моделирующим системам*, I (5). Тарту, 1974.
- Топоров 1986 = Владимир Николаевич Топоров. К реконструкции одного цикла архаичных мифопоэтических представлений в свете „Latvju dainas“. Iš: *Балто-славянские исследования 1984*. Москва, 1986.
- ТпПЯ IV–V = Владимир Николаевич Топоров. *Прусский язык: Словарь*, IV–V. Москва, 1984–1990.
- Цивьян 1999 = Татьяна Владимировна Цивьян. *Движение и путь в балканской модели мира: Исследования по структуре текста*. Москва, 1999.
- Элиаде 1998 = Мирча Элиаде. *Азиатская алхимия: Избранные сочинения*. Москва, 1998.
- Юнг 1997 = Карл Густав Юнг. *Психология переноса: Статьи*. Москва, 1997.

The Lithuanian concept of fortune

Dainius RAZAUSKAS

The possibility to speak of the Lithuanian concept of fortune takes its justification in the etymology of the Lithuanian word for “fortune”, *laimė*, which can also mean “(good) luck” and “happiness”. Its root is that of the verb *leisti* with a wide variety of meanings: “let, allow, permit”, “let go, put”, “put forth”, “throw, shoot”, “shoot, sprout”, “spread”, “spend”, “pass” etc., among which are also the meanings “melt, mould, thaw” and “pour” — more characteristic of another verb, *lieti*. Therefore, the majority of linguists believe in the affinity between the two — *lieti* and *leisti* — and sometimes even the direct affinity between *lieti* and *laimė*.

These connections are also confirmed by folklore and mythology, as in that the Baltic goddess of good fortune, *Laimė* (Lett. *Laime*). It is said that she “lets” or “puts forth” a destiny or luck for somebody (Lith. *Laimė leido*, Lett. *Laime laida*). In its turn, human beings themselves can *lieti laimes*, literally “mould” or “pour fortunes”, that is to tell fortunes by melting wax or lead into a cup of water, especially on Christmas Eve.

Nevertheless, there is a still deeper semantic connection between the concept of good fortune or happiness and the free flow of a liquid, water in particular. All over the world, flowing water, especially springs and rivers, are held to be holy, healthy or in other way a positive influence on the human condition. Often this is also understood figuratively, as an image of freely flowing life or inner “stream” of mind or emotions, in opposition to being stuck, fixation, freezing-up, hardening and final petrification. The reflexive verb *lietis* means exactly “to flow, stream”. These kinds of images in folklore and mythology constitute a firm ground for the respective interpretation of the concept of fortune, or happiness. The article consists mostly of evidence presented for that.

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas
Antakalnio g. 6, Vilnius, LT-10308
e. paštas: liaudies.kultura@lkkc.lt

Gauta 2014-03-04, įteikta spaudai 2014-06-25

Sapno vaizdinys lietuvių liaudies dainose

Justė MICHAİLINAITĖ

Straipsnyje tiriamas sapno motyvas lietuvių liaudies dainose. Pasitelkiamas analitinis, lyginamasis ir interpretacinis metodas.

Lietuvių liaudies dainose minimus sapnus galima suskirstyti į dvi grupes: 1) didžiuosius, arba pranašiškus, sapnus, kurie sapnavusįjį smarkiai paveikia, turi simbolinę prasmę ir yra susiję su kolektyvine užsąmone, ir 2) mažuosius, arba buitinius, sapnus, kurie tėra susiję su sapnavusiojo asmeniu ir asmenine patirtimi. Lyginant lietuvių liaudies dainose minimų pranašiškų sapnų aiškinimus su paplitusiais tradiciniais bei aptinkamais senuosiuose sapnininkuose, pastebėta, kad jie dažnai sutampa. Taip pat pastebėta, kad dainose sapnus dažniausiai aiškina vyresnio amžiaus moterys.

Prasminiai žodžiai – sapnas, lietuvių liaudies dainos, simboliai, užsąmonė.

Miegas ir sapnavimas nuo seno kelia nemažai klausimų apie žmogaus prigimtį, patirtį ir pažinimą. Sapnas yra asmenišką – atspindi sapnuotojo vidinius išgyvenimus, būsenas; kita vertus, jis yra bendras – sapnuose pastebimi tam tikri dėsniumai, archetipai, simboliai, suprantami net ne vienai kuriai bendruomenei, o visuotinai. Todėl nenuostabu, kad, nepaisant įvairiais laikotarpiais buvusių skirtingų sapno kilmės ir reikšmės traktavimų, išlieka noras juos suprasti, o sapno tyrimai pritraukia įvairių sričių specialistus: antropologus, religijotyrininkus, psichologus, psichoanalitikus, filosofus, mistikus, literatūrologus, etnologus ir kt.

Sapnai ir sapnavimas, peržengiantys kasdienio gyvenimo patirtį, buvo siejami su antgamtinio pasaulio, suvokiami kaip miegant dievybių siunčiami pranešimai, išankstiniai perspėjimai apie gresiančią nelaimę arba numatomą gerą lemtį, laikyti ryšio su antgamtinėmis būtybėmis (dievybėmis, dvasiomis, protėvių vėlėmis ir t. t.) priemone. Sapną išaiškinti, pasak Gražinos Gudaitės, „reiškė gebėjimą perskaityti Kito pasaulio būtybių siunčiamus pranešimus“¹. Kintant požiūriui į

sapnus, daugiausia ir svyruota tarp sapno kaip asmenišką psichinės būsenos pasekmės ir sapno kaip dieviško apsišaukimo sampratos.²

XIX a. pabaigoje akademiniam Vakarų mokslo pasaulyje sapnas susilaukė ypač daug dėmesio, nes su sapnų aiškinimu glaudžiai sieta psichologijos mokslo teorija ir praktika. Šios sąsajos pradininkas yra Zigmundas Froidas (Sigmund Freud). Pasirodžius jo knygai „Sapnų aiškinimas“ (1899 m.), prasidėjo nuodugnūs sapnų turinio tyrimai, o jo iškeltos idėjos padarė didelę įtaką asmenybės sampratai.

Aktualūs ir sapno reikšmės tradicinėse kultūrose tyrimai. Miego ir sapno vaizdiniai lietuvių tautosakoje nagrinėjami pavieniuose Vitos Ivanauskaitės, Jurgitos Šlekonytės, Audriaus Beinoriaus, Ritos Repšienės straipsniuose³, paskelbtos ir dvi išsamesnės monografijos: Gražinos Gudaitės „Asmenybės transformacija sapnuose, pasakose, mituose“⁴ ir Astos Višinskaitės „Lietuvių liaudies sapnų aiškinimai ir pasakojimai apie sapnus: sandara, funkcionavimo specifika, reikšmės“⁵. Vis dėlto sapno, sapnavimo vaizdinys dainose dar ne tyrinėtas.

A. Višinskaitės daktaro disertacija orientuota į žodžiu ir per populiarius leidinėlius plintančius sapnų aiškinimus bei su jais susijusius tikėjimus. Darbe analizuojami sapnų aiškinimų principai ir dėsniumai, sapnų turinio ypatumai, pasakojimų apie sapnus sandara, tradicijos ir individualumo santykis pasakojimuose apie sapnus ir kt.

G. Gudaitės knygoje daugiausia dėmesio skiriama asmenybės transformacijų analizei, pabrėžiami psichologiniai momentai, daug dėmesio skiriama simbolinei sapnų kalbai, psichoanalitinėms teorijoms, sapnavimą siejančioms su asmenybės raida ir transformacijomis. Sapnai čia suvokiami kaip tiltas, jungiantis asmens sąmonę su užsąmone, ir laikomi itin svarbiais psichoterapijai. Bet knygos VII skyriuje tyrimo objektu tampa pasakos, todėl šis darbas galėtų būti aktualus ir folkloristams.

Sapnai nuo seno skirstomi į didžiuosius (pranašiškus), susijusius su pranašystėmis, kolektyvine užsąmone bei archetipais, ir mažuosius (buitinius), susijusius vien su asmeniniu gyvenimu, patirtimi ir asmenine sąmone. Pasak G. Gudaitės, tokia klasifikacija „atitinkama įvairiuose istoriniuose šaltiniuose, taip pat šiuolaikinėse sapnų studijose“⁶. Lietuvių liaudies dainose minimus sapnus irgi galima suskirstyti į šias dvi pagrindines grupes.

Pranašišką sapną susapnavęs žmogus pabudęs paprastai supranta jo svarbą, suvokia jį kaip itin reikšmingą. Toks sapnas žmogų sutrikdo, sujaudina, todėl jis mėgina jį perprasti pats arba ieško, kas galėtų jį išaiškinti. Buitinio sapno funkcija dainose kita – pasiekti norimą tikslą ir patirti teigiamų emocijų, pavyzdžiui, susitikti su berneliu ar mergele ir pan.

Didieji, arba pranašiški, sapnai

Tai, kad sapnuose išvelgiami tam tikri ženklai, pranašaujantys ateities įvykius, ne naujiena. Tai žinoma visame pasaulyje, tad ir Lietuvoje.

Karlas Gustavas Jungas (Carl Gustav Jung) teigė, kad sapnai išties kartais gali pranešti apie tam tikras būsimas situacijas, įspėti apie vienokius ar kitokius gresiančius įvykius, ir tai aiškino ne dvasių įsikišimu, o žmogaus psichika: „Daugelis mūsų gyvenimo krizių turi ilgą nesąmoningą priešistorę. Mes einam prie jų pamažu, net nenutuokdami apie besitelkiančius (susikaupusius) pavojus. Bet tai, ko nepavyksta pamatyti mūsų sąmonei, dažnai pastebi mūsų sąmonė, kuri gali perduoti informaciją per sapnus.“⁷

Panašiai mąsto ir Erichas Fromas (Erich Fromm), sakydamas, kad „miego būsenoje, kai esame vieni su savimi, kai pažvelgti į save mums netrukdo dieną supantis triukšmas ir nesąmonės, mus daug aiškiau aplanko mūsų patys tikriausi ir vertingiausi jausmai bei mintys“⁸. Kitaip tariant, užsąmonė numano apie vienokius ar kitokius gresiančius įvykius ir per sapną savaip mėgina įspėti sąmonę.

A. Beinorius, nagrinėdamas sapnų kilmės teorijas indų kultūroje, išskiria septynias jų, iš kurių viena irgi akcentuoja pranašiškus sapnus. Indų medicina ajurveda teigia, kad gydytojas tiesiog privalo išklauseti ligonio, ką jis sapnavo, nes tai gali būti „artėjančios ligos ar mirties požymis. [...] Kita vertus, medicinos tekstuo-

se mirtį pranašaujantiems sapnams paaiškinti pasitelkiamas fiziologinis pagrindimas“⁹.

Lietuvių liaudies dainos pranašiško sapno motyvų įvairovė nepasižymi. Daugiausia jų pasitaiko baladėse, vestuvinėse ir kalendorinėse dainose. Vis dėlto pranašiški sapnų vaizdiniai žanrinė dainos priklausomybė neturi didelės reikšmės, nes ta pati tema neretai pasitaiko skirtingo žanro dainose.

Miegas, sapnavimas suvokiamas kaip ypatinga būseną, per kurią žmogų gali pasiekti ateitį nuspėjanti žinia, informacija iš „anapus“. Tai būseną, kai žmogus sąmoningai nedalyvauja pasaulyje, yra atsidūręs už žemiškojo gyvenimo ribų. Vienas iš tokių merginos sapne gaunamų žinių yra greitai įvyksiančios jos vestuvės:

*Subatoj prieš nedėlią
Onutė sapną sapnavo.
Ana niekam nekalbėjo,
Tiktai ana prakalbėjo
Savo mielai motulei.
– Ak, motule mano miela,
Išburk mano sapnelį.
Dai atskrido du karveliai
Ir atnešė popierėlį,
Ir paklojau audeklėlį,
Ir razpyliau karolėlius.
– Ak, dukrele mano miela,
Du karveliai – svotai tavo,
Popierėliai – dovanėlės,
Audeklėlis – tau kelelis,
Karolėliai – ašarėlės (LLD V: 328).*

Santuoka yra vienas iš svarbiausių gyvenimo įvykių. Tai „dvasinio slenksčio peržengimas, nežinomybė, o kartu ir jaunystės brandą vainikuojantis ritualas“¹⁰. Mergina tampa moterimi, būsimąja motina, namų šeimininke, o šį perėjimą lydi vidinė krizė, nerimas, kuris, matyt, neretai paveikia ir merginos sapnus. Sapne gali iškilti bet kuris svarbesnis asmens išgyvenimas, todėl tai yra reikšmingas bundančio naujo sąmoningumo, laukiančios vidinės transformacijos šaltinis ir kartu jos atspindys.¹¹

Pastebėtina, jog kaip senosiose kultūrose „sapnų interpretacijos – tai ypatingo (žynių, aiškiaregių ar višazinių) luomo privilegija ir kartu kasdienės išminties raiška“¹², taip ir lietuvių liaudies dainose sapną paaiškinti dažniausiai prašoma vyresnio, daugiau patirties

turinčio žmogaus. Tai suprantama, nes žmogui bręstant „turtėja jo emocinė patirtis ir emocinis reagavimas, plečiasi pažinimas, pažintinės galimybės, orientacija pasaulyje ir savyje“¹³. Todėl vyresnis šeimos ar bendruomenės narys kartu su patirtimi įgyja ir sugebėjimą giliau išvelgti sapno reikšmę, lanksčiau jį interpretuoti, priklausomai nuo konkrečios sapnuotojo situacijos.

Lietuvių liaudies dainose daugumą alegorinių, simboliškų sapnų išaiškina moteris – dažniausiai motina, kartais uošvė arba sesuo. Tik retsykais tai daro vyras – tėvas ar uošvis.

Dainos, kuriose išaiškinti sapną patikima motinai, dar kartą patvirtina tai, kad moteris lietuvių kultūroje buvo itin svarbi – be kitų savybių ir pareigų (žmonos, motinos, namų šeimininkės ir kt.), ji turėjo ir sapnų išaiškinimo dovaną, kurią greičiausiai bus paveldėjusi iš savo motinos. Sapnų aiškinimo perdavimą iš kartos į kartą tradicinėje visuomenėje pabrėžia ir Rita Repšienė.¹⁴

Kai kuriose dainose į motiną kreipiamasi mažybine forma: *močiute mano tikra*; kartais kreipinys prasideda jaustuku: *ak, motule mano miela*. Kreipinių kartojimas tarsi parodo sapnuotojo susijaudinimą, nerimą, norą išsipasakoti apie keistą sapną:

– *Motule mano, senoji mano,
Motule mano, išburk sapnelį.* (ČLLM: 5)

Neretai baladėse, prašant, kad sapną išaiškintų uošvė, į ją taip pat kreipiamasi maloniai, kaip į motiną:

*Uošvyte mana,
Motula mana,
Ar ne įminsi
Sapnelio mano.* (LTR 398/48)

Arba:

*Oi migau migau
Saldų miegelį
Ir susapnavau
Baisų sapnelį.*

*Uošvelė mano,
Senoji mano,
Ar neįspėsi
Sapnelio mano?*

*Ženteli mano,
Vaikeli mano,
Seniai įspėtas
Sapnelis tavo.*

*Tėvelis mirė –
Dalelę skyrė,
Močiutė mirė –
Kraitelį skyrė.* (LTR 3987/330)

Yra dainų, kuriose moteris pati išsiaiškina savo sapną. Gebėjimą savarankiškai interpretuoti ir aiškinti savo sapnus būtų galima suprasti kaip brandos, įgytos patirties ženklą.

*Susapnav motulė
Dimną sapną,
Kad savo dukrelę
Negalinčią.*

*Kelkis, sūneli
Kuo jauniausias,
Balnok žirgelį
Kuo greičiausia.*

*Balnok žirgelį
Kuo greičiausia
Ir joki sesutę
Atlankyti. [...]*

*Išgirdau sesutę
Atlydinčią,
Naujoj trūnioje
Paguldytą.* (ČLLM: 210)

Instinktyviai, „laukinei“ moters prigimčiai būdingą gebėjimą suprasti sapnus ir kitus sąmoninius dalykus teigia ir Jungo analitinei psichologijai atstovaujanti Klarisa Pinkola Estes (Clarissa Pinkola Estés). Pasak jos, moters prigimčiai priklauso intuicijos, aiškiaregystės, įsiklausymo dovana, net tik ją pačią įgalinanti suprasti sapnus, bet skatinanti ir kitus išmokti sapnų kalbos. „Intuicija – tai žinojimas iš niekur. Tačiau tas „niekur“ dažniausiai yra sąmonė, iš kurios iškyla daugelis simbolių. Intuicija – tarsi greičiausias kelias prieiti prie kolektyvinės sąmonės, kolektyvinės patirties.“¹⁵

Teisingai suprstas, interpretuotas, išaiškintas sapnas tiesiogiai paveikia sapnuotojo dvasinę ir psichologinę būseną, kartais lemia ir jo veiksmus.

Sapne gauta žinia apie artimo žmogaus mirtį rodo stiprų sapnuotojo emocinį ryšį su juo. Pasitaiko, kad dainoje nenurodomas nei sapno turinys, nei jo aiškinimas, o tik susijaudinimas ir nuojauta. Tai sapnas, kurio asmuo sąmoningai dar nesupranta, nors pasąmonė jį jau perprato:

*Sapnavo tėvelis dimną sapną,
Tėvelis senasai dimną sapną,
Tėvelis senasai dimną sapną.*

*– Kelkitės, sūneliai, kuo nai greičiau,
Balnokit žirgelius kuo nai stipriau,
Balnokit žirgelius kuo nai stipriau.*

*Sutiko sesutę pusėj kelio,
Sesutę viešnelę pusėj kelio,
Sesutę viešnelę pusėj kelio.*

*Naujam grabely paguldyta,
Šviesiom žvakelėm apstatyta,
Šviesiom žvakelėm apstatyta. (ČLLM: 17)*

Dainose galima aptikti ir tokių sapnų, kurių turinys nurodomas, tačiau neaiškinamas. Herojus veikia pasikliaudamas nuojauta, kuri pasitvirtina – jis randa mirusią žmoną:

*Susapnavo ponas navatnų sapnų,
Susapnavo ponas navatnų sapnų.*

*Iš baltos rankos sakalai išskrido,
Iš baltos rankos sakalai išskrido.*

*Oi slūgos, slūgos, slūgelės jūs vierni,
Kinkykit žirgus, žirgelius bėruosius. (LTR 706/284)*

Sapne svarbu ne tai, kas sapnuojama, bet toji žinia apie esamus ar būsimus įvykius, kuri per sapnuojamą objektą perduodama. E. Fromas, kaip ir K. G. Jungas, teigė, kad visi sapnai yra prasmingi, nes perduoda tam tikrą žinią, o dėl to ir reikšmingi, svarbūs, nors dažnai prisidengę nereikšminga kauke.¹⁶

Lietuvių liaudies dainas, kuriose minimas ir aiš-

kinamas sapnas, galima palyginti su sapnų aiškinimais, aptinkamais kitose tradicinės kultūros srityse, ir pažiūrėti, ar šie aiškinimai sutampa. Kitaip tariant, ar sapno aiškinimas dainoje tėra individualus, susietas su tam tikra asmenine patirtimi, atskira situacija, ar vis dėlto galima kalbėti apie būdingus, tradicinius aiškinimus.

Jungas, kaip, beje, ir dauguma sapnų tyrinėtojų, neigė galimybę sukurti sistemiską sapnų aiškinimo vadovėlį, kuriame kiekvienas galėtų susirasti bet kokią sapno simbolį. Anot jų, sapno simbolis negali būti atsietas nuo jį susapnavusio asmens. Aiškintojas, norėdamas suprasti kito sapną, visų pirma turi paaukoti savo paties polinkius, atsisakyti išankstinių nuostatų, o tai reikalauja išminties.¹⁷ Kitaip tariant, sapnų aiškinimui yra reikalingas fenomenologinis metodas, įgalinantis kitą išvysti kaip kitokį ir šitokį jį suprasti. Pasak Jungo, „sapnams aiškinti negalima nustatyti bendrų taisyklių“¹⁸; „skirtingi asmenys gali sapnuoti beveik tokį patį sapną, [...] tačiau jeigu vienas sapnuotojas yra jaunas, o kitas senas, atitinkamai skiriasi ir juos varginančios problemos, todėl būtų absurdiška aiškinti sapnus vienodai“¹⁹.

Tokią pat išvadą aptinkame A. Višinskaitės disertacijoje apie tradicinius sapnų aiškinimus: „Sapnininkuose tie patys sapnų vaizdai gali būti aiškinami dvejopai, priklausomai nuo to, kas sapnavo. Juose gana aiški tendencija, jog aiškinimus lemia sapnuojančiojo požymiai“²⁰. Pagal sapnininką yra išskiriamos penkios žmonių požymių opozicijos: lyties (vyras / moteris), amžiaus (jaunas / senas), šeiminių padėties (vedęs / nevedęs), fizinės būklės (sveikas / ligonis) ir turtinės padėties (turtingas / vargšas). Pagaliau skirtingos sapnų interpretacijos tradicijoje priklauso ir nuo konteksto: „...tie patys sapnai gali turėti skirtingas reikšmes, tai priklausys nuo Mėnulio fazės, paros laiko, kada susapnuotas sapnas, ar ypatingo – šventės meto“²¹.

Vis dėlto, kaip pažymi A. Višinskaitė, „tradicinėje kultūroje pagrindiniai sapnų vaizdiniai dažniausiai aiškinami pakankamai stabiliai“²², o tai leidžia nustatyti daugiau mažiau pastovias sąsajas tarp sapnų vaizdinių ir atitinkamai įprasminamų tradicinės kultūros vaizdinių. Šis įprasminimas ypač svarbus vestuvinėse dainose, tiesiogiai susijusiose su ritualine simbolika.

A. Višinskaitė išskiria keturis sapnų aiškinimo sandaros principus: tapatumo, žodžių panašumo, spalvinės priešpriešos ir analogijos.²³ Lietuvių liaudies dainose

esantiems sapnų aiškinimams artimiausias yra pastarasis – analogijos sudarymo principas. Aiškinant sapnus pagal analogijos principą, sapne regėtas teigiamas dalykas turi teigiamą reikšmę, o neigiamas – neigiamą. Tai labai akivaizdu, kai minima spalva:

– *Oi motula, oi širdela,
Susapnavau divnų sapnų,
Divnų sapnų: juodą kuosą,
Juodą kuosą, vandenėlį
– Oi, sūneli, oi vaikelį,
Išaiškinsiu tą sapnelį.
Juoda kuosa – tai mergelė,
Vandenėlis – tai ligelė. (ČGDM: 129)*

Juodą spalvą sapne regėti dažniausiai reiškia mirtį (juoda gedulo spalva Lietuvoje vyrauja nuo XX a.). Dainoje mergelė miršta. Kitas tradicinis įvaizdis: sapne regėtas vanduo reiškia ligą. Sapnų aiškinimuose „pats populiariausias ligą reiškiantis sapno vaizdas – tai vanduo ar buvimas vandenyje. [...] Tokią pat susapnuoto vandens reikšmę aptinkame ir sapnininkuose“²⁴.

Baladėse per sapną sužinant apie mergelės mirtį irgi dažnai figūruoja juoda spalva – juoda kuosa, juodi karveliai, juodi šilkeliai:

*Aš parjojau iš Valinos
Atsiguliau ramu miegu*

*Susapnavau dzimnų sapnų
Susapnavau dziminų sapnų*

*Dzimnų sapnų nepadabnų
Ir atlėkė juoda kuosa*

*Baltais perlais apsikaišius
Želabėliu apsiklojus. (LTR 912/129)*

Juoda spalva sapne, be kita ko, dainai suteikia dramtizmo – sustiprina nerimą, blogą nuojautą. Kaip jau minėta, tiek mums, tiek sapnuotojui juoda spalva kelia panašias kultūros nulemtas asociacijas (gedulas, mirtis), todėl nesunku patirti dainoje tvyrančią įtampą.

Tekste dar galima pastebėti tam tikrą opoziciją. Sapnuotojas, grįžęs iš kelionės, atsigula r a m a u s miego, tačiau miegodamas susapnuoja „dzimną“ ir „nepadabną“ sapną. Dainose su pranašiško sapno motyvu tokio

pubūdžio opozicijos (saldus, ramus miegas ir negeras, neramus sapnas) gan dažnos. Toks supriešinimas ne tik sustiprina dainos dramtizmą, bet ir parodo tokių sapnų „nenormalumą“, jų išskirtinumą.

Kita analogija gali būti susijusi su sapne regimu objektu. „Smulkūs, dažnai apvalūs daiktai, regėti sapne, prognozuoja liūdesį arba, kaip teigiama sapnų aiškinimuose, ašaras“²⁵. Pavyzdžiui, vienoje iš anksčiau pateiktų dainų sapne pažertus karolius (*ir razpyliau karolėlius*) motina interpretavo kaip būsimas ašaras. Štai kitas panašus variantas:

*Parjo brolis iš Kriokuvos,
Iš Kriokuvos slauno miesto.*

*Atsisėdo už stalelio,
Pasirėmė ant rankelės.*

*Susapnavo dimną sapną,
Dimną sapną nepadabną.*

*Ir atlėkė balta gulbė,
Baltus perlus barstydamą,*

*Baltus perlus barstydamą,
Žalius šilkus mastydamą.*

*Balti perlai – ašarėlės,
Žali šilkai – rūpestėliai. (ČLLM: 173).*

Ašaras sapnas gali reikšti ir pagal spalvinę analogiją:

*Močiute mano tikra
Atminkie sapnų mano,
Karvelių pilnas dvaras,
Audeklai razklostyta,
Sidabras pabarstyta.
– Dukrela mano cikra,
Karveliai – svotai tavo,
Audeklai – dovanėlės,
Sidabras – ašarėlės. (LDD V: 329).*

Sidabru, sidabrine spalva neretai pasižymi lietus, kurį sapnuoti tradicijoje irgi reikštų ašaras.²⁶

Nepaisant dažnai pasitaikančių panašumų, dainose sapnų aiškinimai gali būti ir saviti, netradiciniai:

*Atsiguliau ant lovelės,
Susapnavau dimną sapną,
Dimną sapną nepadabną.
Ir atlėkė juoda kuosa,
Juoda kuosa ir kuoduota,
Ir atlėkė juoda kuosa,
Žalius šilkus mastydama,
Baltus perlus barstydamą.
Vai broleli, sakaleli,
Aš tau sapną
Išvyrašysiu:
Juoda kuosa – graži pana,
Žali šilkai – jos kaselės,
Balti perlai – vainikėlis. (LTR 873/148)*

Šioje dainoje juoda spalva neturi neigiamos konotacijos, kaip ir paberti perlai. Liaudies baladės – tai tautosakos žanras, kuris, tyrinėtojų teigimu, „to meto aktualijas pateikia „moderniu“ pavidalu“, bet jose randama tiek mitologinių, senųjų amžių, viduramžių, tiek naujųjų laikų temų, motyvų ir stereotipų.²⁷

Ir dainose, ir tradiciniuose sapnų aiškinimuose kartojasi paukščių motyvas. Dažnai sapne pasirodo baltos gulbės, juodos kuosas, karveliai. Paukštis gali būti suvokiamas kaip tarpininkas tarp šio ir ano pasaulio ir dažnai pasirodo sapnuose, susijusiuose su mirtimi. Lina Žižlauskaitė teigia, kad „paprastas paukštis, augalas tam tikrame lauke, aplinkoje, praranda buitinę, kasdieninę prasmę ir virsta sakraliniu mirties simboliu“²⁸. Tai būdinga ne tik sapnams, bet ir tikėjimams – paukščiai, apskritai gyvūnai neretai buvo laikomi nelaimės arba mirties pranašais, tikėta, kad paukščiui atsitrenkus į langą ar pabeldus snapu, kas nors mirs.²⁹ Su mirtimi ar nelaimė ir tikėjimuose, ir sapnuose siejama varna, pelėda, genys, vanagas, višta, gegutė.³⁰

*Užmigau migau
Saldų miegelį
Ir susapnavau
Baisų sapnelį.*

*Ėjau per girelę,
Gegutė kukavo,
Gegutė kukavo,
Man vargelius rokavo.*

*Gegutyte,
Ko kukuoji,
Gal vargelius
Man rokuoji?*

*Gal numanei,
Gegutėla,
Kad atliksiu
Našlaitėla. (LTR 218/18)*

Paukščio spalva nurodo, kokią žinią jis atneša: juoda – blogą žinią, balta – gerą. Baladėse juodas paukštis berneliui praneša apie mergelės mirtį, baltas – apie mergelę, kurią bernelis netrukus susiras. Lietuvių tradicinėje kultūroje įvairūs paukščiai siejami su meile, vedybomis. Paukščių sapnavimas galėjo reikšti greitai atvyksiančius piršlius (karveliai – svotai). Apie būsimas vedybas sapne simboliškai praneša ir gegutė:

*Žirgą pasilaidįs,
Patsai atsigulįs,
Girdziu girdžiu per miegelį
Gegutės balselį.
Ramta drylia lialia,
Olia lialia lialia,
Girdziu girdžiu per miegelį
Gegutės balselį.*

*Ne gegutės balsas,
Cik mergelės verksmas:
– Atiduok, bernužėli,
Rūtų vainikėlį... (LLD V: 196)*

Daugelyje Europos šalių gegutė laikoma pranašautoja. Dažniausiai blogų dalykų: mirties, nelaimių, ligų, karo; bet gali išpranašauti ir vestuves.³¹ Gegutės pasirodymas dainose siejamas su nujaučiamomis merginos gyvenimo permainomis – vestuvėmis, atsiskyrimu nuo šeimos, namų, o gegutės balsas neretai prilyginamas mergelės verkavimui. Anksčiau pateiktoje dainos ištraukoje bernelis per sapną girdi gegutės balseliu raudančią mergelę, kuri gaili savo rūtų vainikėlio, žada jį pakeisti aukso žiedeliu.

Baladėje pranašiškas sapnas gali pranešti ir apie besitartinančią sapnuojančiojo mirtį. Apie ją praneša sapne nuo piršto nuslydęs žiedas:

*Atsiguliau miega un laželas,
Susapnavau sapnų nepadabnų:
Nuo ciesias runkas nulak žiedelis,
Pariete žiedelis netali,
Musi mano smercis netali. (LTR 1216/52)*

Šio tipo baladėse dažniausiai neprašoma sapno išaiškinimo. Sapnuotojas pats turi šiokios tokios sapnų aiškinimo patirties ir įvardija galimą jo prasmę. Nuo piršto nuslydęs žiedas pranašauja mirtį, kartais numanomas ir jos laikas: jei netoli žiedas rieda – greitai mirsi. Pasak K. G. Jungo, „patirtis byloja, kad mirties artėjimas, ypač kai apie jį nežinoma, meta *adumbratio* – pasitikimo nuojautos šešėlį – aukos gyvenimui ir sapnams“³². Mirties nuojautos akivaizdoje subjektas gali susimąstyti apie save ir savo artimuosius, šeimos narių likimą:

*Kas mano vaikelius užgudys?
Kas mano dvarelį valdžiovos?
Kas mano žirgeliais važinės? (LTR 4076/52)*

A. Višinskaitė pažymi, kad žiedas yra svarbus vestuvių atributas, todėl nenuostabu, kad su juo susiję ir tam tikri prietarai, būrimai, o susapnuotas jis įgyja ne vieną reikšmę.³³ Vestuvinėse dainose žiedo riedėjimas nurodo, kur mergina nutekės:

*Kur žiedelis nuriedės,
Ten mergelė ištekės.
Kur žiedelis apsistos,
Ten mergelė marti stos. (LLD IV: 261)*

Kai kurie sapnų vaizdiniai dainose aiškinami skirtingai, tačiau galima spėti, kad kiekvienu atveju jie yra susiję su tradicinėmis apeigomis ir papročiais. Pavyzdžiui, vestuvinėje dainoje susapnuotas audeklas reiškia dovaną. Tai primena vestuvinės dovanas, kuriomis keitėsi sužadėtiniai, arba audinius, kuriais jaunoji turėjo apdovanoti tėvus, anytą, šešurą ir kitus vestuvių dalyvius:

*Močiute mano tikra,
Atminkie sapnų mano:
Karvelių pilnas dvaras,
Audeklai razklostyta,
Sidabras pabarstyta.*

*– Dukrela mano cikra,
Karveliai – svotai tavo,
Audeklai – dovanėlės,
Sidabras – ašarėlės. (LDD V: 329)*

Kitame sapne audeklas išaiškinamas kaip kelio simbolis: *Audeklėlis – tau kelelis* (LLD V: 328). Ištiestas audeklo rietimas iš tiesų tarsi nutiesia „kelį“. Apibendrinant galima teigti, kad pranašiškuose sapnuose daug dėmesio skiriama ne tik sapnui kaip pasakojimui, bet ir vyresniems šeimos nariams, dažniausiai motinai, kurie turi gebėjimą sapną išaiškinti. Sapno vaizdiniai ir jų interpretavimas sustiprina dainos teksto emocinį krūvį, suteikia dramatismo. Nors vienos dainose minimas tik susapnuotas pranašiškas sapnas, kitose atskleidžiamas jo turinys, trečiose sapnas išaiškinamas, o ketvirtose paminima ir tai, kad sapno pranašystė išsipildė, – visose dainose neabejojama sapne simboline kalba perteikiamos žinios tikrumu. Pranašiški sapnai dainose dažnai praneša apie žmogaus laukiančią permainą – vedybą, mirtį. Sapnų vaizdiniai dainose ir jų išaiškinimai dažniausiai sutampa su tradicijoje vyraujančiais, per sapnų pasakojimus bei sapnininkus plintančiais sapnų aiškinimais. Tai rodo šių interpretacijų universalumą.

Mažieji, arba buitiniai, sapnai

Iki šiol kalbėjome apie tas sapnų rūšis, kurias sapnų aiškintojai, tyrinėtojai ir psichoanalitikai laiko vertomis interpretuoti. Tokie sapnai ir jų aiškinimai (taip pat tų aiškinimų „pasitvirtinimas“) lietuvių liaudies dainose tampa dainos siužeto ašimi, pranešimu apie dramatišką lemtį, užuomina apie per sapną žinią siunčiančias anapusines jėgas.

Tačiau ne visi sapnai pranašiški. Dažnai jie neperteikia svarbios žinios, net nereikalauja išaiškinimo, tiesiog yra susiję su sapnuojančiojo kasdienybės įvykiais ir emocijomis. Tokių sapnų turinys dažnai buitiskas. Vis dėlto jų nuvertinti nereikėtų, mat, kaip teigia psichoanalitikas Raimundas Milašiūnas, nereikšmingų ar neįdomių sapnų nebūna, nes visi sapnai yra apie mus pačius, apie mūsų troškimus, nusivylimus, savijautą ar išgyvenimus.³⁴

Romėnai tokius sapnus vadino *enupnia*, jų manymu, šie sapnai atspindi esamą asmens būseną: „įsimylėjus trokštama mylimo objekto, sapnuojama, kad jis čia pat,

šalia; neturint maisto, jaučiamas poreikis valgyti, sapnuojama, kad valgoma [...]. Ši sapnų forma turi paprastą diagnostinę vertę: juos sukuria realybė; jie apibūdina miegančio subjekto būseną, aiškina, ko kūnui per daug arba ko trūksta ir kas sieloje sukelia baimę ar troškimą³⁵.

Psichoanalitikas A. Adleris tokius sapnus taip pat siejo su tiesiogine žmogus patirtimi – kaip jis dieną jautėsi, ką veikė, ką galvojo: jei būdraujant koks nors objektas nuolat traukia dėmesį, ir apie jį nuolat galvojame, tai jis neabejotinai pateks ir į sapnus. G. Guldaitės žodžiais: „A. Adleris manė, jog „dienos likučiai“ patys savaime yra svarbūs, nes atspindi individo dienos rūpesčius. Sapno funkcija yra daugiau dienos metu iškylančių problemų sprendimas“³⁶.

Šie mažieji sapnai lietuvių liaudies dainose dažniausiai nėra svarbūs, paprastai paminimas tik pats sapnavimo faktas, vis dėlto jie padeda atskleisti asmeninius lyrinio herojaus išgyvenimus, emocijas būsenas, viltis. Lietuvių liaudies dainose tokie sapnai dažniausiai atskleidžia merginos ar vaikinio ilgesį, meilę išrinktajam ar išrinktajai. Neretai toks sapnas pateikiamas kaip realaus gyvenimo priešprieša. „Sapnai – ir pranašai, ir praeities, patirtų išgyvenimų talpykla. Jie atspindi tai, kas tam tikru momentu vyksta mūsų pašamonėje.“³⁷ Kartais dainoje tėra intencija susapnuoti mylimąjį:

*Eisiu į klėtėlį,
Gulsiu į lovelį.
Mažam susapnuosiu
Mylimą bernelį. (LLD X, 367)*

Kitose dainose mergina arba vaikinys ne tik viliasi sutikti savo mylimąjį sapne, bet ir jį susapnuoja, sapne su juo kalbasi:

*Vai tu, levandrele,
Žalias žolynėli,
Ar nematei to bernelio,
Kurio aš norėjau,
Ar nematei to bernelio,
Kurio aš norėjau.*

*Kurio aš norėjau,
Širdelėj turėjau,
Šią naktelę per sapnelį
Su juoju kalbėjau,
Šią naktelę per naktelę
Su juoju kalbėjau? (LT I, 313)*

Pasak E. Fromo, toks buitinis sapnas atspindi praeities įvykius ir patyrimus, bet mena ir ateitį – nurodo sapno autoriaus norus ir siekius, atskleidžia būdraujant nuslopintus iracionalius troškimus. Reikia turėti omeny ir tai, kad sapnuodami mes paprastai nesuvokiame sapnuojantys. Sapne patiriame tarsi tikrus išgyvenimus, atsiduriame tarsi tikrose situacijose: bendraujame su žmonėmis, keliaujame, skaičiuojame, sprendžiame problemas ir pan. (Ar ne šis sapnų tikrumo įspūdis ne vieną filosofą paskatino ir tikrąjį pasaulį, tikrąjį gyvenimą prilyginti sapnui...) Dėl to kai kuriose senosiose kultūrose (pavyzdžiui, Australijos aborigenų) tarp sapnavimo ir gyvenimo nebuvo aiškios ribos, jie laikyti lygiaverčiais. Taip pat buvo įsivaizduojama, kad miegant žmogaus siela atsiskiria nuo kūno (lietuvių tautosakoje ji gali išskristi per burną paukšteliu) ir keliauja po kitus pasaulius, bendrauja su žmonėmis ar veikia ką nors kita.³⁸ Tad kodėl gi mergina negalėtų alternatyviame pasaulyje susitikti su mylimu, geidžiamu berneliu ir su juo pabendrauti?

Kartais užuomina apie sapną dainose išreiškiamas ne tik ilgesys, bet ir baimė prarasti mylimąjį:

*Užmigau miegelio,
Sapnavau sapnelį:
Mano mergužėlė
Atsiskirti žada.*

*Jeį skirsies, mergele,
Skirkis ir žemele –
Aš be tavęs jaunos
Negaliu gyventi. (LT I: 80)*

Šio sapno negalima laikyti pranašišku, nors tokia galimybė neatmestina. Kartais nuojautos, kurios dieną balsiai neištariamos ir gal net nepripažįstamos, „prasi-veržia, susiklosčius tam tikromis aplinkybėmis, kartais ir sapnuojant“³⁹. Šiuo atveju sapne atsiskleidžia baimė ir nerimas dėl galimo mylimo žmogaus praradimo, kuris prilyginamas mirčiai.

Panašus ir kitos dainos fragmentas.

*Uošvela mano,
Širdela mano,
Aš šią naktelį
Ir per sapnulį*

*Matiau mergelę
Liūdnai stovinčią,
Žalių rūtelį
Rankoj vystančią. (LLD V: 356)*

Nors minimas buitinis sapnas, tačiau aiški jo simbolika: bernelis sapnuoja mergelę, kurią ruošiasi vesti. Sapne regima vystanti rūta tarsi patvirtina būsimas vedybas. Žaliuojanti rūta simbolizuoja „jaunų dienų laisvę ir grožį“, o jos vytimas mena būsimą šeimą, naują santuokinį gyvenimą.⁴⁰

Gana daug susitikimų su mylimuoju sapne apdai nuojama vėlyvuose dainuojamosios tautosakos kūrinuose – romansuose. Juose dažnas sapno ir tikrovės supriešinimas – sapne vis dar regimas mylimas bernelis, tačiau tikrovėje meilės nebėra:

*Dainuok dainas šiauriniam vėjui,
Raudoną dobilą bučiuok,
Kas tylią naktį sužavėjo
Ir kas vaidenasi sapnuos. (ZK: 10)*

Kitame romanse:

*Vakar sapne tave mačiau,
Norėjau būt ir aš arčiau,
Bet tu šaltai žvilgsnį metei.
Mano brangusis, kam taip darei?
[...]
Mano širdis jau sužeista,
Kito mylėt nesugeba.
Nors ant kapų rožės žydės,
Mano širdis tave mylės. (ZK: 26)*

Arba:

*Sapnelį sapnavau,
Sapne tave mačiau,
Rytelį pabudau, –
Tavęs neberadau.
[...]
Nežiūrėk į akis,
Neskaudink man širdies:
Apvylei tu mane,
Apvylei žodeliu. (LT I: 122)*

Pasak R. Milašiūno, nederėtų sapnų skirstyti į moteriškus ir vyriškus, tačiau „vyrai dažniau sapnuoja sapnus, kuriuose esama daugiau veiklos, energijos, o

moterų sapnuose dažniau užšifruoti jausmai, emocinės patirtys, išgyvenimai“⁴¹. Tai patvirtina ir lietuvių liaudies dainos, kuriose pagrindinės buitinių sapnų sapnuotojos yra moterys.

Kartais sapne ilgimasi ne asmeninių, bet visai tautai svarbių vertybių, pavyzdžiui, laisvės, tokiuose sapnuose itin ryški opozicija tarp geidžiamo ir realaus gyvenimo:

*Liuosybe šventoji,
Kur tu pasidėjai,
Kur tave išblaškė
Tie šiauriniai vėjai?
[...]
Tavęs mes ištroškę,
Ir naktį sapnuojam,
Nuo vargų, nelaisvės
Dejuote dejuojam. (LT I: 458)*

Sapno motyvas padeda išryškinti mergelės dalį pasmočiutę ir pas anytą. Pirmuoju atveju ji miega saldų miegą, sapnuoja žolynėlius:

*Aš jauna būdama
Pas sava mačiūtį
Linksmi uliavojau
Kaip giriaj gegute.
Kaip lakštingalėla puikioji
Jaunystes stoni dainavau.
Nemačiau saulutės,
Kada užtekėja,
Nei gailios raselės,
Kada nubirėj(a),
Saldų miegelį miegojau,
Apie žalynėlį sapnavau. (LLD X: 12)*

Anytos namuose mergelės dalia skiriasi nuo sapnuose regėtos:

*Kad pas anytą buvau,
Didį vargelį vargau,
Aš nėjau per kiemelį
Be gailių ašarėlių.
Kad per kiemelįėjau,
Juodą purvelį bridau,
Vis mane išmislijo,
Vis mane apkalbėjo:
– Tai tau, sesele, tai tau,
Tai tau, jaunoji, tai tau,*

*Tai tavo mylimasis,
Širdelėj laikomasis.
Diena vėjelio gėrei,
Diena vėjelio gėrei,
Naktį sapne sapnavai,
Per miegelius kalbėjai. (LLD XIII: 424)*

Nenuostabu, kad sapnas minimas ir lopšinėse, kuriose vaikas raginamas užmigti, jam linkima saldžiai, ramiai miegoti ir susapnuoti gražų sapną:

*A-a-a-a liūli,
Užmik, mano sūneli,*

*Saldaus gražaus miegelio
Ir susapnuok sapnelį
Per ramuoį miegelį. (LLD I: 88)*

Arba:

*Mik, vaikeli, trupucį,
Susapnuokie Kukucį. (LLD I: 48)*

Lopšinėse neretai išsakomos ir motinos svajonės – linkima kūdikiui užaugti sveikam, gražiam, darbščiam, tad ir palinkėjimas ramiai miegoti, susapnuoti saldų sapną ar ką nors gražaus („kukutį“) ne tik išreiškia norą, kad vaikas užmigtų, nurimtų, bet turi ir tam tikrą maginę apsauginę reikšmę.

Tautosakoje žinoma sapno ir mirties paralelė. Ji atsiskleidžia ir raudose:

*Kelies, mano sūneli, kelies, mano vaikeli,
Iš dimnojo sapnelio, iš saldžiojo miegelio. (LT I: 538)*

Arba:

*O galgi nupūs
Šiaurusai vėjelis
Jo ramų miegelį,
O galgi pabus
Iš to ramaus miegelio,
Iš dimnojo sapnelio! (LT I: 528)*

Mirties ir sapno analogija pasitaiko ir kitų žanrų dainose:

*Aušta balta aušrelė,
Tek šviesi saulelė,
O mano mergytė
Miega saldų miegą.*

*Kas man gal prikelti,
Ją jauną pabudinti,
Tam aš dovanočiau
Savo bėrą žirgą. (LT I: 149)*

Toliau dainoje paaiškėja, kad mergelės niekas negali prikelti iš saldaus sapno, nes ji jau mirusi.

Pažymėtina, kad miego ir mirties analogija iš esmės yra visuotinė. Dar daugiau: A. Beinorius rašo, kad sanskrito daiktavardžio *svapna* „sapnas“ šaknies veiksmožodis *svap-* turi reikšmes „miegoti“, „sapnuoti“ ir „mirti“. ⁴² Atharvedoje sapnų ir mirties bei mirusiųjų pasaulio valdovas yra tas pats Jama. Senovės graikų mirties ir sapno dievai yra broliai, pagimdyti vienos motinos Nakties.

Kitaip nei pranašiskieji, buitiniai sapnai lietuvių liaudies dainose nėra pagrindinis dainos motyvas, aplink kurį suktųsi visas dainos emocinis turinys. Paminint sapną šiose dainose atskleidžiama sapnuojančiojo emocinė būseną – meilės, ilgesio, baimės ar kt. išgyvenimai. Sapnas dainose gali būti suvokiamas ir kaip alternatyva kasdieniui tikrovei, nes jame išsipildo visi troškimai.

Išvados

Sapnus, minimus lietuvių liaudies dainose, galima suskirstyti į dvi grupes: didžiuosius, arba pranašiškus, sapnus, pasižyminčius universaliais simboliais ir pranašaujančius sapnuojančiojo likimą, ir mažuosius, arba buitinius, sapnus, kurie teatspindi sapnuojančiojo kasdienybę, jo asmeninę patirtį.

Pranašiški sapnai dainose svarbūs, jie turi simbolinę prasmę, lemia tolesnį siužeto vystymą, dainos kulminaciją. Sapną geba išaiškinti vyresnieji šeimos nariai, dažniausiai motina. Tuo tarpu buitiniai sapnai dainų turiniui lemiamos reikšmės neturi.

Pranašiški sapnai dainose dažniausiai aiškinami taip pat, kaip ir tradiciniai sapnai. Tai liudija buvus bendrą sapnų aiškinimo tradiciją, atsispindinčią ir tautosakoje, dainose. Dainose pranašiški sapnai dažniausiai praneša apie gresiančias nelaimes ar lemtingus žmogaus būklės pasikeitimus.

ŠALTINIAI:

BB – Balys, B. *Šimtas liaudies baladžių*. Kaunas, 1941.
 ČGDM – Četkauskaitė, G. *Džukų melodijos*. Vilnius, 1981.
 ČLLM – Čiurlionytė, J. *Lietuvių liaudies melodijos*. Vilnius, 1999.
 ZK – Kelmickaitė, Z. *Aš iš meilės gavau džiovą: Romansai*. Vilnius, 2000.
 LLD – *Lietuvių liaudies dainynas*.
 LTR – Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto rankraštynas.
 LT I – *Lietuvių tautosaka*, I. Vilnius, 1962.

NUORODOS

- Gudaitė, G. *Asmenybės transformacijos sapnuose, pasakose, mituose*. Vilnius, 2001, p. 80.
- Stewart, Ch. Dream. Iš: *Encyclopedia of social and cultural anthropology*. New York, 2002.
- Repšienė, R. Sapno metafizika. Iš: *Metai*, Nr. 6, 2006; Šlekonytė, J. Kodėl Gediminas sapnavo geležinį vilką. Iš: *Tautosakos darbai*, XIV (XXI), 2001; Ivanauskaitė, V. Žemaičių sapnai: tekstų folkloriškumas ir kontekstų reikšmė. Iš: *Tautosakos darbai*, XXXIV, 2007; Ivanauskaitė, V. Dėdelė graži sapną eso sapnavosi... Iš: *Tautosakos darbai*, XXXIV, 2007; Ivanauskaitė-Šeibutienė, V. Lemtingi pasimatymai sapnuose: oneirinės patirtys advento–Kalėdų ciklo tikėjimuose. Iš: *Tautosakos darbai*, XL, 2010; Beinorius, A. Sapnų kilmės teorijos indų kultūroje. Iš: *Liaudies kultūra*, 1999, Nr. 3.
- Gudaitė, G. *Asmenybės transformacija sapnuose, pasakose, mituose*. Vilnius, 2001.
- Višinskaitė, A. *Lietuvių liaudies sapnų aiškinimai ir pasakojimai apie sapnus: sandara, funkcionavimo specifika, reikšmės*. Kaunas, 2007.
- Gudaitė, G. *Asmenybės transformacija sapnuose, pasakose, mituose*, p. 153.
- Jungas, K. G. *Žvelgiant į pasąmonę*. Vilnius, 1994, p. 41.
- Fromm, E. *Pamiršta kalba. Įvadas į sapnų, pasakų ir mitų supratimą*. Vilnius, 2007, p. 39.
- Beinorius, A. Sapnų kilmės teorijos indų kultūroje. Iš: *Liaudies kultūra*, 1999, Nr. 3.
- Račiūnaitė, R. *Moteris tradicinėje lietuvių kultūroje: Gyvenimo ciklo papročiai (XIX a. pabaiga–XX a. vidury)*. Kaunas, 2002, p. 100.
- Gudaitė, G. *Asmenybės transformacija sapnuose, mituose, pasakose*, p. 18.
- Repšienė, R. Sapno metafizika. Iš: *Metai*, 2006, Nr. 6, p. 99.
- Gudaitė, G. *Asmenybės transformacija sapnuose, mituose, pasakose*, p. 20.
- Repšienė, R. Ten pat.
- Gudaitė, G. *Asmenybės transformacija sapnuose, mituose, pasakose*, p. 71.
- Fromm, E. *Pamiršta kalba. Įvadas į sapnų, pasakų ir mitų supratimą*, p. 29.
- Jungas, K. G. *Žvelgiant į pasąmonę*. Vilnius, 1994, p. 97.
- Ten pat, p. 59.
- Ten pat, p. 66.
- Višinskaitė, A. *Lietuvių liaudies sapnų aiškinimai ir pasakojimai apie sapnus*, p. 21.
- Repšienė, R. Sapno metafizika, p. 100.
- Višinskaitė, A. Sapnų aiškinimai: teksto formų lyginimas. Iš: *Tautosakos darbai*, XXII, 2005, p. 119.
- Ten pat, p. 119.
- Ivanauskaitė, V. Žemaičių sapnai: tekstų folkloriškumas ir kontekstų reikšmė. Iš: *Tautosakos darbai*, XXXIV, 2007, p. 57.
- Višinskaitė, A. *Lietuvių liaudies sapnų aiškinimai ir pasakojimai apie sapnus*, p. 76.
- Ten pat, p. 77.
- Liugaitė, M. Kelios pastabos apie baladžių žanrą. Aštuonios vengrų liaudies baladės. Iš: *Tautosakos darbai*, 2000. XII (XIX), p. 253.

- Žižlauskaitė, L. Mirties ir laidotuvių kultūra senoje lietuvių pasaulėžiūroje. Prieiga per internetą: <<http://ausis.gf.vu.lt/mg/nr/2002/03/03mir.html>>, žiūrėta 2010.01.21.
- Racėnaitė, R. Mirtį pranašaujantys ženklai lietuvių tradicinėje kultūroje. Iš: *Tautosakos darbai*, XV, 2001, p. 225.
- Višinskaitė, A. *Lietuvių liaudies sapnų aiškinimai ir pasakojimai apie sapnus*, p. 72.
- Kudirkienė, L. Tautosakinis gegutės įvaizdis. Iš: *Tautosakos darbai*, XXI (XXVIII), 2004, p. 56.
- Jungas, K. G. *Žvelgiant į pasąmonę*, p. 68.
- Višinskaitė, A. *Lietuvių liaudies sapnų aiškinimai ir pasakojimai apie sapnus*, p. 96.
- Milašiūnas, R., Liutkevičienė, I. *Sielos paslaptys: Sapnai, prietarai, lemingoji pasąmonė*. Vilnius, 2010, p. 10.
- Foucault, M. *Seksualumo istorija*. Vilnius, 1999, p. 333.
- Gudaitė, G. *Asmenybės transformacija sapnuose, mituose, pasakose*, p. 120–121.
- Milašiūnas, R., Liutkevičienė, I. *Sielos paslaptys*, p. 14.
- Lewis, R. J., Oliver, E. D. *The dream encyclopedia*. Detroit, 2009, p. xiv.
- Milašiūnas, R., Liutkevičienė, I. *Sielos paslaptys*, p. 17.
- Sauka, L. Nuo paslėptos nuotakos ieškojimo iki išvažiavimo į jungtuves. Iš: *Lietuvių liaudies dainynas VIII*, 1994, p. 9.
- Milašiūnas, R., Liutkevičienė, I. *Sielos paslaptys*, p. 18.
- Beinorius, A. Sapnų kilmės teorijos indų kultūroje, p. 34.

Portrayal of dreams in Lithuanian Folk Songs

Justė MICHAILINAITĖ

Despite the fact that the traditional culture of the Lithuanian nation, as well as importance of the phenomenon of dreams, has been plenty studied during the last few decades; however there has been no exhaustive study and research on dream motifs in Lithuanian folklore. For this reason, in this study it was decided to begin an analysis of various fragments of Lithuanian folk songs, where we can find dream motifs mentioned. They are researched according to the general context of folk culture. The objective of this research is to ascertain how visible are dream motifs in Lithuanian folk songs and what underlying information they encode.

This research studies importance of dream in Lithuanian folk songs, most common variations of dream, relation with other traditional elements. There are two groups of dreams defined – great dreams, where we can find many prophetic elements and symbolically encoded information, and small dreams, where dreamer's personal lifetime and a-day-before experience, subliminal mind appear.

Vilniaus etninės kultūros centras
 Pamėnkalnio g. 34, Vilnius
 e. paštas: j.michailinaite@gmail.com

Gauta 2013-05-04, įteikta spaudai 2014-06-25

Pelyšių kaime, Kupiškio r., restauruojama Jėzaus Nazariečio skulptūra. 1966 m. *Viliaus Naujiko nuotrauka.*

Kryždirbystė XX a.: sovietmečio patirtys

Skaidrė URBONIENĖ

Straipsnyje aptariama kryždirbystės tradicijos būklė sovietmečiu: pagrindinės naujų kryžių statymo intencijos, senųjų kryždirbystės paminklų priežiūra ir apsauga. Remiamasi 2013 m. ir anksčiau autorės atliktais lauko tyrimais, etnografinių duomenų analizei pasitelkiamas aprašomasis ir istorinis lyginamasis metodas.

*Kryžiai ir kiti sakralūs memorialiniai paminklai pokario bei tremčių laikotarpiu ir vėliau sovietmečiu tradiciškai buvo statomi žmonių žūties vietose, siekiant įamžinti artimųjų atminimą, šventoriuose – įvairiems bažnyčios istorijos įvykiams, asmenybėms paminėti. Nenutrūko ir įžadinių paminklų statymo tradicija.**

Prasminiai žodžiai: sovietmetis, kryždirbystė, paminklų atstatymas, paminklų statymo intencijos.

Įvadas

Dar XX a. pirmojoje pusėje registruodamas kryžius ir koplytėles Žemaitijoje, profesorius Ignas Končius apgailestavo dėl prastos jų būklės ir nykimo¹. Tuo metu kryždirbystės paminklai nyko dėl natūralių priežasčių – medžio neilgaamžiškumo, atmosferos poveikio. Nuo XX a. vidurio, pirmųjų pokario metų, šie paminklai imti naikinti sąmoningai. Sovietų valdžiai dažniausiai užkliūdavo miestelių aikštėse, pakelėse ir ypač nuo seno šventomis laikytose vietose stovintys sakraliniai paminklai.

Vis dėlto, nepaisant draudimų, sąmoningo naikinimo, represijų, kryžiai ir kiti memorialiniai paminklai šen bei ten išdygdavo ir sovietmečiu. Ypač atkakliai žmonės kryžius atstatydavo šventose vietose po masinio naikinimo vajų, pavyzdžiui, Kryžių kalną mėginta sunaikinti 1961, 1973, 1974, 1976 m., bet kiekvieną kartą jis buvo atstatomas.² Kryždirbystės tradicijos gyvavimą sovietmečiu vaizdžiai iliustruoja žvalgomųjų

ekspedicijų užrašai, fotomedžiaga ir kiti duomenys, kuriuos surinko kraštotyrininkai, muziejininkai, etnografai, paveldosaugininkai ir kurie saugomi įvairiose mokslo ir kultūros paveldo institucijose, muziejuose. Antai kryžių statymo mastus Žemaitijoje atspindi 1964 m. muziejininko Vito Valatkos žvalgomosios ekspedicijos užrašai.³ Tais metais jis lankėsi Telšių, Plungės, Šilalės rajonuose ir registravo pakelėse, sodybose, miestelių ir kaimų aikštėse, apleistuose senkapiuose ar maro kapeliuose pamatytus kryžius, koplytėles, koplytstulpius (tiek medinius, tiek geležinius ir akmeninius; vis dėlto daugiausia suregistruota medinių paminklų). V. Valatka iš viso užregistravo 564 kryždirbystės paminklus – tiek senus, išlikusius iš XX a. pradžios, tiek ir sovietmečiu statytus. Net 122 objektai buvo pastatyti sovietmečiu – tai 81 kryžius, 9 koplytstulpiai, 16 koplytėlių ant žemės ir 16 koplytėlių medžiuose. Vyravo kryžiai – ir tai suprantama, nes tokiu sunkiu ir pavojingu laikotarpiu juos padirbdinti ir pastatyti buvo galima greičiausiai. Koplytėlių medžiuose galėjo būti kur kas daugiau, tačiau važiuojant keliu ne visada įmanoma jas pastebėti. Pasak žmonių, pirmaisiais pokario metais ir vėliau pasidaryti ir įkelti į medį atokesnėse vietose paprastutes ir nedidukes koplytėles žuvusiems partizanams ar jų artimiesiems atminti galėdavo kiekvienas. Ši V. Valatkos užrašyta medžiaga byloja ne tik apie nenutrūkusią tradiciją, bet ir tai, kad žmonės neapsiribojo kryžių statymu – nevengota statyti kraštui būdingų paminklų (Žemaitijoje – koplytstulpių ir koplytėlių ant žemės).

Iki šiol minimo laikotarpio tyrinėtojai daugiausia dėmesio skyrė kryžių naikinimui.⁴ XX a. kryždirbystei skirtuose tyrimuose sovietmetis dažnai nutylimas arba tik vienu kitu sakiniu pasakoma, kad tradicija gyvavo slapta, t. y. pripažįstama, kad ji nebuvo nutrūkusi. Istorinę kryždirbystės raidą apžvelgusi Jolanta Zabulytė šį laikotarpį yra apibūdinus kaip tradicijos suirimą.⁵

* Straipsnis parengtas vykdant projektą „Lietuvos kryždirbystė sovietmečiu: ideologiniai, sociokultūriniai, meniniai aspektai“, finansuojamą Lietuvos mokslo tarybos pagal Nacionalinę lituanistikos plėtros 2009–2015 m. programą (sutarties Nr. LIT-7-14).

Tokiam teiginiui prieštarautų publikacijos, skirtos vieno ar kito sovietmečiu sukurtu paminklo, jo pastatymo motyvų aptarimui arba pristatančios konkrečių kryždirbių tuo metu sukurtus sakralinius paminklus⁶, taip pat ir J. Zabulytės straipsnis, kuriame šiek tiek plačiau aptariamos XX a. antrojoje pusėje statytų Troškūnų apylinkių metalinių kapinių kryžių ir medinių paminklų meninės ypatybės.⁷ Baigiantis sovietmečiui, Atgimimo laiku (1988–1990 m.), pastatyti sakralinio turinio paminklai aptarti keliose šiam laikotarpiui skirtose publikacijose.⁸ Taip pat minėtini Margaritos Janušonienės tyrimai, skirti meno vertybių apsaugos istorijai, juose autorė aptarė ir mažosios architektūros liaudies paminklų apsaugą sovietmečiu.⁹

Šį kartą pamėginsiu kitaip pažvelgti į šį kryždirbystės raidai sudėtingą laikotarpį ir atskleisti, kokiais būdais ir priemonėmis ši tradicija buvo puoselėjama. Daugiausia dėmesio kreipsiu į kryždirbystės materialiosios išraiškos palaikymo būdus ir žmonių motyvaciją.

Straipsnyje remiuosi 2013 m. atliktais lauko tyrimais Tverų (Rietavo sav.) ir Leliūnų (Utenos r.) seniūnijose pagal susidarytą etnografinį klausimyną „Lietuvos kryždirbystė sovietmečiu“. Medžiaga rinkta pusiau struktūruoto ir nestruktūruoto interviu metodu (apklausti 26 pateikėjai), buvo atlikta ir fotofiksacija. Taip pat naudotasi ankstesnių metų lauko tyrimų medžiaga, sukauptais pasakojimais apie sovietmečiu pastatytus,

restauruotus ar atstatytus paminklus, jų meistrus. Naudotasi Žemaičių „Alkos“ muziejaus rankraštine ir fotografijų medžiaga, Lietuvos istorijos instituto bibliotekos rankraštyno Etnografijos fondo fototeka, taip pat publikuota kraštotyrinė medžiaga, liaudies memorialinių paminklų albumais.

Tyrimas apima laiko tarpsnį nuo pokario iki Sąjūdžio susikūrimo (1988 m.). Per keletą vėlesnių Atgimimo metų iki Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo kryždirbystė suklestėjo, todėl šis laikotarpis reikalauja atskiro ir detalesnio tyrimo.

Memorialinių paminklų statymo priežastys

Tradicijos gyvavimą sovietmečiu atskleidė ekspedicijoje užrašyti medžio meistro žodžiai: „Kryžius ir koplytėles pradėjau dirbti, kai žmonės ėmė prašyti, kai parvažiavau iš lagerių dar tarybiniais laikais, 1956 m. Visą laiką žmonės statėsi [kryžius].“¹⁰ Tad kur ir kokiomis progomis sovietmečiu žmonės statė sakralinius lauko paminklus?

Surinkti duomenys liudija, kad sovietmečiu nebuvo pamirštas paprotys kryžiumi ar kitu paminklu pažymėti žmonių žūties vietas. Jau pirmaisiais pokario dešimtmečiais kryžių buvo pastatyta partizanų žūties vietose ar į Sibirą ištremtiems artimiesiems atminti.

1. Kryžius. 1970 m. Tverų sen., Rietavo sav. 2013 m. *Skaidrės Urbonienės nuotrauka.*

Teresės Jurkuvienės straipsnyje paminėtas etnografo Juozo Kudirkos prasitarimas, kad per ekspedicijas Šakių rajone (XX a. aštuntajame dešimtmetyje) jis miškuose rasdavęs ant medžių kabančių mažų koplytėlių. Klausinėjami gyventojai nenoriai prasitardavę, kad jos skirtos partizanams atminti.¹¹ Kiti pakelėse statyti paminklai ženklino avarijų vietas, nelaimingus įvykius kelyje ar laukuose. Antai Tverų apylinkėse, miške, vietoje, kur 1964 m. žaibas nutrenkė tėvą, vaikai jam atminti 1970 m. pastatė geležinį kryžių (1 pav.). Juškaičių kaime (Šilutės r.) moteris 1950 m. netoli savo sodybos pastatė kryžių sovietų armijoje žuvusiam broliui atminti.¹² Medinis kryžius prie kelio Varniai–Viešvėnai su įrašu „1950. VIII.27 prisiminimui žuvusiųjų. Prašom kalbėti amžiną atilsį“¹³ galbūt taip pat mena tragišką įvykį ar partizanų likimą...

Lietuviai katalikai sakralinius paminklus visuomet statydavo ištikti didelių nelaimių (karo, epidemijų), prašydami Dievo užtarimo ir pagalbos sunkmečiu ne tik sau, bet ir savo kaimui, miestui, visam kraštui. Tai pastebima ir sovietmečiu, ypač pokario metais. Ne vienas šiuo sudėtingu laikotarpiu pastatytas kryžius turėjo dedikacijas, atskleidžiančias jo statymo motyvus. Antai Užupių kaime (Plungės r.) stovėjo kryžius su metalinėje lentelėje išgraviruotu užrašu: „Neapleisk Aukščiausias mūsų ir brangią tėvynę Lietuvą. 4 d. 9 m. 1947 m. Antanas. Vilnius“.¹⁴ Varėnos rajono Mančigirės kaime 1948 m. pastatyto kryžiaus dedikacijoje prašoma: „O Jėzau, Sūnau Dievo gyvojo, pasigailėk mūsų“¹⁵, Jiezno apylinkės Padriežiškių kaimo kryžiaus (1946 m.) dedikacija: „Jėzau gailestingas, gelbėk mus šiame baisiame sukūryje“ (2 pav.). Tokių pavyzdžių būtų galima pateikti ir daugiau. Vienose dedikacijose išreiškiamas abstraktus prašymas („Viešpatie, pasigailėk mūsų. 1957“¹⁶, „Kristau, gelbėk mus, 1950“¹⁷, „Šis ženklas paguoda visų 1952. IV. 10“¹⁸), kitos susijusios su konkrečiais įvykiais („Ačiū Tau Jėzau, kad išgelbėjai nuo nelaimingos mirties. 1945“¹⁹).

Sovietmečiu nenunyko tradicija pastatyti naują paminklą ar atstatyti (suremontuoti) senąjį, davus įžadą, dažniausiai dėl sveikatos. Tai sena intencija, išlikusi ir iki mūsų dienų. Žmonės savuosius įžadus vykdavo, pastatydami kryžius stebuklais garsėjusiose vietose (ypač prie šaltinių), į tose vietose augančius medžius įkeldami koplytėles, ten nešdami aukas, votus. Viešniškiai pasakojo, kad į Daubiškių šventąją pušį ir sovietmečiu įkeldavo koplytėlių, kryželių.²⁰ Įžadus davę žmonės kryžių statydavo ne tik stebuklingoje vietoje, bet, pavyzdžiui, senose apleistose kapinaitėse ar net kur pakelėje. Kunigiškių kaimo (Šilalės r.) gyventoja pasa-

2. Kryžius. 1946 m. Padriežiškių k., Prienų r. LII F 73, neg. Nr. 7291. 1958 m. *Angelės Iššniauskaitės nuotrauka.*

kojo, kad apie 1973 m. jos vyrui kažkas atsitiko su akimi. Jei išgysiąs, jis pasižadėjo kapeliuose pastatyti kryžių. Tai ir padarė pasveikęs, tais pačiais metais.²¹ Kita moteris, gyvenanti Tverų seniūnijos Zorūbų kaime, pasakojo, kad apie 1953 m. besigydydama davė įžadą, kad, jei pasveiks, atstatys senąją šv. Jono koplytėlę, stovinčią kryžkeleje, netoli kaimo. Pasveikusi moteriškė įvykdė duotą įžadą.²² Ši koplytėlė, tik jau be šv. Jono Nepomuko skulptūros (kuria, deja, piktavaliai pavogė ne sovietmečiu, o apie 2005 m.) stovi ir šiuo metu.

XX a. šeštajame–aštuntajame dešimtmetyje kryžiai statyti ir vykdant pokariu duotus įžadus – jei sugrįš iš Sibiro, pastatys kryžių. Kartais buvę tremtiniai susibur-

davo ir pastatydavo vieną bendrą kryžių. 1970 m. toks kryžius buvo pastatytas Pajūryje, Šilalės r.²³

Visą sovietmetį, iki pat devintojo dešimtmečio pabaigos, tradiciškai prie sodybų buvo statomi kryžiai artimiesiems atminti. Vis dėlto turbūt daugiausia sovietmečiu pastatyta kryžių bažnyčių šventoriuose ir kapinėse, nes į šias erdves valdžia kišosi mažiau, nors statyti paminklus šventoriuose ir kliudė: vienur už šventoriuje pastatytą koplytstulpį ar kryžių skirdavo baudą, kartais net liepdavo juos nugriauti, kitur trukdė meistrui įsigyti medienos klebono užsakymui atlikti ir pan.²⁴ Nepaisant šių kliūčių, sovietmečiu šventoriuose tradiciškai buvo statomi kryžiai įvairiems bažnyčios istorijos įvykiams, asmenybėms paminėti. Pavyzdžiui, 1984 m. minint šv. Kazimiero 500-ųjų mirties metinių jubiliejų, Lietuvos bažnyčių šventoriuose pastatytas

ne vienas paminklas šventajam atminti (3 pav.). Dar daugiau kryžių, koplytstulpių, stogastulpių bažnyčių šventoriuose buvo pastatyta 1987 m., minint Lietuvos krikšto 600-ąsias metines.

Kaip ir ankstesniais laikais, sovietmečiu stengtasi sunykusio paminklo vietoje pastatyti naują. Dažniausiai tai daryta privačioje erdvėje – sodybose. Pavyzdžiui, Tauragės r. Žygaičių seniūnijos Aukštupių kaime stovi du sovietmečiu statyti koplytstulpiai. Vieną koplytstulpį sodybos šeimininkai senojo vietoje pastatė 1971 m. Apie buvusį senąjį koplytstulpį jie sužinojo iš kaimynų, todėl, prieš darydami naująjį, pas ankstesnių sodybos šeimininkų gimines susirado senojo paminklo nuotrauką, pagal kurią ir buvo padarytas naujasis koplytstulpis.²⁵ Kitoje šio kaimo sodyboje naują koplytstulpį vietoj senojo šeimininkai pastatė 1973 m., iš senojo

3. Kazimieras Nemanis (1923–2002 m.). Stogastulpis. 1984 m. Valkininkų Švč. M. Marijos Apsilankymo bažnyčios šventorius. 2011 m. *S. Urbonienės nuotrauka*.

4. Koplytstulpis. 1973 m. Aukštupių k., Tauragės r. 2012 m. *S. Urbonienės nuotrauka*.

5. Kryžius. 1984 m. Pryšmantų k., Tauragės r. 2012 m. *S. Urbonienės nuotrauka.*

paminklo į jį įkėlė Pietos skulptūrėlę (4 pav.). Pryšmantų kaimo (Tauragės r.) sodyboje stovi kryžius, statytas 1984 m. Anksčiau ten buvęs senas kryžius, tačiau 1958 m. iš Sibiro grįžusi šeima jį rado jau nuvirtusį. Ėmėsi remontuoti, sutvirtino geležimi, tačiau ilgainiui jis vėl nuvirto, todėl 1984 m. meistrui užsakė padaryti naują kryžių ir tais pačiais metais jį pastatė kieme, prie vartelių (5 pav.). Lopaičių kaime (Rietavo sav.) kryžius žymi buvusios sodybos vietą. Šeimininkas pasakojo, kad toje sodyboje visą laiką stovėjęs kryžius, tad kai jis nuo senumo nuvirto, 1983 m. pastatė naują. Jis teigė: „Sovietmečiu nieks nekludė. Padarė kažkoks meistriukas pas tėvą sodyboje. Statėm dieną, nesislapstėm, net neįtarėm, kad reikia bijoti“.²⁶ Iš esmės naujo paminklo pastatymas vietoj senojo prilygsta naujo paminklo sukūrimui. Kita vertus, valdžios pareigūnai senųjų paminklų kaip paveldo atkūrimą labiau toleravo nei jų statymą naujose vietose. Vienos apylinkės Vykdomojo komiteto atstovas, pamatęs sodyboje naują kryžių, prisakė šeiminkams, kad jei kas klausinės, sakyti, kad tai restauruo-

tas senasis kryžius.²⁷ Todėl žmonės dažnai taip ir elgėsi – pastatė naują kryžių teigdavo, kad neva toje vietoje kažkada jau yra stovėjęs kryžius ar koplytėlė.

Senujų paminklų išsaugojimo būdai ir priemonės

Svarbus kryždirbystės tradicijos palaikymo būdas sovietmečiu – senųjų paminklų perkėlimas prie naujų namų ar į kitą saugesnę vietą, dažniausiai į kapines. Moteris Visbarų kaime (Tauragės r.) pasakojo, kad jų šeima, 1979 m. iš senos sodybos keldamasi į naują, persivežė ir seną koplytstulpį, kurį pastatė prie namų ir surengė šventinimą, į kurį susirinko nemažai kaimynų.²⁸ Neretai žmonės, persiveždami senuosius paminklus, jų stiebuose pažymėdavo perstatymo datą. (6, 6a pav.). Dažnai tekdavo gelbėti pakelėje stovinčius senuosius paminklus, jei jie trukdydavo naujo kelio tiesimo darbams. Pryšmantuose vietinis gyventojas pasakojo, kad

6. Kopolytstulpis. Visbarų k., Tauragės r. S. 2012 m.
S. Urbonienės nuotrauka.

6a. Kopolytstulpio detalė: stiebe įrėžta pervežimo į naują vietą data – 1960 m. Visbarų k., Tauragės r. 2012 m.
S. Urbonienės nuotrauka.

1972 m., tiesiant plentą, pakelėje stovėję kopolytstulpiai trukdė darbams. Gyventojų iniciatyva kopolytstulpiai buvo perkelti į dabartinę vietą – iš vienos tiesiamo plento pusės į kitą, arčiau gyvenamos sodybos, kad žmonės galėtų juos prižiūrėti ir saugoti. Jų stiebai tuo metu jau buvo supuvę, todėl iš betono išliejo naujus stulpus ir ant jų užkėlė senas kopolytėles su skulptūrėlėmis. Perstatymo datą (1972 m.) pažymėjo stiebuose. Kopolytstulpiai tebestovi ir dabar, tiesa, kopolytėlės jau naujai perdarytos, sudėtos ir naujos skulptūros, nes apie 1990 m. kopolytėles buvo sudaužytos, o senosios skulptūrėlės pavogtos (7 pav.). Jeigu žmonėms nepavykdavo išgelbėti viso paminklo, stengdavosi išgelbėti bent jų dalis – skulptūras, mažas pridėtines kryžių kopolytėles, geležines detales (papuošimus, viršūnių kryžius). Šiuos dirbinius parsinešdavo į namus arba įkeldavo į sodybos ar kapinių paminklą.

Sovietmečiu žmonės nepabūgdavo atstatyti ir ką tik nugriautų paminklų. Antai Leliūnuose vyras sakė, kad sovietmečiu su draugais yra atstatę ne vieną nuverstą kryžių. Jis pasakojo: „Griovė čia sovietmečiu. Prie Ažugirių kryžių nupjovė, tai mes susitarėm kompanija ir vėl pastatėm atgal. Buvo numestas, o mes paėmėm, iškasėm duobę. Nesislėpėm – dieną pastatėm. Dalis žmonių pro šalį važiuodami plojo, kiti gal nelabai patenkinti buvo. Mes gal keturiose statėm. Nieks neprisikabino, jokio tardymo nebuvo. Dabar to kryžiaus jau nėra. Tada dar buvo pjovimas tų kryžių, o paskui aprimo. Apie 1951–1953 metus ypač pjovė, dar įtemptas laikas buvo. Dėl tikėjimo darėm ir dėl to, kad pjovė – iš užsispyrimo. Jūs pjaunat, o mes atstatysim, čia dar iš senovės likęs kryžius, ir pyktis susidarė – gi žmonių čia pastatyta. Ir mums svarbi dar religija buvo“.²⁹ Kitas žmogus prisiminė, kad važiuodami kartą pamatė pakelėje nuverstą kryžių: „Mes ėmėm ir atstatėm – važiuodami pro šalį...“³⁰ Paminėtinas faktas, kad Antalgeje stovėjusį garsaus Utenos krašto kryždirbio ir dievdirbio Antano Deveikio 1910 m. darytą kryžių, pasak vietinių, bandyta nupjauti, tačiau žmonės spėjo jį sutvirtinti metalu ir todėl jo nenugriovė. Antalgiečių teigimu, kryžių griovimo vėjus ten buvo paūmėjęs apie 1962 m., paskui aprimo.³¹ Antalgės kryžiaus kopija, 1989 m. daryta kito žymaus uteniškio meistro Prano Kaziūno (1947–2013), tebepuošia miestelį.³²

Kitas kryždirbystės tradicijos palaikymo būdas sovietmečiu – senųjų paminklų atnaujinimas ir restauravimas. Žmonės tradiciškai savo iniciatyva ir lėšomis paminklus atnaujindavo, remontuodavo nuolatos. Dėl negatyvaus požiūrio į religinius objektus sovietmečiu lengviau buvo prižiūrėti sodybų, kapinių ir šventorių

7. Koplytstulpiai. 1972 m. Pryšmantų k., Tauragės r. 2012 m. *S. Urbonienės nuotrauka.*

paminklus, t. y. turinčius šeiminingus. Nuo XX a. septintojo dešimtmečio padėtis ėmė šiek tiek keistis, nes prie senųjų paminklų išsaugojimo kartais prisidėdavo ir valstybės institucijos. 1967 m. buvo priimtas Kultūros paminklų apsaugos įstatymas ir įsteigta Mokslinė-metodinė kultūros paminklų apsaugos taryba, kuri tapo pagrindine Lietuvos paminklų apskaitos koordinatore. Dar prieš tai (nuo 1958 m.) buvo pradėtas sudarinėti atskirų rūšių – istorijos, archeologijos, architektūros, dailės – paminklų sąrašas. Tačiau iš pradžių tai daryta priešokiais, gana chaotiškai. Anot paveldosaugos tyrinėtojos M. Janušonienės, sistemingiau meno vertybės pradėtos inventorinti tik apie 1960 m., kai pradėta kasmet rengti jungtines žvalgomąsias LTSR Kultūros ministerijos, Mokslų akademijos Istorijos instituto, Dailės muziejaus Liaudies meno skyriaus, Dailės instituto ekspedicijas, kuriose rinkta informacija apie liaudies meną ir menininkus, buvo atliekama pirminė šios meno srities inventorizacija ir fotofiksacija.³³ Dailės paminklų sąrašas su priedu „Tarybiniam naudojimui“ buvo publikuotas 1973 m.³⁴ Į jį buvo įtraukta

nemažai kryžių, koplytstulpių, stogastulpių, koplytėlių, dažniausiai jie įgydavo „vietinės reikšmės dailės paminklo“ (rečiau – „respublikinės reikšmės“) statusą ir formaliai buvo saugomi valstybės. Tuo metu į dailės paminklų sąrašą buvo įtraukti 948 liaudies memorialiniai paminklai.³⁵ Pagaliau, pasak menotyrininkės Gražinos Marijos Martinaitienės, atsirado „kad ir silpnas, nepatikimas, anaiptol ne visuomet paisomas, tačiau įstatyminis paminklų saugojimo ir baudimo už sunaikinimą pagrindas“.³⁶ Tačiau 1973 m. pabaigoje – iškart po sąrašo sudarymo ir paskelbimo – Mokslinė-metodinė kultūros paminklų apsaugos taryba konstatavo, kad ne mažiau kaip 70 nuošimčių į sąrašą įtrauktų lauko paminklų būklė yra bloga, iš jų tuo metu jau 20 nuošimčių buvo visai sunykę; nurodyti būtini apsaugos būdai – konservavimas, restauravimas, kopijavimas ir perkėlimas į muziejus.³⁷ Tačiau kalbos kalbomis, nutarimai nutarimais, o laikmetis padarė savo. Tyrinėtojai pripažįsta, kad XX a. aštuntajame dešimtmetyje medinių memorialinių paminklų konservavimo ir restauravimo praktika buvo menka, mažai kas keitėsi ir devin-

tajame dešimtmetyje, geriau išsilaikė tik tie paminklai, kurie turėjo šeimininkus.³⁸ Kaip minėta, tai daugiausia buvo sodybų, kapinių, šventorių paminklai, nes šeiminkai patys juos paremontuodavo, įstiklindavo, perdažydavo. Vis dėlto šis įstatymas sustiprino senosios tradicijos objektų, įtrauktų į paminklų sąrašą, išlikimo galimybes. Be to, sąrašas buvo nuolat papildomas, į jį buvo įtraukti net keli sovietmečiu sukurti sakraliniai paminklai. „Sąrašiniai“ objektai buvo inventorizuoti, aprašyti, nufotografuoti. Kai jie sunykdamo ar kai įvykdavo vandališki išpuoliai, pagal dokumentaciją juos buvo galima atkurti, padaryti kopiją. Nors įstatymas į sąrašą neįtrauktų paminklų nesaugojo, kai kurie valdžios pareigūnai nekludė remontuoti ir į sąrašą neįtrauktų objektų. Ekspedicijoje kalbintas buvęs Tverų apylinkės pirmininkas (šias pareigas ėjo nuo 1981 m. iki Nepriklausomybės atkūrimo) prisiminė: „Aš, kaip apylinkės pirmininkas, įstatymiškai turėjau rūpintis, kad paveldas būtų saugomas. Pagal įstatymą taip. Bet finansavimo nebuvo. Remontuoti reikia, bet finansų neduodavo. Jie [koplytėlės, koplytstulpiai³⁹] buvo saugomi kaip dailės paminklai, kaip liaudies paminklai. Bet jie nei finansavimo, nei nieko daugiau neturėjo, tik įstatymo popierių, kad yra saugomi. Jei kryžius ar koplytstulpis nukrito, tai ir gerai – nėra problemos. Gyvenimas buvo toks. Nors ant popieriaus buvo kitaip parašyta“.⁴⁰ Tad miestelio gyventojai patys pasirūpindavo medžiagomis, kad galėtų sutvarkyti vieną ar kitą paminklą, o jis, kaip pareigūnas, netrukdė ir kartais parūpindavo transportą medžiagoms nuvežti. Paklaustas, ar remontuodavo tik į paminklų sąrašą įtrauktas koplytėles, jis atsakė, kad į tai nekreipęs dėmesio, žmonės remontavo visus sakralius paminklus. Jei kas iš vyresnybės užklaudavo, tai atsakydavo, kad remontuoja ar atstato dailės paminklą. Senųjų paminklų restauravimas ir sunykusių atstatymas dažnai priklausė nuo vietinių žmonių iniciatyvos. Pakakdavo vieno ar dviejų veiklių žmonių, kad apylinkės paminklų padėtis pagerėtų. Tverų apylinkėje aktyvios moteriškės dėka maždaug nuo 1984 m. imta intensyviai remontuoti ir atstatyti nugriuvusius senuosius paminklus.⁴¹ Žemaičių Naumiesčio apylinkėse apie 1986–1987 m. kryžius atstatydavo medžio meistras Juozas Kačinas ir Petras Užpelkis.⁴² Tai buvo daroma daugiau ar mažiau atvirai, nesislepiant, neretai prisidengiant paminklų apsaugos įstatymu. Tokia tendencija, pastebėta XX a. devintajame dešimtmetyje, matyt, buvo susijusi su atšilimo laikotarpiu, kurį lėmė Sovietų Sąjungoje prasidėjusi *perestroika*.

Išvados

Kryždirbystė sovietmečiu buvo palaikoma tradiciniais būdais – buvo statomi nauji paminklai, restauruojami, atnaujinami senieji, nauji paminklai statomi vietoj sunykusių senųjų.

Vis dėlto naujų paminklų statyta kur kas mažiau. Daugiau dėmesio skirta senųjų paminklų apsaugai: stengtasi juos perkelti į saugesnes vietas (arčiau sodybų, į kapines, į šventorius), atnaujinti nykstančius objektus arba juos atstatyti. Kita vertus, naujojo paminklo pastatymas vietoj sunykusio senojo iš esmės buvo naujo paminklo sukūrimas.

Kryžiai ir kiti sakralūs memorialiniai paminklai sovietmečiu tradiciškai buvo statomi žmonių žūties vietose, taip pat siekiant įamžinti artimųjų atminimą, šventoriuose – įvairiems bažnyčios istorijos įvykiams, asmenybėms paminėti. Tradicija statyti kryžius ištikus visuotinėms nelaimėms pastebima pokariu ir tremčių laikotarpiu. Sovietmečiu buvo tęsiama ir įžadinių paminklų statymo tradicija.

Esama nemažai duomenų ir apie kitas šios tradicijos palaikymo formas, susijusias su kaimo papročiais, apeigomis, bet tai jau kito straipsnio tema.

NUORODOS:

1. Končius, I. Žemaičių padangės kryžių ir koplytelių statistika. Iš: *Soter*, 1934, nr. 2, p. 143–144; Končius, I. Žemaičių padangės kryžių ir koplytelių statistika. Iš: *Gimtasai kraštas*, 1943, nr. 31, p. 137.
2. Masiniai Kryžių kalno naikinimai vyko 1961, 1973, 1974, 1976 m. Plačiau žr.: <http://www.kryziukalnas.lt/apie/sovietmečiu/naikinimai/>.
3. Žemaičių *Alkos* muziejaus mokslinis archyvas (toliau – ŽAM MA), b. 652.
4. Martinaitienė, G. M. Kryžių naikinimo metas. Iš: *Kultūros paminklai*, 2009, nr. 14, p. 107–120; Martinaitienė, G. M. *Lietuvos kryždirbiai ir kryždirbystė XX a. pervartose*. Vilnius: Savastis, 2010, p. 67–83; Milius, V. Kaip Lietuvoje drausti ir naikinti kryžiai. Iš: *Liaudies kultūra*, 1995, nr. 5, p. 13–15; Milius, V. Kryžių naikinimas Lietuvoje. Iš: *Lietuvių katalikų mokslo akademijos suvažiavimo darbai*. Vilnius, 1996, t. 16, p. 277–283.
5. Zabulytė, J. Istorinė Lietuvos kryždirbystės tradicijos raida (XIX–XX a.). Iš: *Kultūrologija*, 2002, t. 9, p. 389.
6. Jurkuvienė, T. Suvalkijos kryždirbystės bruožai XX amžiuje. Iš: *Užnemunė: visuomenė ir dvasinio gyvenimo procesai*, sud. S. Smilingytė-Žeimienė. Vilnius: Kultūros, filosofijos ir meno institutas, 2005, p. 258–272; Jurkuvienė, T. Suvalkijos kryžiai. Iš: *Menotyra*, 2004, t. 36, nr. 3, p. 56–64; Martinaitienė, G. M. *Lietuvos kryždirbiai ir kryždirbystė XX a. pervartose*. Vilnius: Savastis, 2010, p. 84–94; Milius, V. Kodėl statyti ir statomi kryžiai ir koplytėlės. Iš: *Liaudies kultūra*, 1992, nr. 5, p. 22–23, 26–27.
7. Zabulytė, J. Troškūnų seniūnijos kryždirbystės tradicija. Iš: *Tautodailės metraštis*, 2011, nr. 21, p. 50–56.
8. Jurkuvienė, T. Kelios pastabos apie kryžius – tautinio atgimimo paminklus. Iš: *Menotyra*, 1998, nr. 2, p. 51–56; Lazdauskas, V. Atgimimo ir atkurtos nepriklausomybės laikotarpio paminklai Raseinių rajone. Iš: *Kultūros paminklai*, 2000, nr. 6, p. 160–200.

9. Janušonienė, M. Lietuvių liaudies medinių memorialinių paminklų apsauga: pastangos ir rezultatai. Iš: *Menotyra*, 2007, t. 14, nr. 3, p. 63–74; Janušonienė, M. Meno vertybių apsauga: teisinė bazė ir jos veiksnumas Užnemunėje. Iš: *Užnemunė: visuomenė ir dvasinio gyvenimo procesai*, sud. S. Smilingytė-Žeimiene. Vilnius: Kultūros, filosofijos ir meno institutas, 2005, p. 344–354; Janušonienė, M., Valstybinės meno vertybių apsaugos formų raida Lietuvoje XX a. Iš: *Acta Academiae Artium Vilnensis*, t. 43; Formų difuzijos XX a. dailėje, sud. A. Andriulytė, A. Čepauskaitė, V. Liutkus. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2006, p. 265–284.
10. 1920 m. g. pateikėjas, gyv. Šilalės r. Naujojo Obelyno k. Užrašė S. Urbonienė 2003 m. Autorės asmeninis archyvas. (Siekiant apsaugoti informacijos pateikėjų privatumą jų pavardės nenurodomos, išskyrus tuos atvejus, kai yra duotas asmeninis pateikėjo sutikimas viešinti jo pavardę. Kitais atvejais nurodoma pateikėjo lytis, gimimo metai, gyvenamoji vieta, informacijos užrašymo data ir medžiagos rinkėjo pavardė).
11. Jurkuvienė, T. Suvalkijos kryžiai. Iš: *Menotyra*, 2004, t. 36, nr. 3, p. 63.
12. 1931 m. g. pateikėja, gyv. Juškaičių k., Gardamo sen., Šilutės r. Užr. S. Urbonienė 2003 m. Autorės asmeninis archyvas.
13. ŽAM MA, b. 652, l. 40.
14. ŽAM MA, b. 652, l. 10.
15. V. Miliaus nuotrauka, 1963 m., LII BR, f. 73, nuotraukų kartoteka, neg. nr. 22531.
16. ŽAM MA, b. 652, l. 35.
17. ŽAM MA, b. 652, l. 66.
18. ŽAM MA, b. 652, l. 73.
19. ŽAM MA, b. 652, l. 51.
20. 1935 m. Palmosų k. Akmenės r. g. pateikėja, gyv. Viekšniuose, Mažeikių r. Užr. S. Urbonienė 2006 m. Autorės asmeninis archyvas.
21. 1927 m. g. pateikėja, gyv. Kunigiškių k., Pajūrio sen., Šilalės r. Užr. S. Urbonienė 2003 m. Autorės asmeninis archyvas.
22. 1922 m. g. pateikėja, gyv. Zorūbų k., Tverų sen., Rietavo sav. Užr. S. Urbonienė 2013 m. Autorės asmeninis archyvas.
23. Urbonienė, S. Šilalės valsčiaus kryždirbystės tradicijos. Iš: *Šilalės kraštas*, sud. E. Vidmantas ir kt., t. 7: Šilalės valsčius. Vilnius: Margi raštai, 2006, p. 569.
24. Tokių faktų pateikė ekspedicijose kalbinti meistrai. Taip pat jų yra publikuota *Lietuvos katalikų bažnyčios kronikoje* (pavyzdžiui, 1974–1975, t. 2, nr. 10, p. 147, 149–150; nr. 14, p. 28).
25. 1944 m. g. pateikėjas, gyv. Aukštupių k., Žygaičių sen., Tauragės r. Užr. S. Urbonienė 2012 m. Autorės asmeninis archyvas.
26. Pateikėjas, g. Tveruose, Rietavo sav. Užr. S. Urbonienė 2013 m. Autorės asmeninis archyvas.
27. 1951 m. g. pateikėjas, gyv. Prysamtų k., Žygaičių sen., Tauragės r. Užr. S. Urbonienė 2012 m. Autorės asmeninis archyvas.
28. 1943 m. g. pateikėja, gyv. Visbarų k., Žygaičių sen., Tauragės r. Užr. S. Urbonienė 2012 m. Autorės asmeninis archyvas.
29. 1922 m. g. pateikėjas, gyv. Kaliekiškio k., Leliūnų sen., Utenos r. Užr. S. Urbonienė 2013 m. Autorės asmeninis archyvas.
30. 1940 m. g. pateikėjas, gyv. Antalgėje, Leliūnų sen., Utenos r. Užr. S. Urbonienė 2013 m. Autorės asmeninis archyvas.
31. 1940 m. g. pateikėjas, gyv. Antalgėje, Leliūnų sen., Utenos r. Užr. S. Urbonienė 2013 m. Autorės asmeninis archyvas.
32. Senasis kryžius 1986 m. buvo perduotas Rumšiškių liaudies buitės muziejui – *Kultūros paminklų enciklopedija. Rytų Lietuva*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1998, t. 2, p. 140.
33. Janušonienė, M. Lietuvių liaudies medinių memorialinių paminklų apsauga: pastangos ir rezultatai. Iš: *Menotyra*, 2007, t. 14, nr. 3, p. 67.
34. *Lietuvos TSR kultūros paminklų sąrašas*. Vilnius: Lietuvos TSR Kultūros ministerija, Mokslinė-metodinė kultūros paminklų apsaugos taryba, 1973.
35. Janušonienė, M. Lietuvių liaudies medinių memorialinių paminklų apsauga: pastangos ir rezultatai. Iš: *Menotyra*, 2007, t. 14, nr. 3, p. 67.
36. Martinaitienė, G. M. Kryžių naikinimo metas. Iš: *Kultūros paminklai*, 2009, nr. 14, p. 117.
37. Janušonienė, M. Lietuvių liaudies medinių memorialinių paminklų apsauga: pastangos ir rezultatai. Iš: *Menotyra*, 2007, t. 14, nr. 3, p. 68.
38. Ten pat, p. 70.
39. Tverų apylinkėje buvo 6 memorialiniai paminklai (3 koplytėlės ant žemės, 2 stogastulpiai, 1 koplytstulpis), įtraukti į dailės paminklų sąrašą: *Lietuvos TSR kultūros paminklų sąrašas*, p. 514, 715–716.
40. 1948 m. g. pateikėjas, gyv. Tveruose, Rietavo sav. Užr. S. Urbonienė 2013 m. Autorės asmeninis archyvas.
41. Informavo Kazys Praeras, gyv. Tveruose, Rietavo sen. Užr. S. Urbonienė 2013 m. Autorės asmeninis archyvas.
42. Informavo Juozas Kačinas, g. 1917 m., gyv. Žemaičių Naumiestyje, Šilutės r., Užr. S. Urbonienė 2003 m.

Cross-making in the 20th c.: Soviet experiences

Skaidrė URBONIENĖ

This article, through field research done in 2013 and utilising partly structured and non-structured interviews, photographs, reveals the continuation of the tradition of cross-making in Soviet-era Lithuania. Material gathered earlier by museums and scientific institutions is also used. It is claimed that during the Soviet period it was a living tradition to mark with a cross locations where people had perished. In the first post-war decades, crosses were placed in locations where partisans had died or in remembrance of those exiled to Siberia. Lithuanian Catholics, in the occurrence of great misfortune (war, an epidemic), always built sacral monuments, asking for God's intercession and help not only for themselves, but also for their village, town, the whole region; this tradition lived on in the post-war period. New sacral monuments were built when a vow was made, particularly in regards to health. Old, ruined monuments were rebuilt or new ones built in their stead. In churchyards, crosses were built to commemorate important events, people in church history.

During the Soviet period, when someone moved, the monuments moved as well and were rebuilt next to the new home or in a safer place, such as the cemetery. On their own initiative and with their own funds people would rebuild, renew monuments. From the 1960s the state began to also express concern regarding the preservation of old monuments – in 1967 the Law on the Protection of Cultural Monuments came into effect. Although this Law wasn't always observed, nevertheless something of a legal base appeared for the protection of these monuments and to punish for their destruction.

Lietuvos istorijos institutas
Kražių g. 5, LT-01108, Vilnius
e.paštas: skaidreu@gmail.com

Gauta 2013-12-03, įteikta spaudai 2014-06-25

Gydytojo botaniko Žano Emanuelio Žilibero pastebėjimai apie XVIII a. pabaigos lietuvių valstietijos gyvenimą

Arnaud PARENT

Daktaras Žanas Emanuelis Žiliberas (Jean-Emmanuel Gilbert), atvykęs iš Prancūzijos, daug prisidėjo prie Lietuvos medicinos ir botanikos mokslo plėtros XVIII amžiuje. Šis mokslininkas buvo atsakingas už Gardino karališkąją medicinos mokyklą ir Botanikos sodą, o vėliau rūpinosi Vilniaus universiteto Botanikos sodu ir Botanikos katedra. Nuolat gydydamas ligonius ir vykdydamas šalies floros tyrimus, prancūzų mokslininkas turėjo daug progų susipažinti su Lietuvos valstiečiais. Grįžęs į Prancūziją, jis Lione 1784 m. pasakė kalbą, kurioje pasidalijo savo patirtimi Lietuvoje ir papasakojo apie šalies valstiečių gyvenimą. Šioje publikacijoje pirmą kartą skelbiamas jos vertimas į lietuvių kalbą. Taip pat trumpai pristatoma daktaro Ž. E. Žilibero veikla Lietuvoje ir reikšmingesni jo pastebėjimai, susiję su Lietuvos valstietijos istorija.

Įvadas

Išlikusių rašytinių liudijimų apie Lenkijos–Lietuvos valstiečių padėtį XVIII amžiuje nėra daug. Dauguma keliautojų iš Vakarų šalių, kurie tuo metų lankėsi Respublikoje, atkreipė dėmesį į skurdžią valstiečių buitį, tačiau dažniausiai apsiribodavo tos buities aprašymais ir nesigilino į reiškinių priežastis. Pavyzdžiui, karininko Fransua Tesbi de Belkuro (François Thesby de Belcourt) teigimu, Respublikos valstiečiai gyveno kaip vergai, panašiai kaip ir Rusijos valstiečiai.¹ O jėzuitas Huberas Votrenas (Hubert Vautrin) rašė, kad „būtų labai sunku rasti baudžiauninką, kuris moka skaityti, ne-

bent kunigas arba bajoras jį pamokė. Bajorams daug naudingiau laikyti savo baudžiauninkus nežinojime, todėl jie tarnauja tarsi nešuliniai gyvuliai (...)“².

Nepaisant šių pastebėjimų, išsamesnių liudijimų yra mažai. Todėl daktaro Žano Emanuelio Žilibero užrašams tenka ypatingas vaidmuo. Aktyviai veikdamas Lietuvoje kaip botanikos ir medicinos mokytojas, botanikos sodų kūrėjas, Ž. E. Žiliberas turėjo daug progų bendrauti su valstiečiais. Grįžęs į Prancūzijos karalystę, jis pasakė kalbą, kurioje su mokslininko tikslumu ir draugiškumu apibūdino Lietuvos valstiečių gyvenimo būdą. Bet visų pirma pasakojimas, kaip Liono mokslininkas atvyko į Lietuvą ir ką joje veikė.

Daktaro Ž. E. Žilibero veikla Lietuvoje

Ž. E. Žiliberas gimė 1741 m. birželio 21 d. Lione, Prancūzijoje. Tėvas buvo numatęs, kad jis taps dvasi-ninku, tačiau, pastebėjęs sūnaus polinkį į mediciną, leido siekti gydytojo profesijos. Nuo 1760 m. iki 1764 m. Ž. E. Žiliberas studijavo mediciną Monpeljė (Montpel-lier), ten parašė daktaro disertaciją tema „Apie gamtos galią gydyti ligas“.³ Pasitikėjimą gamtos galiomis Ž. E. Žiliberas išsaugojo visą gyvenimą, tai atsispindėjo ir vėlesniuose jo darbuose.

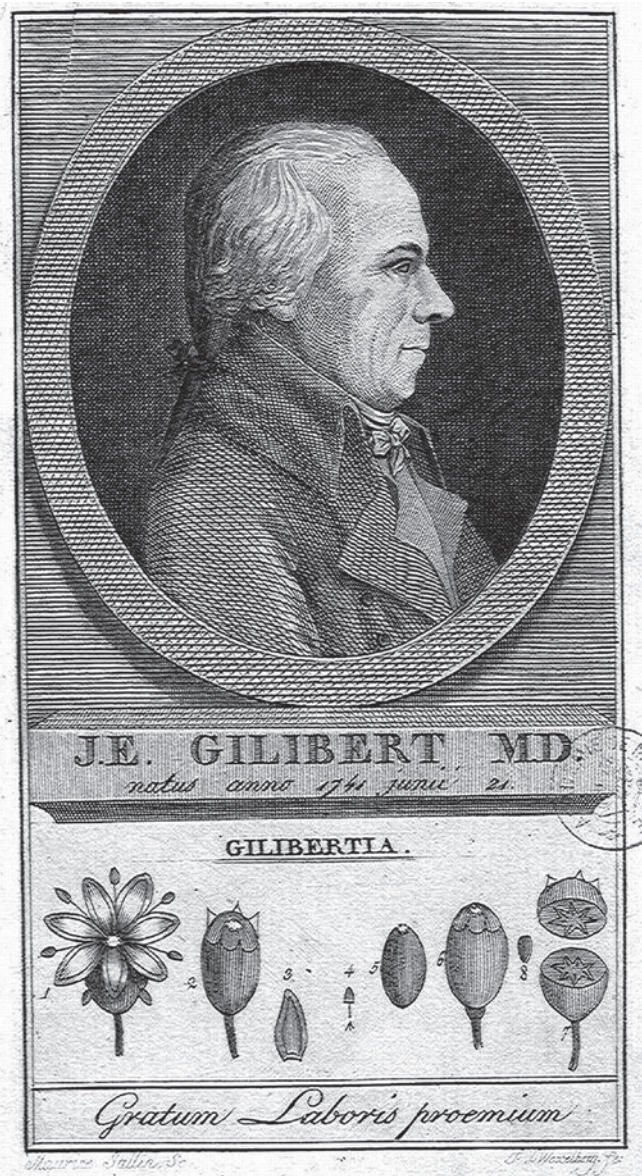
Gavęs medicinos daktaro laipsnį, jaunas alumnas persikėlė į Liono apylinkes, pradėjo dirbti gydytoju ir tuo pačiu metu rinkti vaistažoles, daugiausia Chazay kaimo apylinkėse.⁴ O 1768 m. buvo paskirtas vadovau-

1. Thesby de Belcourt, F. *Relation ou Journal d'un officier français au service de la Confédération de Pologne, pris par les russes et relégué en Sibérie*. Amsterdam, 1776, p. 259.

2. Vautrin, H. *L'observateur en Pologne*. Paris, 1807, p. 294.

3. *Sur le pouvoir de la nature pour la guérison des maladies*. Žr.: Sainte-Marie, E. *Eloge historique de M. Jean-Emmanuel Gilbert, médecin à Lyon*. Lyon, 1814, p. 1–2.

4. Sainte-Marie, E. Ten pat, p. 2.

ti Liono universiteto Anatomijos, chirurgijos ir gamtos istorijos katedrai.⁵

Jo skaitomos botanikos paskaitos studentams labai patiko ir Ž. E. Žiliberas nusprendė įkurti botanikos sodą (augalai jam buvo ne vien mokslinių tyrimų objektas, bet ir gydymo priemonė). Tačiau, nors buvo pažadėta, valstybė šiam tikslui Ž. E. Žiliberui pinigų neskyrė. Jis pats turėjo mokėti darbininkams ir galiausiai bankrutavo. Kad padengtų skolas, buvo priverstas ieškotis naujo darbo.

Tuo metu Abiejų Tautų Respublikoje panaikinus Jėzuitų ordiną (1773 m.), kuris aktyviai veikė švietimo srityje, atsirado proga pertvarkyti visos šalies mokymo sistemą. Grafas Antanas Tyzenhauzas, Lietuvos Di-

džiosios Kunigaikštystės išdininkas ir valstybės ekonomijų valdytojas, Respublikos valdovo Stanislovo Augusto remiamas, pradėjo rūpintis medicinos ir veterinarijos mokyklos steigimu Gardine. 1775 m. jis paprašė vokiečio medicinos profesoriaus Halerio (Haller)⁶ rekomenduoti kokį nors gydytoją, kuris galėtų įsteigti medicinos mokyklą ir Gardine įkurti Botanikos sodą, o Haleris jam rekomendavo Ž. E. Žiliberą.⁷

Dėl bankroto ir dėl to, kad neturėjo darbo ateinančioms metams, Ž. E. Žiliberas sutiko vykti į Gardiną. Jis išpareigojo skaityti paskaitas apie mediciną, gamtos mokslą, agronomiją, Lietuvos gamtą bei gamtos istoriją ir įkurti botanikos sodą.

1775 m. spalio mėnesį Ž. E. Žiliberas iš tiesų atvyko į Gardiną, kur buvo įkurta Karališkoji medicinos mokykla ir ligoninė.⁸ 1776 m. prasidėjo mokslas ir 1777 m. įvyko iškilmingas jos atidarymas.⁹ Ž. E. Žiliberas buvo paskirtas mokyklos organizatoriumi ir direktoriumi ir pats lotynų kalba¹⁰ dėstė mediciną, chirurgiją, veterinariją ir gamtos mokslus.¹¹ Dar verta paminėti, kad Ž. E. Žiliberas buvo paskirtas ir LDK ligoninių direktoriumi bei inspektoriumi. Mokykloje studijavo dvylika studentų, už jų studijas mokėjo valdovas Stanislovas Augustas.

Ligoninėje, kurioje buvo 60 lovų, buvo gydomi ir valstiečiai, grafo A. Tyzenhauzo įkurtos gamyklos darbininkai.¹² Joje kiekvienas studentas turėjo prižiūrėti penkis ligonius.¹³ Ž. E. Žiliberas turėjo palankias sąlygas stebėti Lietuvos gyventojų sveikatos būklę ir

6. Tikriausiai šveicarų gydytojas ir gamtininkas Albrechtas fon Haleris (Albrecht von Haller, 1708–1777).
7. Čia verta paminėti, kad egzistuoja ir kita istorijos, kaip prancūzų gydytojas buvo pakviestas į Lietuvą, versija: grafas A. Tyzenhauzas buvo išsiuntęs į Vakarų Europą vėliavininką Tada Daunoravičių (Tadeusz Downarowicz), kurio misija buvo susipažinti su medicinos įstaigomis ir surasti gydytoją, galintį įkurti tokią mokyklą Gardine. 1775 m. balandžio mėnesį Lione T. Daunoravičius susipažino su profesoriumi Ž. E. Žiliberu, pastarasis priėmė T. Daunoravičiaus pasiūlymą. Žr.: Gilibert, J.-E. *Histoire des plantes d'Europe, ou, Eléments de botanique pratique*, t. premier, Lyon, 1798, p. VI; Sainte-Marie, E. Ten pat, p. 2–3; Meškauskas, J. *Lietuvos medicinos istorija*, Chicago, 1987, p. 21–27; *Polski słownik biograficzny*, tom VII/5 zeszyt 35, p. 465–466.
8. Baranowski, H. *Bibliografija Wilna*. Torun, 1996.
9. Drašutienė, G., Venckauskas, A. *Vilniaus Universiteto Akušerijos katedrai 200 metų (1803–2003)*, Vilnius, 2003, p. 10.
10. Sainte-Marie, E. Ten pat, p. 4.
11. Meškauskas, J. Ten pat, p. 28, 30.
12. Karališkoji gamykla buvo Gardino šiaurinėje dalyje, slėnyje, pavadintame Horodnica. Joje dirbdavo apie 1500 jaunų, 12–25 metų valstiečių. Karalius mokėjo už jų maistą, aprangą ir apgyvendinimą. Žr.: Gilibert, J.-E. *Le médecin naturaliste, ou Observations de médecine et d'histoire naturelle*. Paris–Lyon, 1800, p. 98.
13. Gilibert, J.-E. *L'autocratie de la nature, ou premier mémoire sur l'énergie du principe vital pour les guérisons des maladies chirurgicales*. Lyon, 1785, p. 41–42.

5. *Geologija Vilniaus universitete*. Vilnius, 2003, p. 10.

jų gydymo eigą, vedė detaliaus užrašus, kurie išliko ir suteikia galimybę susipažinti su ano meto Lietuvos gyventojų ligų istorija.¹⁴

Gardino priemiestyje jis pradėjo kurti Botanikos sodą (*Hortus Grodnensis*). 1778 m. sode jau buvo 1200 rūšių egzotinių augalų.¹⁵ Sodas lankytojų buvo mėgstamas dėl retų augalų ir jų įvairovės¹⁶ ir tapo vienu gražiausių bei žinomiausių Europoje.¹⁷

1781 m. dėl finansinių sunkumų ir pablogėjusių santykių tarp A. Tyzenhauzo ir S. Augusto medicinos mokykla buvo likviduota.¹⁸ Uždarius mokyklą Ž. E. Žiliberas persikėlė į Vilnių. Žinodamas, kad jis žymus gamtininkas, Vilniaus vyriausiosios mokyklos (šiandien – Vilniaus universiteto) rektorius Martynas Počobutas pakvietė jį skaityti paskaitų, tad Ž. E. Žiliberas vėl pradėjo dėstyti gamtos mokslus,¹⁹ tapo pirmuoju Gamtos istorijos katedros profesoriumi ir vadovavo jai 1781–1783 metais.²⁰

1781 m. mokslininkas parašė ir išspausdino didžiulį veikalą apie Lietuvos augalus: *Flora Lituanica*²¹ (prancūzų botanikui Lietuva buvo „tokia pat dirvonojanti šalis, kaip Kanada“). Vilniuje, kaip ir Gardine, mokslininkas įkūrė Botanikos sodą, kuris buvo Pilies g. 24. Sodas užėmė apie 300 kvadratinųjų metrų plotą. Jame buvo pastatytas nedidelis šiltnamis, kuriame auginti lepiasi šiltųjų kraštų augalai. Sode vien nevietinių augalų rūšių buvo apie 2000. Botanikos sodas buvo baigtas tvarkyti 1782 metais.²²

1783 m. dėl pavargimo²³, sveikatai nepalankaus Lietuvos klimato²⁴ ir kitokių sunkumų, jis nusprendė grįžti į Prancūziją.²⁵

Tačiau net ir grįžęs į Prancūziją, Ž. E. Žiliberas iki pat mirties domėjosi Lietuva ir stengėsi ją pristatyti Vakaruose. Jis publikavo keletą tekstų apie Lietuvos kli-

14. *Annotations relatives aux maladies observées à Grodno en Lithuanie, depuis 1775 jusqu'en 1781*. Iš: Gilibert, J.-E. *Le médecin naturaliste, ou Observations de médecine et d'histoire naturelle*. Paris–Lyon, 1800, p. 98–147. Taip pat galima paminėti: *Recueil d'observations relatives à la médecine expectante, faites dans l'hôpital royal de Grodno, depuis 1774 jusques en 1781*. Iš: Gilibert, J.-E. *L'autocratie de la nature, ou premier mémoire sur l'énergie du principe vital pour les guérisons des maladies chirurgicales*. Lyon, 1785, p. 40.
15. Ž. E. Žiliberas parašė augalų katalogą, kuriame pažymėjo Gardino apylinkių augalų žydėjimo laiką. Žr.: Gilibert, J.-E. *Le calendrier de Flore, pour l'année 1778, autour de Grodno, et pour l'année 1808, autour de Lyon*. Lyon, 1809.
16. Kaip pažymėjo britų keliautojas Viljamas Koksas (WilliamCoxe): „Pono Žilibero rūpesčiu 1778 m. atsirado solidus Botanikos sodas, kurio dar nebuvo 1776 m. man keliaujant per [Gardiną]. Sode buvo 1500 egzotinių augalų, tarp jų ir pasodintų lauke ir puikiai šio klimato sąlygomis augančių lepių augalų iš Amerikos. Ponas Žiliberas man pasakė, kad jis Lietuvoje atrado 200 augalų rūšių (...) ir kad visoje kunigaikštystėje jis pastebėjęs apie 980 augalų rūšių, artimų kitų Europos šalių augalų rūšims.“ („The physic garden, which did not exist in 1776, made, when I passed through the town in 1778, a very respectable appearance; which was entirely owing to Mr Gillibert's attention and care. It contained 1500 exotics, amongst which were several delicate American plants sown in the open air, and which thrived remarkably well in this climate. Mr Gillibert told me, that he had discovered 200 species of plants in Lithuania... and that in the whole duchy he had observed 980 species, exclusive of the sorts common to most countries in Europe.“ Žr.: Cox, W. *Travels in Poland, Russia, Sweden and Denmark*, vol. I, London, 1802 (5th edition), p. 258–259); Slawinski, W. *Dr. Jan Emanuel Gilibert, profesor i zalożyciel Ogródu Botanicznego w Wilnie*. Wilno, 1925, p. 14–15.
17. Sainte-Marie, E. Ten pat, p. 3; Galinis, V. Lietuvos gamtos tyrimų pradininkas. Iš: *Mokslas ir gyvenimas*, Nr. 4 (283), 1981, p. 13.
18. Meškauskas, J. Ten pat, p. 30.
19. Drąsutienė, G., Venckauskas, A. Ten pat, p. 31.
20. Veikale *Prospectus Lectionum ex anno 1781 in annum 1782* (Vilnius, 1781) Ž. E. Žiliberas aprašė savo botanikos mokymo programą. Respublikoje tokia gamtos mokslo programa buvo sukurta pirmą kartą. Žr.: Grebecka, W. *L'enseignement de la botanique à Vilna* (1781–1830). Iš: *Kwartalnik historii ir nauki*, 1979, Nr. 3, XXIV, p. 600.

21. *Flora Lituanica inchoata, seu numeratio plantarum quas circa Grodnam collegit et determinavit Joannes*, Emmanuel Gilbert. Facul: Monspel: Med: Doc: Coll: Reg. Med. Lugdunei Profesor Aggregatus, Regis Poloniae Consiliarius, M. D. Lit: Physicus Collectio II, III, 1781, Collectio IV, V, Vilnae, 1782.
22. Galinis, V. Lietuvos gamtos tyrimų pradininkas. Iš: *Mokslas ir gyvenimas*, Nr. 4 (283), 1981, p. 14.
23. Apie J. E. Žilibero sveikatos problemas Lietuvoje žr.: Gilibert, J.-E. *Aperçu sur le magnétisme animal, ou résultat des observations faites à Lyon sur ce nouvel agent*. Genève, 1784, p. 6–7.
24. Sainte-Marie, E. *Eloge historique de M. Jean-Emmanuel Gilbert, médecin à Lyon*. Lyon, 1814, p. 4.
25. Ž. E. Žilibero kolegos jėzuitai buvo nepatenkinti jo tyrimais, tai jį labai slėgė. Dar kažkoks prancūzas, kovojęs su Baro konfederatais, įsimylėjo jo žmoną ir į mokslininko kavos puodelį įpylė nuodų. Tai pastebėjo vienas iš studentų, Orlovskis, ir išgelbėjo jį nuo mirties. Grįžus į Prancūziją, karaliaus Stanislovo Augusto rekomendacija padėjo Ž. E. Žiliberui greitai gauti Liono ligoninės (*Hôtel-Dieu*) gydytojo vietą. (Lietuvos–Lenkijos Respublikoje Ž. E. Žiliberas gerai sutarė su valdovu Stanislovu Augustu, buvo jo gydytoju, valdovas net tapo Ž. E. Žilibero sūnaus krikštatėviu, todėl sūnui buvo duotas Stanislovo vardas.) Mokslininkas buvo paskirtas ir vyriausiuoju Liono regiono epidemijų gydytoju (*médecinen chef des épidémies dans la généralité du Lyonnais*) ir Medicinos fakulteto profesoriumi. Ž. E. Žiliberas rėmė Prancūzijos revoliuciją ir jos idealus. Tačiau vėliau jis pasisakė prieš revoliucionierių žiaurumą. Tad nors 1793 m. jis Liono miestiečių buvo išrinktas Liono meru, tą pačią dieną buvo areštuotas ir įkalintas. Išlaisvintas mėgino nusižudyti – susideginti, bet jam nepavyko. Priverstas bėgti, botanikas susirado prieglobstį Liono apylinkių miškuose. Bet vėl buvo suimtas ir pristatytas teismui. Antrą kartą jis bandė nusižudyti, bet ir šį kartą nepavyko, jis vėl buvo išlaisvintas. *Terorui* pasibaigus, po 18 mėnesių slapstymosi, Ž. E. Žiliberas 1795–1803 m. buvo paskirtas Liono centrinės mokyklos (*Ecole centrale de Lyon*), o 1804–1808 m. ir Botanikos sodo (*jardin botanique*) direktoriumi. 1802 m. mokslininkas tapo Vilniaus universiteto asocijuotuoju nariu. Mirė 1814 m. rugsėjo 2 d. nuo apopleksijos. Žr.: Sainte-Marie, E. Ten pat, p. 4–8; Jobert, A. *La commission d'éducation nationale en Pologne, 1773–1794*. Dijon, 1941, p. 256; *Polski słownik biograficzny*, tom VII, 5; Galinis, V. Ten pat p. 14; Hanson, P. *The Jacobin Republic under fire, the Federalist Revolt in the French Revolution*, University park, 2003, p. 111–112.

matą²⁶, fizinę geografiją²⁷ ir miškus²⁸. Dar vieną tekstą skyrė Abiejų Tautų Respublikai aprašyti.²⁹ Galima galvoti, kad Lietuvoje praleisti metai jam buvo naudingi. Pavyzdžiui, 1781–1782 metais Vilniuje kilo didelė Mėlynojo liežuvio³⁰ epidemija, nuo jos kentėjo ir dėstytojai, ir studentai. Kai 1799–1800 m. ji užklupo ir Liono regioną, mokslininkas pirmasis nustatė epidemijos rūšį ir pasiūlė, kaip ją numalšinti. Taigi Lietuvoje įgyta patirtis pravertė ir Prancūzijoje.³¹

Ž. E. Žiliberas laikytinas Lietuvos botanikos tėvu.³² Nors Gardino medicinos mokykla gyvavo neilgai, Ž. E. Žiliberas atliko svarbų vaidmenį vystant medicinos mokslą Lietuvoje. Akivaizdu, kad jo darbas Respublikoje buvo reikšmingas, ypač svari jo įtaka buvusiems mokiniam.³³ Todėl šiandien Kaune, netoli Botanikos sodo, yra Žilibero gatvė, o Vilniuje, Pilies gatvėje, jam pastatytas paminklas. Gardine, Baltarusijoje, prie įėjimo į Ž. E. Žilibero vardu pavadintą parką, pastatyta jo skulptūra. Dar galima paminėti, kad Lietuvių–prancūzų mokslininkų mainų programa taip pat pavadinta Ž. E. Žilibero vardu (*Prancūzijos–Lietuvos programa Žiliberas*).

Žanas Emanuelis Žiliberas apie lietuvių valstiečių gyvenimo būdą

Gyvendamas Lietuvoje, keliaudamas po Didžio-sios Kunigaikštystės girias, bendraudamas su sodininkais, dirbusiais Gardino ir Vilniaus botanikos soduose, gydydamas vietinius gyventojus, Ž. E. Žiliberas gana

26. *Observations sur le climat de Lithuanie*. Iš: Gilbert, J.-E. *Le médecin naturaliste, ou Observations de médecine et d'histoire naturelle*, Paris–Lyon, 1800, p. 319.
27. *Mémoire sur la géographie physique du grand duché de Lithuanie, lu dans une séance de l'académie de Lyon, en 1783*. Iš: Gilbert, J.-E. *Le médecin naturaliste, ou Observations de médecine et d'histoire naturelle*, Paris–Lyon, 1800, p. 297.
28. *Sur les forêts de Lithuanie, lu à la société d'agriculture de Lyon en 1784*. Iš: *Démonstrations élémentaires de botanique, tome premier*. Lyon, 1796, p. XL–XLVI.
29. *Coup d'oeilsur l'étatphysique et moral de la Pologne, sur la fin du dix-huitième siècle, lu à l'académie de Lyon, le 25 août 1784*. Iš: *Démonstration sélémentaires de botanique, tome premier*. Lyon, 1796, p. XXXIII–XXXIX.
30. Pranc. fièvres catharales.
31. Gilbert, J.-E. *L'autocratie de la nature, ou premier mémoire sur l'énergie du principe vital pour les guérisons des maladies chirurgicales*. Lyon, 1785, p. 46–48. Sainte-Marie E. Ten pat, p. 7.
32. Ž. E. Žilibero darbai turėjo didelę įtaką žymiam botanikui Stanislovui Jundzilui (Stanisław Bonifacy Jundziłł, 1761–1847), žr.: Grebecka, W. Ten pat, p. 603.
33. Pavyzdžiui, poetas Julianas Niemcevičius (Julian Niemcewicz). Žr.: *Bulletin du Centre Polonais de recherches scientifiques de Paris*, no 18/1, 1960, p. 56–62; Laforest, Chr., Nieuwazny, A. *De tout temps amis, cinq siècles de relations franco-polonaises*. Paris, 2004, p. 136.

Vilniuje prie Pilies g. 22 namo pritvirtinta paminklinė lenta su užrašu:

„Šiame name 1781 m. lapkričio 24 d. buvo įkurtas Vilniaus universiteto Medicinos fakultetas (Collegium Medicum) – pirmoji aukštoji medicinos mokykla Lietuvoje.

Čia, Medicinos kolegijos kieme, 1781–1797 m. augo pirmasis Lietuvoje universitetinis botanikos sodas, įkurtas žymaus prancūzų botaniko ir mediko Žano Emanuelio Žilibero (Jean Emmanuel Gilibert, 1741–1814)“.

nuodugniai susipažino su lietuvių valstiečiais ir jų gyvenimo būdu. Tai matyti iš jo vaizdingų ir tikslių aprašymų, kurie leidžia susidaryti labai išsamų XVIII a. Lietuvos kaimo vaizdą.

Toliau pateikiame 1784 m. viename Liono žemės ūkio bendrijos (*société d'agriculture de Lyon*) susirinkime Ž. E. Žilibero pasakytos kalbos ištraukas. Ši kalba, pavadinta „Lietuvos kaimo ekonomikos aprašymas“ (*Tableau de l'économie rurale en Lithuanie*)³⁴ buvo publikuota 1806 m. jo veikalo „Labiausiai paplitusių, naudingiausių ir keisčiausių Europos ir užsienio šalių augalų istorija, arba Praktinės botanikos pradmenys“ (*Histoire des plantes d'Europe étrangères, les plus communes, les plus utiles et les plus curieuses; ou Éléments de botanique pratique*), trečiajame tome. Jame atsiskleidžia autoriaus altruizmas ir palankumas valstiečiams. Tai unikalus liudijimas, todėl siūlome skaitytojams jo vertimą iš prancūzų kalbos.

34. Gilbert J.-E., *Tableau de l'économie rurale en Lithuanie*, in : *Histoire des plantes d'Europe étrangères, les plus communes les plus utiles et les plus curieuses, ou Éléments de botanique pratique*. „tome troisième, Lyon, 1806, p. XVIII–XXXI.

Labiausiai paplitusių, naudingiausių ir keisčiausių Europos ir užsienio šalių augalų istorija, arba Praktinės botanikos pradmenys. Trečias tomas.

Lietuvos kaimo ekonomikos aprašymas

Prancūzų žemdirbystė turėtų daug naudoti, jei būtų atsižvelgiama į įvairių Europos šalių žemės ūkio pavyzdžius. Žmogus, dėl savo poreikių, neišmanydamas mokslų ir jų principų, padarė daug svarbių atradimų, naudingų visuomenei. Kiekvienoje tautoje, kiekvienoje Europos dalyje, yra nuostabių žmonių, kurie, būdami kūrybingi iš prigimties, atrado reikšmingų dalykų. Būtų naudinga sukaupti šitų atradimų rezultatus, nesiekiant jų paaiškinti teoriškai.

Aš ketinu apibūdinti mažai žinomos šalies, kurią tyrinėju kelerius metus, žemės ūkio paveikslą. Iš pareigos ir dėl poreikio pradėjęs tirti gamtą, aš turėjau progą stebėti, kaip lietuviai naudojami gamtos produktais. Aš (praleisdamas viską, kas yra bendro tarp jų [lietuvų-vert. past.] ir mūsų papročių) pristatysiu, kaip šita tauta išmoko statyti savo namus, gamintis maistą ir apsaugoti nuo blogų orų. Aš kalbu apie žemę dirbančią tautą, nesirūpindamas turtingų didikų papročiais ir įpročiais. Šie nieko nemokantys, išmanančių žmonių pasiekimais pasinaudojantys didikai, kaip ir kitur, viskuo mėgaujasi, dažniausiai net nežinodami, kaip sėjami ir auginami javai.

Todėl mes kalbėsime tik apie menkiausią, labiausiai pažemintą žmonijos klasę, kuri instinktyviai žino, kaip panaudoti viską, ką gerai sutvarkyta gamta teikia jų labui. Šitie žmonės panašūs į savo vagą rausiančius gyvulius. Jie ant savo sprando išlaiko tinginiaujančius didikus, viską gali, viską išveria ir yra tikrasis savo valstybės stuburas.

Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė – tai erdvi pusės Prancūzijos dydžio lyguma. Kadaisė tai buvo ištisi miškai, kuriuose veisėsi tik laukiniai žvėrys: dar ir šandien du trečdaliai šitos provincijos apaugę medžiais. Išsismokslinę keliautojai, kurie keliauja šitais didžiuliais miškais, atpažįsta miškų glūdumoje ir jų apylinkėse neginčijamus įrodymus, kad žemė buvo dirbama. Rūšiai ir pamatai, vagų ir griovių žymės rodo, kad šioje šalyje miškas buvo ne kartą iškiristas ir vėl užaugo. Šie pokyčiai

vyko dėl gyventojų skaičiaus svyravimo, kurį lėmė geras arba blogas valdymas.

Tačiau pažvelkime, kaip trečdalis dirbamos šios provincijos žemės aprūpina maisto produktais visus gyventojus: norėdami tuo įsitikinti, apsilankykime kuriame nors kaimelyje, pasidomėkime jo gyventojų papročiais, pažvelkime, kaip jie stato namus, ką dėvi, ką valgo ir ką geria. Išsamiai ištyrus šiuos keturis dalykus atsiskleis žadėtasis paveikslas.

Būtų juokinga manyti, kad lietuvių valstiečiai yra vienodos sandaros ir būdo. Sumišusios tautos, skirtingas įvairių kartų įsigyvenimo ir gerovės lygis lėmė individualius žmonių pokyčius. Tačiau galima pastebėti, kad dažnas Lietuvos valstietis tvirtai stoto, malonaus, taisyklingo veido. Beveik visi šviesiais ar apyšviesiais plaukais, tamsiaplaukių reta. Sunkus kaimiškas gyvenimas juos užgrūdina. Jie ramaus būdo, stoję prie darbo, viską daro lėtai. Nors jie ne tokie judrūs kaip mes, prancūzai, gali dirbti žymiai ilgiau. Jie sveiki, serga nedaugeliu ligų. Tarp jų, ypač pasiturinčiose apylinkėse, senų žmonių daugiau nei geriausiose Prancūzijos provincijose.

Šie valstiečiai – baudžiauninkai, pririšti prie žemės, kurią turi dirbti, priklauso ponui, bet nežinia, ar jiems nuo to blogiau. Jie viskuo aprūpinti, jei atsitiktų nelaimė ir jie prarastų namus, gyvulius ar būtų menkas derlius, jų ponas privalo atstatyti namus, aprūpinti naujais gyvuliais, duoti grūdų.¹ Valstiečiai turi žemės, kurią palieka savo vaikams. Šios žemės ponas negali iš jų atimti. Patys vargingiausieji turi du jaučius, dvi karves, arklį

1. Kaip pažymėjo Viljamas Koksas (William Coxe): „Pagal Lenkijos papročius, bajorai privalo savo valstiečiams pastatyti namus ir ūkinius pastatus, taip pat aprūpinti juos maistu, arklais, plūgais ir visomis kitomis žemdirbystei reikalingomis priemonėmis.“ („(...) [O]bliged, according to the custom of Poland, to build cottages and barns for his peasants, and to furnish them with feed, horses, ploughs, and every implement of agriculture (...).“). Žr.: Coxe, W. *Travels in Poland, Russia, Sweden and Denmark*, vol. I. London, 1802 (5th edition), p. 115.

ir kiaulių. Kiekvienas turi bent šešiasdešimt *bicherées*² žemės plotą.

Turėdami tai omeny, [padėkime] šiems žmonėms, iš pažiūros tokiems menkiems ir taip prastai mūsų keliautojų vertinamiems, jų [mūsų keliautojų] nuomone, nedaug besiskiriantiems nuo gyvulių, išvystyti ūkį. Lietuvių valstietis, audros išmestas į Robinzono Kruzo salos krantą, nebūtų ėmęs labai nerimauti dėl savo likimo. Duokit jam kirvį, ir jis vien su juo susiręs pastogę tiek sau, tiek savo gyvuliams.

Jam nereikia nei mūrininko, nei dailidės, nei kalvio, nei račiaus. Žiemą jis pasidaro lengvas roges, su kuriomis gali iš miško parsivežti malkų visiems metams. Vasarą jis moka pagaminti lengvą ir labai tvirtą vežimą savo derliui suvežti. Su savo kirviu jis kerta medžių kamienus. Guldydamas juos vieną ant kito, jis renčia labai tvirtas namo sienas. Į plyšius jis prideda samanų bei kerpių, ir taip apsaugo savo namą nuo šalčio. Namai stačiakampio formos, vienam kampe aukšta, labai išradingai pastatyta krosnis, jos dėka viduje palaikoma nuolatinė 15 laipsnių temperatūra, kai lauke spaudžia 24 laipsnių šaltis.

Krosnies duralės ir pakura – lauke, todėl dūmai netrukdo gyventojams. Valstietis moka degti molį, iš kurio gamina plytas. Jo namas turi paprastą struktūrą ir yra uždengtas šiaudiniu stogu.

Labai arti – arklidės. Jos padarytos tik iš supintų šakų, tarp kurių prikrečiama molio, sumaišyto su šiaudais. Tai yra puiki apsauga nuo šalčio. Šitos arklidės – neaukštos, grindys padarytos tik iš jaunų drebulių kamienų, ant kurių klojami šiaudai ir šienas. Šiaudinis stogas labai nuolaidus, kaip ir namo, todėl lieka pakankamai vietos saugoti šiaudus ir šieną, kurių reikia gyvulių pašarui žiemą.

Pasistatęs namą mūsų valstietis pasirūpina ir savo baldais. Keturi sukalti jaunų ąžuolų kamienai ant keturių kojų, tai lovos rėmas, ant išpinto lovos dugno klojami paparčiai ir samanos, štai ir visa lova. Turtingiausieji lovą užkloja dviem lokio kailiais. Šešių kojų stalas, keletas medinių taburečių papildo jo baldus. Vaikai žiemą miega ant suolų, šalia krosnies, vasarą – ant lapų ar lauke. Keli molio puodai – tai visi jų indai. Plaktuku nutašytas akmuo ir grublėtas [dantytas] grūstuvus jų naudojami kaip gėrnos, kuriomis susimala grūdų ir miltų. Kirviu išskobtas ąžuolinio rąsto gabalas – tai jų duonkubilis. Jų duonkepė – šalia krosnies; jis puikiai moka ją pasistatyti ir be mūrininko pagalbos.

Jų žieminis apdaras – namie verptos ir austos lino drobės marškiniai ir versto avies kailio tunika. Nešiojamos ir ilgos togos – apsiaustai, pasiūti iš gelumbės, pačių moterų suverptos ar išaustos, kaip ir lino dro-

bės. Iš drabužių perkamas tik raudonas vilnonis diržas. Kadangi šitie valstiečiai niekada nesiskuta, jie nešioja ilgas barzdas kaip patriarchai. Jiems nereikia kaip prancūzų valstiečiams eiti pas barzdaskutį.

Susirgę jie moka kentėti. Patirtis juos išmokė atpažinti ligas ir suprasti, kurias iš jų galima gydyti, o kurių negalima. Pirmuoju atveju valstiečiai geria rūgštų gėrimą ir ramiai guli lovoje. Antruoju atveju jie laukia mirties be murmėjimų ir skundų. Prisimenu vieną valstietį, kuris kentė nuo vandenligės, aš stengiausi įkalbėti jį išgerti vaistų, jis man atsakė: „Mūsų vaivada mirė prieš du mėnesius nuo tokios pat ligos, nors Varšuvos didysis gydytojas jam buvo davęs vaistų“.³

Toks yra Lietuvos baudžiauninkas. Dabar pažvelkim, kaip jis patenkina savo ir didikų, kurie jį spaudžia, poreikius. Aš apie tai jau kalbėjau: Lietuva – tik lyguma, kurios paviršius smėlingas. Dirva yra tokia puri, kad audringi vėjai ją nuolat pusto, išskyrus keletą vietų, kur smėlingas paviršius buvo vandens išplautas. Ten matosi kieta ir molinga žemė. Ir dar yra išdžiūvusios pelkės, kuriose daug durpių: tikra augalinės kilmės žemė, mineralogų vadinama *humus*.

Visa kita šalies dalis – smėlinga, bet šitas smėlis – gerai susimaišęs su augalinės kilmės žeme, kuri atsirado pūvant vis ataugantiems ir išnykstantiems miškams. Iškirtus miškus, žemės žemdirbystei naudojamos ilgus metus, kol yra nualinamos. Tada jos paliekamos. Greitai jos apsisėja natūraliu būdu ir pamažu vėl tampa miškais, kurie, laikui bėgant, vėl grąžina joms jų buvusį derlingumą.

Naudinga žinoti ir kitą dalyką: šita smėlinga žemė sudaro ploną sluoksnį. Visada po šia žeme randamas geltonas arba pilkas molis, kuris, kaip mes greitai pamatysime, padeda išsaugoti drėgmę ir įsitvirtinti menkoms javų šaknims, dėl ko padidėja jų atsparumas ir derlingumas.

Štai iš tokios skurdžiai atrodančios žemės lietuvių valstietis geba išgauti gausų derlių. Patirtis jį išmokė, kad arimas turi būti paviršinis, kad kas penkias vagas reikia išarti gilesnę vagą. Jo plūgas – paprastesnis negu mūsų. Jis yra toks lengvas, kad gali lengvai panešti ant nugaros. Tokiai lengvai žemei suarti užtenka vieno arklio. Norint susmulkinti gruntą, kuris yra beveik homogeninis ir be akmenų, nereikia arti daug kartų – užtenka poros. Kai ariama antrą kartą, sėjikas eina iš paskos. Jis vienodais tarpais beria sėklas, o einantis iš paskos užakėja, kas pasėta. Akėčios tokios pat lengvos, kaip ir plūgas.

Kad ir kokia prasta atrodytų ši kultūra, iš jos gaunamas derlius stebinamai didelis. Iš grunto, kuris atrodo

2. *Bicherée*: žemės plotas, kurį galima užsėti 1 bušeliu (*bichet*; *bichet*) grūdų. Bušelis – tai nesisteminis biralų ir skysčių tūrio vienetas, Didžiojoje Britanijoje – 36,3687 l, JAV – 35,2393 l. (Žr. Tarptautinių žodžių žodyną); Liono regione šiais laikais 1 *bichet* atitinka 33 litrus. Reikia prisiminti, kad Ž. E. Žiliberas buvo kilęs iš Liono.

3. Kitoje knygoje Ž. E. Žiliberas rašė, kad Lietuvoje manoma, jog elnių po ilgo bėgimo ištinka epilepsija. Todėl Lietuvoje beveik kiekvienuose namuose laikomi žiedai, kurių įtvare yra elnio rago arba kanopos gabaliukas. Žr.: Gilbert, J.-E. *Le médecin naturaliste, ou Observations de médecine et d'histoire naturelle*. Paris–Lyon, 1800, p. 281-282.

toks skurdus, galima gauti 10, 12, 14 iš 1. Į tokį lengvą gruntą sėjami tik rugiai. Šitie rugiai skiriasi nuo mūsų, nes jų šiaudas yra trumpesnis (vos 28 ar 30 colių ilgio), o jų šaknys siekia giliau. Šios šaknys prasiskverbia per smėlingą sluoksnį, pasiekia molį ir jame įsitvirtina, o molis suteikia rugiams pakankamai drėgmės per birželio ir liepos karščius. Rugiai sėjami rugsėjo pabaigoje arba spalio pradžioje. Želmenys tiesiog želte želia lapkričio mėnesį ir javų laukai tada atrodo tarsi gražios pievos. Jei želmenys labai sodrus, tuo metu leidžiama avims juose ganytis.

Gruodžio ir sausio mėnesiais būna apie 25 laipsnių šalčiai, kurie dažnai trunka po keletą dienų. Žalumą paprastai tuo metu dengia iki trijų pėdų storio sušalusio sniego sluoksnis, tad želmenų šaknys nuo šalčio nenukenčia. Pavasarį, balandžio pabaigoje arba gegužės pradžioje, užtenka penkių ar šešių šiltų dienų su pietų vėju, kuris pakelia temperatūrą iki dvylikos laipsnių, kad didžiuliai laukai, kurie atrodė nederlingi, pavirstų džiuginančiais žaliais kilimais. Jeigu tokia šiluma laikosi, grūdai auga nuostabiai greitai.

Galima teigti, kad šiame klimate augmenija auga daug greičiau negu Prancūzijoje. Norint suprasti šitą agronomijos reiškinį, reikia prisiminti, kad smėlingos žemės turi savybę kaupti šilumą, o drėgno molio sluoksnis, ant kurio yra šitos žemės, užtikrina pakankamą drėgmės kiekį.

Be to, norint geriau įvertinti šių lengvų žemių derlingumą, reikia turėti omenyje ir tai, kad paprastai didelį pasėtų sėklų kiekį sulesa paukščiai. Po sėjos ši žemė tokia puri, kad paukščiai sėklas lengvai pasiekia.

Pjaunami javai nuo liepos 15 d. iki 25 dienos. Žaliuoti rugiai dažniausiai pradeda tik nuo gegužės 12 d. iki 15 dienos. Tai reiškia, kad lieka tik 60 dienų javams užaugti, apvaisinti ir sunokinti sėklas. Paskui nupjauti javai kartu su šiaudais sandėliuojami klojimuose, iš kur valstietis pasiima grūdų, kai jam prireikia.

Rugiai – ne tik valstiečių, bet ir bajorų maisto pagrindas. Ir, galima teigti, kad šita rugių duona – daug lengvesnė ir skanesnė negu ta, kuri kepama Prancūzijoje iš tokių pačių grūdų. Be to, šita duona turi ir Prancūzijoje, ir Lietuvoje pripažįstamą teigiamą ypatybę: ji lengvai virškinama ir nesukelia vidurių užkietėjimo.

Lietuvoje drėgnose ir molingose dirvose auginami miežiai yra skirti tik alaus gamybai. Kviečiai – reti. Jie sėjami tik žemose dirvose, kurios yra, kaip aš jau sakiau, buvusių kūdrų arba išdžiūvusių pelkių vietoje. Sunku įsivaizduoti, kodėl šitie gruntai, sudaryti tik iš augalinių žemės, yra derlingi. Šį lengvą juodžemį labai lengva įdirbti, kaip ir smėlingą dirvą. Kviečiai skiriami šventinei duonai kepti ir kruopų, makaronų, kurių daug vartojama įvairiems valstiečių ir didikų patiekalams, gamybai.

Be rugių, kviečių ir miežių, ypatingas grūdinis derlius – grikių javų, kurie taip gerai prisitaikė prie šio kli-

mato, kad savaime auga visur. Kadangi žemių netrūksta, sėjami grikiiai tik pavasarį į neartą dirvą, o pjaunami – tik rugsėjo mėnesį. Auginamos dvi rūšys: totoriški (*Polygonum Tartaricum*) ir paprastieji. Totoriški stambesni, miltingesni. Šitie grūdai naudojami, kaip ir Prancūzijoje, ne tik naminiams paukščiams lesinti, iš jų dar gaminami ir geros kokybės miltai. Šie miltai, sudrėkinti ir presuoti, o tik paskui išsijoti, virsta puikiais kruopomis, iš kurių gaminami įvairūs konditerijos gaminiai.⁴ Iš rugių lietuvių valstietis kepa duoną, iš miežių gamina alų, kurį jis pagardina absentu. Iš kviečių ir grikių jis gamina miltus pyragams kepti ir kruopas. Dabar žiūrėkime, kokius kitus augalus jis [lietuvių valstietis] moka panaudoti.

Netoli nuo savo namų, molingose žemėse, kurias jis moka įdirbti nuo neatmenamų laikų, ir kuriose yra kalkių ir kriauklių kiaukutų, jis augina kanapes; be to, jis moka šiose lengvose žemėse auginti linus. Nors linai užauga ne tokie aukšti kaip Flandrijoje, suverpti jie švelnumu pranoksta flandriškuosius, todėl olandai superka beveik visus linus ir patys iš jų audžia drobes. Sėklos naudojamos, kaip ir kitur, aliejui gaminti, o žiemą jų išspaudos – vienas iš pagrindinių kiaulių pašarų.

Lietuviai mėgsta gaminti maistą ar jį paskaninti iš laukinių kopūstų sėklų spaustu aliejumi. Iš viso lietuviai augina tris tokių kopūstų rūšis: kaimo kopūstai *brassica campestris*, rytų kopūstai *brassica orientalis* ir *raphanistrum*.⁵ Šios rūšys duoda daug sėklų, o jų šaltai spaustas aliejus tikrai nėra nemalonus skonio. Prasčiausias aliejus naudojamas pasišviesti, tačiau tik patiemis svarbiausiems darbams. Verpimui ar kitiems kasdieniams užsiėmimams lietuviai pasišviečia sakingos eglės balana.⁶

Šitos kultūros nėra vienintelės, atkreipusios Lietuvos valstiečių dėmesį. Itin svarbus augalas, kurį būtina paminėti, – apyniai. Jie naudojami alaus fermentacijai pagerinti. Šis augalas, nors ir ne vietinis, Lietuvoje taip gerai aklimatizavosi, kad pasiekė net ir miškus. Dažniausiai jis sodinamas juodžemyje, dviejų pėdų atstumu vienas nuo kito. Kiekvienam sodinukui statoma 20 pėdų aukščio atramėlė. Iš tolo šios apyniais apšviėjusios atramėlės atrodo labai gražiai.

4. Ir astronomas Žanas Šape d'Oterošas (Jean Chappe d'Auteroche), keliaudamas per Abiejų Tautų Respubliką į Rusiją, pastebėjo, kad valstiečiai vasarą valgo duoną, o žiemą jos pritrūksta, nes didžioji javų derliaus dalis būna parduota. Tada jie maitinasi miežine koše („Le paysan se nourrit de pain pendant l'été dans ces endroits, ainsi que dans la Lithuanie; mais il en manque pendant l'hiver, parce qu'il vend la plus grande partie de ses bleds: il se nourrit alors de cache, qui n'est autre chose que de l'orge mondé, cuit dans de l'eau comme du riz.“). Žr.: Chappe d'Auteroche, J. *Voyage en Sibérie, fait par ordre du roi en 1761*, tome premier, Amsterdam, 1769, p. 31.

5. H. Votrenas taip pat atkreipė dėmesį į raugintų kopūstų naudą, gydant nuo skorbuto. Žr.: Vautrin, H. Ten pat, p. 297.

6. „Lames de sapin résineux“. Tokį apšvietimo būdą mini ir Ž. Šapas d'Oterošas. Pagal jį, balanos buvo tiesiog įtvirtintos sienose. Žr.: Chappe d'Auteroche, J. Ten pat, p. 30.

Kiekvienas lietuvių valstietis už savo namo turi aptvertą sodą. Tvorą daroma iš supintų jaunų medžių šakų. Valstietis visiškai nieko nežino apie gyvatvores, nors jų miškuose auga beveik visi krūmai, iš kurių sodinamos mūsų gyvatvorės. Šituose vaismedžių soduose jie augina prastas obelis ir kriaušes. Jų vyšnios neužaugina geresnių vaisių, tačiau valstiečiai moka skiepyti vaismedžius taip pat gerai, kaip ir mūsų sodininkai.

Dažniausiai jie naudoja tokį būdą – supjausto gabalais jaunos obels šaką, nulupa nago dydžio žievės gabaliuką ir nupjauna įskiepą nuožulniai kaip fleitos pūtiklį. Jį prideda prie įskiepiui paruoštos kryžmai (tai keturi įpjovimai, tarp kurių statūs kampai, lyg kryžminis atsuktuvus) įpjautos vietos medyje, apriša karklu, viską padengia moliu ir apvynioja riebaluota medžiaga.

Iš jų vaismedžių dar galima paminėti slyvas, kurių vaisiai paprastai būna labai rūgštūs. Jeigu jie imasi auginti vynuogienojus, turi juos sodinti į vienos pėdos gylį ir dar apdengti mėšlu. Taip giliai pasodinti, apdengti mėšlu ir dar apkloti storu trijų pėdų sniego sluoksniu žiemą vynuogienojai gali išlikti neiššalę. Tokio vynuogyno vynuogė labai gerai išnoksta ir malonaus skonio tampa spalio mėnesį. Bet jeigu iš šių vynuogių ką nors gaminant nepridedama daug cukraus, būna labai rūgštu, kaip nutinka su visais šiaurės vaisiais.

Tik šilumoje gali subręsti saldūs vaisiai. Visi vaismedžiai šituose šaltuose regionuose veda tik rūgštaus skonio uogas. Taip pat ir serbentai, mėlynės ir gervuogės. Net avietės, tokios švelnios mūsų klimato krašte, Lietuvoje yra rūgščios. Tik braškės ten – kvapnios, švelnios ir vos rūgštokos. Tačiau gamta Lietuvoje nevisiškai atsisakė saldumo: bitės, kurių nuo seno daug šioje šalyje, gausiai renka medų. Šiaurėje plytinčiuose miškuose kiekviena seno medžio drevė slepia bičių spiečių, nešantį baltą medų. Šis daug kokybiškesnis už tą, kuris renkamas Pirėnuose ir vadinamas Narbonos medumi (*miel de Narbonne*).

Šitas medus, sumaišytas su reikiamu vandens kiekiu, rūgsta kaip nejrūgęs vynas. Bet šis vynas išlaiko medaus skonį, kurį jis praranda tik po dešimties metų. Jeigu šis gėrimas išlaikomas dvidešimt metų, jis įgyja tokį malonų spiritinį skonį, kad jo negali atskirti nuo geriausių Ispanijos vynu. Daugelis aukštuomenės šeimų turi jo, išlaikyto ištisą šimtmetį, bet valstietis jį geria pirmaisiais metais po pagaminimo, todėl šis gėrimas yra sunkiai virškinamas, jam reikia turėti sveiką skrandį.

Šitie valstiečiai moka pagal savus receptus raugti aviečių ir įvairių kitų uogų, ypač tekšių (*Chamoemorus*) ir spygliuotų krūmų uogų, mėlynių arba spanguolių vynu. Išsunkę uogų sultis, jie jas verda ir fermentuoja vienas arba su trupučiu medaus. Šitie vynai – labai malonūs, bet mažai spirituoti. Aš nekalbu apie sidrą. Valstiečiai jo mažai naudoja, nors jų obuoliai – pakankamai geri, kad būtų galima gaminti tokį pat gerą sidrą kaip Pikardijoje.

Šių valstiečių labai būtų geriausia, kad jie gamintų tik alų, midų ir visus vynus, apie kuriuos ką tik kalbėjome. Savo nelaimei, jie žino ir kaip pagaminti degtinę iš įvairių kultūrų, pavyzdžiui, iš kviečių, rugių, miežių, avižių ir vyšnių kauliukų.

Šie spiritiniai gėrimai – tokie pat malonūs kaip mūsų degtinė. Jie juos aromatizuoja anyžių arba krapų sėklomis. Jie taip pat naudoja keletą kitų augalų, iš kurių sunkia tirštas, švelnias ir tąsias sultis, kurias fermentuoja ir iš kurių pagamina labai stiprų alkoholį. Iš tokių augalų mes paminėsime tik barštį, arba *Heracleum Sphondylium*. Sunku įsivaizduoti, kad valstiečiai gali suvartoti tiek daug alkoholinių gėrimų. Jie tik ir laukia momento, kada nuo spiritinių gėrimų galės mirtinai nusigerti.⁷

Jie įpratę lengvai išgerti tris arba keturias pintas šio alkoholio ir iš pažiūros nepasigerti. Aš susipažinau su tūkstančiais lietuvių, kuriems buvo daugiau negu septyniasdešimt metų ir kurie taip gėrė visą savo gyvenimą. Dėl to galima suabejoti, ar gydytojai, kurie savo kabinetuose nustatė, kad spiritiniai gėrimai varo iš organizmo skysčius, sukietina odą ir išprovokuoja kraujagyslių užsikimšimus, atliko pakankamai tyrimų. Tikriausiai jie nežino apie žmogaus gyvybingumą, įveikiantį net mirtinus pavojus. Mes atskleidėme, kaip Lietuvos valstietis kuria savo gyvenamą vietą, drabužius, ruošia maistą ir gėrimus. Dabar pasižiūrėkim, iš kur jis gauna kitas gėrybes.

Savo sode jis augina burokus, keletą kopūstų rūšių, bulvių, žirnių, svogūnų, česnakų. Jie turi gerą įprotį rauginti smulkintus kopūstus ir burokus. Rūgštynės ir agurkai taip pat dažnai vartojami. Visuose soduose auginami anyžiai, kalendros ir krapai. Jie naudojami ne tik degtinei, bet dedami ir į duoną. Medicinine prasme toks vartojimas – pagirtinas.

Mane nustebino neapbrėpiami didžiagalvių aguonų laukai, tos pačios rūšies, iš kurios išgaunamas opiumas, ir tai, kad jos auginamos tik dėl sėklų, iš kurių daroma kruopos. Lietuviai lyg niekur nieko jas valgo dideliais kiekiais. Toks vaizdas priverstų drebėti mūsų medicinos teoretikus.

Nors mėsos ir medžiojamų paukščių bei žvėrių Lietuvoje gausu, valstiečiai jų mažai tevalgo. Naminius paukšč-

7. Gydytoją šokiravo nesaikingas alkoholio vartojimas Abiejų Tautų Respublikoje. Kitoje knygoje jis apie tai rašė: „Lietuvoje, kaip ir Lenkijoje, ne tik liaudis, bet ir bajorai bei didikai nesaikingai geria vyną ir likerius. Bet koks reikalas, viešas arba asmeninis, baigiasi tuo, kad pusė jo dalyvių būna girti. Po seimelių atstovų susirinkimų mačiau pilnas rūmų sales mirtinai prisigėrusių bajorų. Valstiečiai, vyrai ir moterys, išleidžia pinigų degtinei, paskanintai anyžiais.“ („En Lithuanie comme en Pologne, non seulement le peuple, mais encore les nobles et les magnats sont adonnés à l'usage immodéré du vin et des liqueurs; on ne termine aucune affaire soit générale, soit particulière sans que la moitié au moins de l'assemblée ne soit ivre. J'ai vu après les diétines, les salles du palais jonchées de gentil hommes ivres-morts; les paysans hommes et femmes ne désirent l'argent que pour boire une eau de vie de grains rendue assez agréable avec les semences d'anis.“). Žr.: Gilbert, J.-E. *L'autocratie de la nature, ou premier mémoire sur l'énergie du principe vital pour les guérisons des maladies chirurgicales*. Lyon, 1785, p. 69.

čius, sviestą, kiaušinius ir medžiojamus paukščius bei žvėris jie palieka sumokėti prievolėms. Jie tik rūko lašinius ir kitas kiaulės dalis, taip pat rūko daug žąsų gabalų, iš kurių dar išgauna labai švelnius ir malonius taukus.⁸

Štai toks tikslus Lietuvos valstiečio gyvenimo paveikslas. Dar daug ką galima būtų pridurti. Būčiau galėjęs papasakoti, kaip iš medžio žievės, ypač liepos, jie moka gaminti puikias virves ir batus, kaip jie moka naudoti savo pelkių rūdos kasyklas ir patys pasigaminti plūgo noragus; kaip jie moka iškasti anglį, išgauti potašą, naudoti medžių sakus. Aš būčiau galėjęs juos pristatyti kaip žvėrių medžiotojus ir kaip žvejus todėl, kad visa tai jie puikiai sugeba. Tačiau visos šios temos užimtų daug laiko.

Aš tikrai įvertinsiu tai, ką jie vartoja, ir palyginsiu su mūsų prancūzų valstiečių [vartojimu]:

Lietuvoje arklys valstiečiui kainuoja 15 livrų su	denjė ⁹	
karvė	12	
jaučių pora	60	
stambi kiaulė	6	
avis	1	16
žąsis	10	
viščiukas		3
višta	6	
sviesto svaras		5
kiaušinių tuzinas		5
mėsos svaras		2
ruginės duonos svaras		6
kviečių miltų svaras	2	
alaus butelis	1	
degtinės butelis	4	
drobės uolektis	9	
marškiniai	1	4
drobinis drabužis	9	
kailinis drabužis	5	

Nedidelė maisto ir drabužių kaina Lietuvoje atitinka 72 livrus, Prancūzijoje išleidžiamus būtiniesiems maisto produktams ir [namų, ūkio] išlaikymui. Dėl to kiekvienas valstietis beveik pusę viso to, kas jam priklauso, atiduoda turtingai gyvenančiam žmogui, taip kiekvienas valstietis gautų 40 ekiu¹⁰ rentos [pajamų], jeigu dalybos

būtų lygios. Taip pat atkreipkime dėmesį į, palyginti su valstiečiais, nedidelį Lietuvos bajorų skaičių, ir mes įsitinkinsime, kad čia labiau negu kitur [kitose šalyse] valstiečio darbu pasinaudojantis turtuolis palieka vargšui tik tiek, kiek reikia, kad jis nemirtų iš bado.

N. B. Tokios buvo 1782 metų kainos, mano bičiulis Briotė¹¹, Vilniaus universiteto anatomijos profesorius, pranešė, kad dabar viskas pabrango trečdaliu.

Iš prancūzų kalbos vertė Arnaud PARENT

Vertimo mokslinė redaktorė Genovaitė DRUČKUTĖ

Observations by botanist Jean-Emmanuel Gilbert on the life of the Lithuanian peasantry at the end of the 18th c.

Arnaud PARENT

The article briefly presents the activities of French doctor Jean-Emmanuel Gilbert in Lithuania. As a scientific source, for the first time in the Lithuanian language his description of the livelihood and activities of Lithuanian peasants has been published. The French doctor Jean-Emmanuel Gilbert added much to the development of the sciences of medicines and botany in the 18th c. He was responsible for the botanical garden in Grodno and, later, for Vilnius Botanical Gardens. In researching the country's flora, the French scientist had the opportunity to become acquainted with Lithuanian peasants. Having returned to France, in 1784 in Lyon he gave a public speech where he shared his experiences in Lithuania and described the living conditions, farming, crafts and food of the Lithuanian peasants.

Mykolo Romerio universitetas

Ateities g. 20, Vilnius, LT-08303

E. paštas: arnaudparent@hotmail.com

Gauta 2013-06-20, įteikta spaudai 2014-06-25

8. Iš kito Ž. E. Žilibero teksto sužinome, kad lietuviai valgė ir bebrų mėsą: „Lietuviai mielai valgo bebro mėsą, kuri, gerai paruošta, mums pasirodė skani, ypač kojos ir uodega, kepti grilyje.“ („Les Lithuaniens mangent volontiers la chair du castor, qui, bien apprêtée, ne nous a pas parue désagréable, surtout les pattes et la queue cuites sur le grill, et assaisonnées de pain râpé et de fines herbes, sont très délicates, étant assez grasses et muqueuses.“). Be to, bebro kailis naudojamas ilgaauliams batams apšiltinti („Les peaux de castor servent à garnir, en Lithuanie, l'intérieur des bottes d'hiver.“). Žr.: Gilbert, J.-E. *Le médecin naturaliste, ou Observations de médecine et d'histoire naturelle*. Paris–Lyon, 1800, p. 285. Apie tai, kad lietuviai valgė bebrus, rašė ir kunigas H. Votrenas. Žr.: Vautrin, H. *L'observateur en Pologne*. Paris, 1807, p. 43.

9. *Livres, sous, deniers*: Prancūzijos karalystės monetos.

10. Ecu: prancūzų moneta.

11. Prancūzas Žakas Briotė (*Jacques Briotet*, 1746–1819) 1777 m. atvyko į Lietuvą, Vilniaus vyriausiąją mokyklą (šiandien tai Vilniaus universitetas) dirbti Chirurgijos katedroje padėjėju. 1780 m. pradėjo dėstyti chirurgiją. 1786 m. Ž. Briotė buvo patikėta organizuoti chirurgijos kliniką, ir jis šią užduotį sėkmingai įvykdė. Chirurgas Ž. Briotė buvo vienas iš Vilniaus gydytojų draugijos steigėjų, taip pat pirmasis profesorius Lietuvoje ir Rytų Europoje, pradėjęs skiepyti nuo raupų. Šiandien Ž. Briotė laikomas anatomijos mokslo Lietuvoje pradininku. Žr.: *Polski słownik biograficzny*, tom II. Krakow, 1936, p. 438–439; Jobert, A. Ten pat p. 253; Edel, Ph. *L'âge d'or de la médecine francophone à Vilnius*. Iš: *Cahiers lituaniens*, numéro 10, automne 2009, p. 15, 21–22.

Guntis Šmidchens: Dainos galia

Žurnalo redakcijoje svečiavosi latvių kilmės amerikietis folkloristas, Vašingtono universiteto profesorius Guntis Šmidchenas, 2006 metais pirmasis parašęs disertaciją apie folkloro sąjūdį Baltijos šalyse: „Baltijos muzika: folkloro judėjimas Lietuvoje, Latvijoje ir Estijoje. 1968–1991“ („A Baltic Music: The Folklore Movement in Lithuania, Latvia and Estonia. 1968–1991“), o 2014 metais išleidęs knygą „Dainos galia“ („The Power of Song“) apie visų trijų šalių Atgimimo sąjūdžius kaip neprievartinio pasipriešinimo judėjimus, kuriuose dainos turėjo ypatingą reikšmę.

Šią vasarą Guntis vėl ketina lankytis Lietuvoje ir Estijoje, dalyvauti Dainų šventėse ir kaupti medžiagą naujam tyrimui, skirtam Dainų švenčių tradicijai.

Lietuviškai kalbamės apie knygą „Dainos galia“, lietuvių dainiškąją tradiciją ir pilietinės visuomenės tapsmą.

Įdomu, kada susidomėjote Baltijos šalių folkloro judėjimais, dainiškąja kultūra ir, žinoma, kaip išmokote lietuvių kalbą?

Esu latvių kilmės, o gimiau Čikagoje, Amerikoje. Kalbėjau latviškai, o išgirdęs lietuviškų dainų, panorau išmolti ir šią kalbą, kad jas suprasčiau. Amerikoje, Indianos universitete, studijavau folkloristiką. Amerikoje folkloristika apima antropologijos ir literatūros studijas, kitaip negu Europoje, kur etnografija – tarsi atskira mokslo sritis. Kai apie 1988–1989 metus rinkausi disertacijos temą, vadovė pasiūlė rašyti apie tai, kas tuo metu vyko Baltijos šalyse. Pasirinkau folkloro judėjimą, nes manau, kad tuo metu visuomenei jis turėjo didelę įtaką. Rašydamas šį darbą, tris mėnesius Estijoje lankiau folkloro ansamblio „Leegajus“ repeticijas, Latvijoje bendravau su ansambliu „Skandinieki“, o Lietuvoje išsirinkau Vilniaus universiteto ansamblį „Ratilio“. Tai buvo pirmas žingsnis. Paskui susidomėjau nacionaliniu judėjimu, kuris taip pat prasidėjo nuo folkloro, bet jo negali tyrinėti be chorinės muzikos, Dainų švenčių tradicijos. Pradėjęs dirbti Sietle, tęsiau tyrimus ir šių metų pradžioje išleidau knygą „Dainos galia“.

Ant jos viršelio – Viliaus Naujiko fotografija iš 1968 metų Rasos šventės Kernavėje...

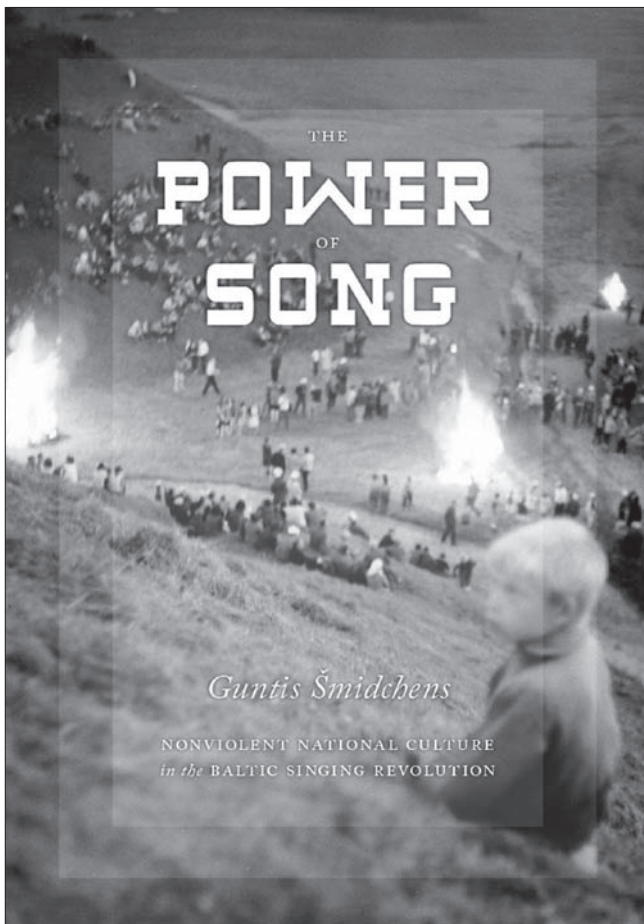
Taip, šią nuotrauką pamačiau jūsų žurnale ir labai jos užsimaniau, susiradau ir autorių. Tai dokumentinis kadras, į kurį galiu žvelgti kaip etnografas, tarkim, suskaičiuoti šventėje dalyvavusius žmones, bet sykiu tai ir meninė fotografija – tiesiog gražu į ją žiūrėti. Labai norėčiau su tuo vaiku susitikti – jis turėtų būti mano metų, o fotografijoje jam kokie penkeri... Šioje

Guntis Šmidchens. 2014 m. Viliaus Naujiko nuotrauka.

nuotraukoje atsispindi dainuojamosios revoliucijos poetinė istorija. Knygose ji dažniausiai dokumentuojama didžiųjų mitingų fotografijomis, su vėliavomis ir plakatais, o man pasirodė svarbesnė ši nuotrauka, nes pasipriešinimo istorija yra gilesnė, ji prasideda ne nuo roko maršų...

Šis mano tyrimas baigiasi 1990–1991 metų rugpjūčiu, laiminga revoliucijos pabaiga. Jo tikslas – ne tik atskleisti nacionalinio išsivadavimo judėjimo istoriją, bet ir paaiškinti, kaip galėjo vykti revoliucija be prievartinių veiksmų. Aš klausiu, kaip beginkliai žmonės galėjo

Guntis Šmidchens. *The Power of Song: Nonviolent National Culture in the Baltic Singing Revolution*. Seattle and London: University of Washington Press; Copenhagen: Museum Tusulanum Press, 2014.

stovėti priešais važiuojančius tankus ir dainuoti. Tai atrodo nelogiška, iracionalu. Man atrodo, kad būtent daina yra raktas, galintis padėti suprasti 1991-ųjų lietuvius. Esu folkloristas, tad mano tyrimo objektas – daina, turėjau ją išversti į anglų kalbą ir paaiškinti jos poetinį turinį, istorinį kontekstą ir pan.

Tad apie ką Jūsų knyga „Dainos galia“?

Ji prasideda nuo 1998 metų, kai Vašingtone, Amerikoje, vyko Smitsono folkloro festivalis (*Smithsonian Folklife Festival*), į kurį atvyko po penkiasdešimt kiekvienos Baltijos šalies atstovų. Paskutinis festivalio koncertas vyko liepos 4-ąją – JAV nepriklausomybės dieną, ir jis buvo skirtas Dainuojančios revoliucijos dešimtmečiui paminėti. Kiekviena šalis atliko po keletą dainų, kurios skambėjo ir 1988–1991 metais. Lietuviai – penkias dainas, latviai – septynias, estai – keturias. Iš viso 16 dainų. Lietuviai pasirinko „Ant kalno klevelis“, „Oi, neverk, matušėle“, Veronika Povilionienė padainavo „Oi, sūneli, raitužėli“, dar sugiedojo „Marija, Marija, švenčiausia lelija“ ir „Lietuva brangi“.

Visa istorija, visi laikotarpiai, visi stiliai...

Estai dainavo ir roko dainų, ir chorinę dainą, tad buvo atstovaujama folkloro, chorinė ir roko tradicija – 1988–1991 metais jos visos kažkaip derėjo. Man atrodė, kad buvo trys skirtingos pasipriešinimo oficialiajai kultūrai formos: nuoširdžios, autentiškos liaudies dainos, chorinės laisvės dainos, tokios kaip „Lietuva brangi“, ir roko dainos, niekuomet nepaklususios jokiai konjunktūrai.

Man atrodo, kad tik neoficialiajame Lietuvos himne „Lietuva brangi“ yra žodžiai: „Jo gilią mintį težino Dievas“, ir nors jie ne visada skambėjo scenoje, tuo metu tai buvo vienintelis viešas ir pozityvus Dievo paminėjimas dainoje. Tarkim, Latvijoje sovietmečiu dainose Dievas iš viso nebuvo minimas, kaip ir Latvija negalėjo būti minima – tik Tarybų Latvija...

Tad knygoje iš pradžių pristatau dainiškąją tradiciją, paskui stalinistinį laikotarpį, kai daina tampa ideologiniu įrankiu. Kaip tarybinių dainų modelį nagrinėju keturis himnus: Tarybų Sąjungos, Latvijos TSR, Lietuvos TSR ir Estijos TSR.

Kitas skyrius skirtas liaudies dainos istorijai. Ji prasideda nuo Johano Gotfrydo Herderio (Johann Gottfried Herder) – vokiečių filosofo, kuris vertė ir pirmasis publikavo liaudies dainas. Jo dainų rinkinyje „Tautų dainos“ („*Volkslieder*“) pirmoji daina – anglų, antra – vokiečių, o trečia, ketvirta ir penkta – lietuvių liaudies dainos. Herderis rašė: iki šiol antropologai tik iš šalies stebėjo kitas tautas ir fiksavo, ką pamatė, dabar jie turėtų rašyti apie tai, kaip kitų tautų žmonės suvokė pasaulį – daina yra langas į jų sielas. Visi žmonės dainuoja, tereikia išversti jų dainų žodžius ir leisti prabilti savo kalba... Taigi Herderis paskelbė, kad per dainą galima suprasti svetimą naciją, kad poezijos pasaulyje nėra didelių arba mažų tautų, daina visas tautas padaro lygias. Dar jis rašė, kad daina išreiškia tautos dvasią, kuri gali būti karinga arba nekarvinga. Tarkim, apie latvius jis rašė, kad tai kaimo žmonių, taikių artojų tauta, bet XIX amžiuje kiekviena tauta dairėsi herojiškos praeities...

Kitas knygos skyrius skirtas lietuvių folkloristikai – Liudvikui Rėzai ir kitiems. Rėza buvo pirmasis lietuvių dainų tyrinėtojas, kūręs ir lietuvių mitologiją. Kartais rašoma, kad mitologinės Rėzos dainos yra neautentiškos, bet jei žmonės jas dainuoja, tai jau autentiška! Vadinas, jų reikėjo. Juk XIX amžiaus pradžioje nuolatos buvo keliamas klausimas – ar lietuviai turėjo herojinių, epinių dainų? Jei neturime tokių dainų, herojinio epo, gal dar galima jas sukurti? Panašūs procesai vyko ir Latvijoje. Dar Herderis rašė, kad neužtenka dainą perskaityti, reikia ją ir išgirsti, nes popierius ją nužudo.

Toliau svarstau, kaip formavosi dainuojančios tautos, nacijos – Dainų švenčių tradicija. Pirmoji dainų šventė įvyko 1843 m. Šveicarijoje, Ciuriche, 1845 m. – Vokiet-

joje, Viurcburge, vėliau perėmė ir Baltijos šalys: 1869 m. Dainų šventė surengta Estijoje, Tartu, 1873 m. – Latvijoje, Rygoje. Estai vertė vokiečių dainas – iš pradžių visa jų chorinė muzika buvo verstinė. Bet vertė ne žodis žodinė, o pritaikydami savo poreikiams. Pavyzdžiui, vokišką dainą „Was ist des Deutschen Vaterland“ – „Kas yra vokiečio tėvynė“, estų Dainų šventės kūrėjas išvertė: „Kur yra mano tėvynė“. Nors daina verstinė, jos melodija – vokiška, kuriama nauja tradicija. Panašiai elgėsi ir latviai, ir Mažosios Lietuvos gyventojai (čia Dainų šventės vyko nuo 1902 m.). O Lietuvoje vėliau panaikinta baudžiava, paskui – spaudos draudimas... Vis dėlto ir Lietuvoje, ir Prūsijoje dainuotose dainose buvo bendrų simbolių – Maironio „Kur bėga Šešupė, kur Nemunas teka“ dainuota Lietuvoje, o Jurgis Zauerveinas (Georg Sauerwein) apie Šešupę ir Nemuną rašė Mažajoje Lietuvoje, Prūsijoje.

Beje, Zauerveinas buvo labai įdomus žmogus – ne lietuvis, sorbis, bet rašė eiles lietuviškai, buvo Europos Taikos sąjungos narys. Jis norėjo kaip nors paveikti vokiečių valdžią, teigė, kad Prūsijai reikia daugiakultūrės politikos. Tuo pačiu metu buvo valdžiai lojalus pilietis. Rašoma, kad Zauerveino „Lietuviais esame mes gimę“ tapo ir Sąjūdžio himnu. Vėliau jis buvo parašęs šios dainos parodiją. O gyvendamas Norvegijoje kaip išeivis iš Prūsijos, išvertė tą pačią dainą į norvegų kalbą: „Norvegais esame mes gimę“. Ją atradau norvegų kalba parašytoje Zauerveino biografijoje...

Kitas knygos skyrius – apie nacionalinio pakilimo laikus, kai pradėti dainuoti Maironio eilėraščiai, kurie skamba jau šimtas metų. Maironio tekstai atkreipia dėmesį – juose lietuviai nugalė visus priešus, teka kraujo upės. Ši daina man tarsi mįslė. Skyriuje apie lietuvių karines dainas pastebiu paradoksą – Lietuvoje buvo tiek daug karinių dainų, bet jose neapdainuojamos karinės pergalės. Didžioji senesniųjų dainų dalis dainuojama močiučių ir seselių. Karys žūsta, parnešama žinia apie jo mirtį, ir daugiau nieko. Koks čia karas? Yra mirtis, yra auka, bet nėra pergalės. Įdomios ir nepriklausomos Lietuvos laikais, pokariu dainuotos dainos. Štai Lietuvos kariuomenės išleistame rinkinyje „Dainuojam“ minimi kulkosvaidžiai ir pilnas laukas priešų lavonų... Tokių liaudies dainų taip pat buvo, nežinau, ar jos plačiai dainuotos. Dainų senumo, autentiškumo klausimas įdomus, bet ne visada svarbus. Kita vertus, daina sena ar nauja, jeigu ji dainuojama – tai jau autentiška daina. Štai latvių dokumentiniame filme „Baltijos requems“, arba „Kryžiaus kelias“, yra kadru iš Lietuvos sausio 13-osios. Ten skamba daina „Palinko liepa šalia kelio“. Gal režisierius Juris Podniekas manė, kad žodžius „Sūneli, Tėvynė tave šaukia“ supras ir latviai. Jis gerai jautė, kokia daina tam momentui tinka.

Labai norėjau ištirti šios dainos istoriją, radau ją net Genocido aukų muziejuje saugomame dainų sąsiuvi-

nyje. Šios dainos užrašyta apie šešiasdešimt variantų, savo knygoje nagrinėjau vieną iš jų...

Rašant knygą man buvo svarbu išsiaiškinti ne kaip lietuviai išsilaisvino arba atgavo savo Nepriklausomybę, o kaip lietuviai, latviai ar estai, bet ypač lietuviai, išdrįso beginkliai stovėti prieš tankus. Man pasirodė, kad tai gali paaiškinti tautos ir dainos istorija.

Skaitydamas pasaulio neprievartinės politikos istoriją, pastebėjau, kad visur minimos dainos, bet niekas nekelia klausimo, koks dainos vaidmuo taikaus pasipriešinimo judėjime. Yra tokia stora knyga „A Force More Powerful“ – tai XX amžiaus taikių judėjimų istorija (apie 1905 m. revoliuciją Rusijoje, apie Gandį (Gandhi) Indijoje, bet Baltijos šalys ten neminimos), jos rodyklėje visi pagrindiniai prasminiai žodžiai: boikotas, streikas... o dainų nėra.

Man labai svarbu, kaip daina tampa neprievartinio pasipriešinimo judėjimo dalimi, ką ji duoda.

Populiariausia Dainuojančios revoliucijos interpretacija – kad tai buvo parlamentinis judėjimas. Buvo išrinktas parlamentas, kuris paskelbė Nepriklausomybę, o paskui derėjosi su Maskva ir t. t. Tai viena iš versijų, bet, manau, ne geriausia. Nuo 1991 metų sausio iki rugpjūčio, ypač sausio mėnesį, buvo kitaip. Jei išrinktoji valdžia nebūtų turėjusi tų tūkstančių, kurie stovėjo po langais, manau, būtų buvę labai lengva ją nuversti arba papirkti... Už langų nebuvo beveidė minia, kiekvienas žmogus individualiai apsisprendė ten būti, ir šis sprendimas nebuvo racionalus – iš kur jis sėmėsi drąsos? Man atrodo, kad drąsos teikė dainos. Kai žmogus dainuoja: aš nebijau mirties, ar visi kartu dainuoja: „Oi, neverk, matušėle, kad jaunas sūnus. / Eis ginti brangiosios Tėvynės“, tuomet mirties baimės nebėra. Man atrodo, kad per dainą aš galiu suprasti, ką jautė lietuviai sausio mėnesį ir vėliau.

Čikagoje paskaitą skaitęs istorikas Egidijus Aleksandravičius paprieštaravo, kad Konstitucijos nebuvo galima padainuoti, ir tai tiesa. Bet aš sakau, kad Nepriklausomybės nebūtumėte atgavę, jei tai būtų buvęs tik valdžios sprendimas. Reikėjo drąsos, kurią suteikia ir dainos. Tarkim, pokario partizanų dainos – juk partizanai nesitikėjo nugalėti, žinojo, kad pralaimės, o vis tiek dainavo ir tęsė pasipriešinimą. 1991-aisiais lietuviai elgėsi kaip partizanai...

Iš tiesų prisimenama, kad Lietuvos kaime niekada neskambėjo tiek dainų, kaip pokario metais. Atrodo, kad tai laikas, kai daugiausia baimės, nežinios, bet daina įgyja kažkokią visiškai naują paskirtį..

Taip, ji gydo. Muzikos psichologijos tyrinėtojai pastebėjo, kad dainavimas padeda atsitiesti traumuo- tam žmogui. Kai gatvėje gyvenantys benamiai buvo

suburti į chorą, jie ėmė atgauti savigarbą, pradėjo gyventi kitaip. Yra ir daugiau tyrimų apie dainavimo poveikį ligoms ir pan.

Nors svarbiausia yra pats dainavimas, paskutiniame savo knygos skyriuje klausiu, ar svarbus dainos tekstas? Galime neprievartinį pasipriešinimą mėginti paaiškinti remdamiesi dainų tekstais ir kontekstais. Viešose kalbose tuomet buvo nuolatos kartojama: mūsų ginklas yra daina, mūsų simbolis yra vėliava. Viskas pasakyta. Nėra racionalaus paaiškinimo, kaip veikia dainavimas – liaudies, choro, roko dainų, ir Nepriklausomybės atgavimo racionaliai negali paaiškinti. Vienintelis būdas visą tai suprasti – dainuoti pačiam.

Rašote apie visas tris Baltijos šalis, kokius matote jų skirtumus? Tarkim, kuo aptariamuoju laikotarpiu skyrėsi jų dainos?

Galiu remtis tik tekstais. Estams būdingas individualizmas, jiems svarbu pasakyti, kad jie yra estai ir kas yra jų tėvynė. Latviams labai svarbi mitologija: mūsų motulė – Saulė, mūsų tėvas – Perkūnas. Iki šiol dainuojama ta 1990-ųjų daina. O lietuviams, atrodo, svarbi Didžiosios Kunigaikštystės ir pokario pasipriešinimo kovų istorija. Ši tema nebūdinga latvių, estų dainoms – estai visai nedainuoja karinių dainų. Lietuviams mažiau svarbios mitologinės dainos, pavyzdžiui, graži daina „Šalia kelio jievaras stovėjo“ su mitine simbolika nėra visuotinai dainuojama. Tuo tarpu partizanų dainą „Sūneli, Tėvynė tave šaukia“ supranta ir dainuoja visi. Man atrodo, kad per Dainuojančią revoliuciją Estijoje svarbiausios buvo roko dainos, Latvijoje – chorinė muzika, o Lietuvoje – liaudies dainos. Dar negaliu to įrodyti, bet taip manau.

Kita vertus, tai nėra vien mano interpretacija, kaip Herderis sako, aš bandau suprasti, ką žmonės dainomis pasako apie save. Todėl ir noriu šį tyrimą tęsti – rašyti apie dainas nuo 1990 metų iki šiandienos. Jos visiškai kitokios. Dar svarstau, kaip apie jas rašyti? Juk nebereikia niekam priešintis, bet jūsų [Lietuvos liaudies kultūros centro] vadovas sakė, kad dabar priešinamasi globalizacijai. Ir tai tiesa.

Savo knygoje kalbate apie laiką, kai daina susiejo į tūkstantinius mitingus susirinkusius žmonės, įkvėpė ir padrąsino... Nors lietuvių istoriografijoje tos emocinės patirtys, folkloro judėjimas, Dainų švenčių tradicija dažnai nuvertinami – kaip kultūrinės iniciatyvos, sovietmečiu nekėlusios politinių tikslų, ne pasipriešinimo, o pritaikymo būdai. Kitaip į tai pasižiūrėta neseniai išleistoje Ainės Ramonaitės ir jos kolegų knygoje „Sąjūdžio ištakų beiškant“ (2012).

Turiu šią knygą, jos argumentacija labai stipri. Ten rašoma, kad žmonės į Sąjūdžio Steigiamąjį suvažiavimą buvo kviečiami per folkloro festivalį „Skamba, skamba kankliai“. Vadinasi, jau buvo tas dainuojančių žmonių tinklas.

Disertacijoje rašiau apie nacionalinį neprievartinį judėjimą, dabar skaitau apie pilietinę visuomenę ir demokratiją, savanoriškų judėjimų svarbą ir matau, kad galima ir į šią revoliuciją žiūrėti kaip kylančią iš savaiminio (*self-organised*) judėjimo. Galbūt net chorų judėjimą sovietmečiu galima vertinti kaip pilietinės visuomenės kūrimosi pradžią. Juk niekas nevertė burtis į chorus – jei nebus charizmatiško vadovo, nebus ir choro. Tad ir choro dirigentas gali būti suvokiamas kaip nedidelės pilietinės visuomenės vadovas, su kuriuo vykstama į Dainų šventę. Juk tai nebuvo privaloma – net sovietmečiu žmonės galėjo eiti į chorą arba neiti, tiek demokratijos gal buvo.

Vienas amerikietis Volteris Klemensas (Walter Clemens) yra parašęs knygą apie Baltijos šalis, pirmąjį nepriklausomybės dešimtmetį, ji vadinasi „Baltic Transformation“ (2001 m.). Ten jis rašo, kad didžiausia nevyriausybinė Baltijos šalių organizacija – tai Dainų šventė. Tai nėra lobistų sambūris, kuris siektų tik savo organizacijos tikslų ar teisių. Be to, juk nemokama choristams už dalyvavimą šventėje, vadinasi, galima į ją žiūrėti kaip į tam tikrą demokratinę struktūrą. Dar galima pastebėti, kad tėra trys valstybės iš buvusios Tarybų Sąjungos, kuriose veikia parlamentinė demokratija. Kitur įsigalėjęs autoritarizmas. Ir galima sakyti, kad būtent šiose trijose šalyse buvo galingiausias chorų judėjimas.

Bet ar tikrai chorų judėjimas randasi totalitarinėse šalyse kaip demokratinė alternatyva?

Esama ir kitokių amerikiečių politologų vertinimų. Gal geriausiai žinomas toks Anatolis Livenas (Anatol Lieven), kuris rašė apie Baltijos šalių revoliucijas. Rašydamas apie Dainų šventes, įžvelgia jose ir autoritarizmo, lygina net su nacizmu... Gal todėl daliai amerikiečių intelektualų, kurie patys nepatyrę, kas yra bendras dainavimas, atrodo, kad jei Dainų šventėje visi kartu dainuoja paklusdami vienam dirigentui – tai tarsi armija, surikiuota ir žygiuojanti vienu ritmu... Ne vienas mano kolega žiūri skeptiškai – jiems tai ne demokratijos, o masinės kultūros išraiška. Bet choro dirigentai sako priešingai – kad jie negalėtų chorui diriguoti, jei manytų, kad prieš juos tik žmonių masė. Jie patvirtino, jog norint gerai diriguoti svarbu jausti ryšį su kiekvienu dainininku, įsivaizduoti, kad jis dainuoja tau asmeniškai ir tu diriguoji asmeniškai jam. Choro dainininkas nėra praradęs savo individualiosios tapatybės, atvirkščiai – jis dainuodamas gali išreikšti savo individualumą.

Noriu patyrinėti ir Dainų švenčių repertuarą. Man atrodo, kad jame padaugėjo meilės dainų, apdainuojančių asmeninius jausmus. Pavyzdžiui, šių metų estų Dainų šventėje skambės daina, kurioje sakoma: „Paliesk mane savo akimis“, o tos akys yra juodos, baltos, mėlynos. Šios Estijos vėliavos spalvos – tai vienintelis patriotinis dainos simbolis, o ji skamba tarsi meilės lyrika. Sovietmečiu nebuvo romantiškų meilės dainų... Latvijoje skamba daug Lygo šventės (Joninių) dainų. Tad manau, kad Dainų šventės tradicija gyva ne vien dėl patriotinių pasakatų. Kai žmonės susiburia į nedidelius chorus, manau, kad jie dainuoja ne vien „Lietuviais esame mes gimę“. Gal pats susibūrimas, dalyvavimas jiems yra svarbus.

Prieš dešimt metų Amerikoje buvo parašyta knyga „Bowling alone“ („Boulingas po vieną“), kurioje randu teorinių atramų. Šeštajame dešimtmetyje buvo labai populiarios boulingo lygos, o žmonės būrėsi į komandas. O dabar Amerikoje kiekvienas žaidžia pats sau, ateina, susimoka, galbūt dar pasikviečia brolių ar draugų, bet nebėra nei lygų, nei komandų. Knygos autorius tai sieja su demokratijos nykimu Amerikoje. Žmonės nebesiburia, nebendradarbiauja, lieka tik mažos izoliuotos šeimos grupelės, bet nebėra bendruomenės, nebėra savanoriškų asociacijų. O tai jam yra demokratijos žlugimo simptomas.

Labai įdomūs svarstymai, lauksime ir naujosios Jūsų knygos, o dabar dar sugrįžkime prie Jūsų istorijos. Jūsų tėvai emigravo į Ameriką po karo?

Taip, jie buvo gimę 1930–1931 metais, tad kai jų tėvai iš Latvijos emigravo į Ameriką, tebuvo moksleiviai, vidurinę mokyklą jie baigė Amerikoje. Jie vadinami pirmąja emigrantų vaikų karta. Mano tėvai susipažino jau Amerikoje, vedė ir namie kalbėjo latviškai. Išmokau latviškai skaityti ir rašyti dar prieš pradėdamas lankyti amerikietišką mokyklą, bet tėvai nedarė spaudimo dėl latvių kalbos vartojimo, tik senelė dovanodavo latviškų knygelių, o nuo septintos klasės lankiau šeštadieninę latvių mokyklą – taip šią kalbą ir išsaugojau, nors mokiausi ir studijavau anglų kalbą, iš esmės esu anglakalbis amerikietis.

Mano tėvas labai norėjo, kad būčiau inžinierius, studijavau chemiją, bet turėjau puikių dėstytojų humanitarų – man didelę įtaką padarė Amerikos istorija, rusų kalbą ir literatūrą dėstę profesoriai. Baigęs bakalauro studijas, vis dėlto pasukau į lingvistiką – ėmiau studijuoti rusų kalbą, žinojau, kad noriu išmokti ir estų, lietuvių kalbą, nors Baltijos šalių Atgimimas dar nebuvo prasidėjęs. Iš pradžių mokiausi pats, iš vadovėlių, pasikui lietuvių kalbą studijavau Čikagoje, Ilinojaus universitete. O estų kalbos mokiausi Indianos universitete. Ten buvo labai stiprios folkloristikos studijos, panirau ir į jas. Mano magistro darbo, vėliau disertacijos vadovė Linda Dégh pasiūlė man grįžti į latvių bendruomenę ir tyrinėti Čikagoje gyvenančius latvius, tad baigiamąjį

darbą rašiau apie keturių Čikagos latvių gyvenimo pasakojimus. Jame kėliau teorinį klausimą – ar gyvenimo pasakojimas yra folkloro žanras? Įsitikinau, kad taip. Tuo metu prasidėjo Dainuojančios revoliucijos, tad kai po magistrantūros įstojau į doktorantūrą, nutariau tyrinėti Lietuvos, Latvijos ir Estijos folkloro ansamblius. Rėmiausi vokiečių folkloristų sukurta tradicijos biologijos teorija, kurioje akcentuojamas tradicijos, atlikėjo ir atlikėjo bendruomenės tyrimas. Po kelis mėnesius lankiau folkloro ansamblių repeticijas Estijoje, Latvijoje ir Lietuvoje, aprašiau jų vadovų – Zitos Kelmickaitės („Ratilio“), Dainio Stalto („Skandinieki“) ir Igorio Tynuristo (Igor Tõnurist) („Leegajus“) gyvenimo istorijas. Tai buvo charizmatiški ansamblių vadovai, tradicijos perteikėjai, aplink juos būrėsi visi.

Vėliau dirbau Vašingtono universitete, kur skandinavistai įkūrė Baltijos studijų programą. Aš ten galėjau dėstyti visas tris Baltijos šalių kalbas, dalytis savo patirtimi – tai buvo tikra laimė. Dabar ten jau dirba iš Lietuvos, Latvijos ir Estijos atvykę dėstytojai. O aš išleidau savo knygą ir tikiuosi tęsti tyrimus. Praeitais metais dalyvavau Latvijos dainų šventėje. Šiais metais vienu metu vyks Dainų šventės Estijoje ir Lietuvoje, mėginsiu suspėti į abi.

Dėkoju už pokalbį.

Kalbėjosi Saulė MATULEVIČIENĖ
Iš garso įrašo pokalbį šifravo Akvilė VAIGINYTĖ

Guntis ŠMIDCHENS: The Power of Song

In a conversation with folklorist, University of Washington professor Guntis Šmidchens, his new study *The Power of Song* (2014) is discussed. In it, the rebirth movements of the three Baltic countries are presented as being a form of non-violent resistance. The author claims that in the so-called Singing Revolutions, songs had an important role and in studying this long-term musical movement we can answer the question as to how unarmed, singing people dared to stand before tanks. The folklore movement that began in the Soviet era, the choir movement, the 90-year old traditions of Song Celebrations help create a civil society and foster democracy, in the words of the interviewee. The journal publishes a translation of an excerpt from the book.

The folklore movement in the Baltic countries was the basis for another study by G. Šmidchens – his dissertation, written in 2006: “A Baltic Music: The Folklore Movement in Lithuania, Latvia and Estonia. 1968–1991”.

Vilius NAUJIKAS. Rasos šventė Kernavėje ir ant Ladakalnio. 1970 m.

Ar būtina buvo dainuoti per Dainuojančią revoliuciją?

Guntis ŠMIDCHENS

Daugelio sričių tyrinėtojai sutaria, kad muzika gali ne tik išreikšti, bet ir sužadinti laimės, liūdesio, baimės, pykčio, meilės emocines būsenas.¹ Tačiau po šiuo išoriniu sutarimu vienybės daug mažiau. Kai ką dainavimas vargina. Antai Markas Beisindžeris (Mark Beissinger) rašo, kad estų koncertai 1988 m. vasarą buvo tikra nacionalizmo „orgija“.² Žodis „orgija“ turėtų reikšti, kad dainavimas – tai regresas nuo minties skaidrumo prie iracionalaus gyvuliško elgesio. Antropologai žmogaus dainavimo kilmės irgi ieško gyvulių skleidžiamuose garsuose. Vieni pažymi dainavimo panašumus su paukščių čiulbesiu, kuriuo šie pareiškia savo teises į teritoriją ir prisivilioja sau porą. Kiti atkreipia dėmesį į susiporavusių gibbonų „dainavimą“, kuriuo šie irgi pareiškia savo teises į teritoriją ir paskelbia sudarę monogaminę porą, arba į gorilų bei šimpanzių stūgavimus, kurių paskirtis – nustatyti grupėje dominavimo santykį ir palaikyti tam tikrą fizinį atstumą tarp individų.³ Numanomas priešastinis ryšys tarp tokių gyvūnų skleidžiamų garsų ir grupės glaudumo kartais perkeliamas ir žmonių muzikavimui.

Politinių muzikos judėjimų tyrimuose dažnai pabrėžiamas muzikos vaidmuo valdant grupę. Pavyzdžiui, Stivenas Brounas (Steven Brown) pažymi, kad muzika homogenizuoja socialinį elgesį, per įtaigą ir manipuliaciją sustiprina grupės ideologiją, nustato ir sutvirtina socialinę tapatybę ir sukuria grupinio lygmens bendrumą.⁴ Lieka neaišku, ar toks muzikos poveikis yra valingas, ar nevalingas, tačiau tyrime lyg ir nusveriamas pirmojo naudai. Baltijos kraštuose dainavimas anaip tol ne visuomet pasižymėjo Brown o išvardytais padariniais. Stalinistų ideologų surežisuoti sovietų socialistinio realizmo ritualai turėjo modeliuoti atitinkamą šių kraštų gyventojų elgesį, įdiegti jiems sovietinę tapatybę ir sukurti tokį grupinio lygmens bendrumą, kuris homogenizuotų juos su *homo sovieticus* kultūra ir visuomene, bet

šis sovietų atliktas elgesio valdymo eksperimentas nepasisekė.⁵ Net jei Dainuojančioje revoliucijoje galima įžiūrėti tautine ideologija ir tautine tapatybe pagrįstą bendrumą, pats dainavimas savaime anaip tol nėra jo priežastis.

Kai kurie tyrinėtojai nusigręžia nuo kolektyvinio elgesio ir susitelkia į asmeninę patirtį, samprotaudami apie tai, kas dedasi atskiro dainuojančiojo sieloje. Benedictas Andersonas kalba apie nesavanaudišką persikėlimą į įsivaizduojamą būtį drauge su savo tautos milijonais, „kad ir kokie banalūs būtų žodžiai, kad ir kokie nenuoširdūs būtų sąskambiai“: „Koks nesavanaudiškas atrodo šis unisonas! Jei dar numanome, kad ir kiti dainuoja tas pačias dainas vienu metu ir kartu su mumis – nesvarbu, kad nežinome, nei kas jie, nei kur jie dabar, ir negirdime jų dainavimo tiesiogiai savo ausimis. Visus mus jungia šis įsivaizduojamas skambėjimas“.⁶ Kiti stebėtojai nuogaštuoja, kad masinis dainavimas gali turėti blogų pasekmių: šiais užsimiršusiais dainuotojais ėmusis manipuliuoti piktavaliams vadams, jie netrukėtų pavirsti fašistais ar naciais. Antai žurnalistas Anatolis Livenas (Anatol Lieven) pažymi, kad latvių tautinė dainų šventė 1990 m. prilygo rasiistiniam ritualui, kuriame „Bendra Valia“ užgožia tiek individą, tiek apskritai kosmopolitiškąjį liberalizmą.⁷

Etnomuzikologiniuose ir psichologiniuose tyrimuose irgi aprašoma, kaip muzika susieja žmones, bet paveikslas išeina visai kitoks nei nupiešti Andersono ir Liveno. Monika Ingals (Monique Ingalls) teigia, kad dideliame būriui žmonių kartu dainuojant Andersono pavaizduotoji bendruomenė „per savo veiklą bei raišką laikinai įsivietina, įsikūnija“.⁸ Muzika sukelia „ribų praradimo“ jausmą ir pasitikėjimą tarp žmonių, ir šis patyrimas remiasi asmeniniais kiekvieno dalyvio jausmais, nulemtais jo asmeninio pasirinkimo.⁹ Net masinių 1988 m. roko koncertų dalyviai jautėsi dalyvaujantys juose asmeniškai – ne kaip pasyvių sekėjų masė.¹⁰ O patys atlikėjai išvis

neigia dainuodami „prarandą save“. Antai chorvedys Eleinas Brounas (Elaine Brown) yra įsitikinęs, kad chorą gali sudaryti tik asmenybės:

„Dažnai... mes chorą suprantame kaip žmonių masę ar minią, kurią „vedame“. Esame linkę suvokti savo vadovavimą anonimiškai. Bet įsivaizduokite, kad jūsų širdį su kiekvienu choristu sieja styga ar gija. Kitaip tariant, asmenišką ryšį su kiekvienu dainininku. Tai asmeniško ryšio su kiekvienu choristu gijos. Ir tai abipusio eismo gatvė: jūs turite ryšį su kiekvienu, ir kiekvienas turi tokį pat asmenišką ryšį su jumis. Aš ir Tu, jūs ir aš. Dorai ir tiesiai. Kitaip neįmanoma“.¹¹

Latvių chorvedys Māris Sirmis sako: „Vadovas turi dirbti su kiekvienu asmeniškai, mokyti kiekvieną ne tik kaip teisingai dainuoti, bet ir kaip tai daryti taip intensyviai, kad visa, ką darai kaip vienetą, kaip asmenybę, kalbėtų klausytojui. Kad kiekvienas šioje energijos grandinėje justų aplink save energijos išlydžius, iš savo kaimynų dešinėje ir kairėje“.¹² Dainavimas neištrina asmens tapatybės. Priešingai, jis ištrina anonimiškumą ir kiekvieną atskirą dainininką labai tiesiogiai ir asmeniškai susieja su kitu.¹³

Dainavimas gerina žmogaus sveikatą ir emocinę būklę. Muzikos poveikis sveikatai įrodytas mokslo, nors to poveikio mechanizmai nėra galutinai perprasti. Ligoniuvi ji padeda atsipalaiduoti taip, kad galima net sumažinti anestetikų dozę. Ji gali sumažinti stresą ir pakartotinio širdies smūgio tikimybę. Gerai žinomas jos terapinis poveikis gydant psichinius sutrikimus. Dainavimas skatina imuninės sistemos veiklą.¹⁴ Muzikinės terapijos veiklos laukas pradžioje apėmė tik individualius simptomus, bet dabar jis išsiplėtė ir tiria grupinio dainavimo naudą sveikatai, atsižvelgiant ir į jausmus, kuriuos sukelia „dalyvavimas ir bendras atlikimas, atsiliepimas ir atsakomybė, santykiai ir priklausymas, įgaliojimai ir įgalinimas“.¹⁵ Baltijos šalių Dainuojanti revoliucija irgi gali būti nagrinėjama pasitelkiant šias bendruomeninės muzikinės terapijos išvadas. Dainavimas paveikė ir pakeitė dainuojančiųjų jausmus, gydė patirtą traumą ir stiprino pasitikėjimą savimi, būtina veiksmui, pakeitusiam istoriją.

Kasdienis stresas ir emocinės problemos gali sukelti įtampą, kuri mažina dainavimo kokybę.¹⁶ Kita vertus, bendras dainavimas gali teigiamai veikti žmogaus emocinę būseną. Psichologai sutaria, kad dainavimas skatina teigiamą savęs vertinimą, o tai savo ruožtu padeda atsispirti depresijai ir su ja susijusiems

socialiniams negalavimams. Nustatyta, kad muzikinė terapija ir grupinis dainavimas pagerina gyvenimo kokybę benamiams, į nusikaltimus linkusio gatvės jaunimo rizikos grupėms, suaugusiesiems su ryškio-omis fizinėmis negaliojomis ir asmenims, kenčiantiems nuo blogų nuotaikų ar depresijos.¹⁷ Baltų kraštuose dainavimas galėjo padėti nusikratyti sovietinės prievartos paveldo – malšinti trauminius prisiminimus, paliktus Stalino sukkelto žiauraus masinio smurto, ir gydyti sąmonę gniuždantį atotrūkį tarp oficialiosios sovietų propagandos ir kasdienės patirties.

Vaidmenį suvaidino ir dainavimo poveikis savęs vertinimui. Nesmurtinio pasipriešinimo taktikas Robertas L. Helvėjus (Robert L. Helvey) „pasitikėjimo savimi stoką“ įvardijo kaip pagrindinę priežastį, kodėl despotiški vadai sugeba įtikinti gyventojus jiems paklusti, ir priduria, kad bausmės baimė šį ir taip mažą pasitikėjimą savimi tik dar sumažina. Sovietų Sąjunga nebuvo išimtis. Mokyklose kiekvienam vaikui buvo stengiamasi įdiegti kolektyvinę sovietinę tapatybę, kuri turėjo pakeisti asmeninę, šeiminingą ar etninę tapatybę. Taisyklės reikalavo paklusti kolektyvui. Būdingas motyvas, mano girdėtas ne vienoje Baltijos kraštų gyvenimo istorijoje, yra tarybinis mokytojas, kuris nesugebančiam su visa klase dainuoti vaikui, kad šis neišsišoktų iš bendros dermės, liepė vien krutinti lūpas. Tačiau nuoširdus dainavimas, jei tik tokiam atsi-rasdavo galimybė ir jo nenutildydavo konformistas mokytojas, suteikdavo pasitikėjimo savimi jausmą, kuris savo ruožtu teikė drąsos, būtinos norint žengti žingsnį ir išsiskirti iš klusnios minios.

Fiziologinis mechanizmas, kodėl taip yra, nėra nustatytas, bet patys dainų atlikėjai giliai neria į tai, kas vyksta dainuojant. Jamesas Jordanas rašo: „Muzikavimą sudaro tiksliai atkuriamos natos, ritmai, dinamika ir artikuliacija. Tačiau tikrai muzikai būtina pasitikėti (savimi ir kitais), tikėti savimi ir kitais, mylėti save.“ Jei atlikėjui nepavyksta rasti tinkamos vidinės būsenos, tai „žmogaus prigimtis pastūmėja jį supykti, nepasitikėti ansambliu, nepasitikėti savimi, prarasti žmoniškumą, imtis įvairaus laipsnio prievartos, pasireiškančios tiek gestais, tiek žodžiais (ypač gestais), ir apskritai sukelia frustraciją“, ir visa tai chorui dainuojant neišvengiamai girdės. Todėl profesionalūs dainininkai specialiai mankštinais įeitį į pažeidžiamumo, atvirumo, nuoširdumo būseną: „Norėdamas muzikuoti, turi sugebėti su pasitikėjimu ir meile atsiverti kitam. Norėdamas pasiekti tikslą,

turi sugebėti pažvelgti vidun ir atverti tą pasitikėjimą ir meilę, kurią slapta nešioji savo širdyje.“¹⁸ Dainuojančioje revoliucijoje milijonai dainuojančių Baltijos šalių gyventojų drauge rado tą būseną.

Dainavimas suteikia drąsos. Robertas Helvey nusako vieną iš mechanizmų, kaip per nesmurtinę viešą demonstraciją dainuojant įveikiama baimė: dainos ir skandavimas „nuolat primena, kad nesi vienas“.¹⁹ Tačiau Baltijos kraštų patirtis rodo, kad čia esama kai ko daugiau. Dainos reiškia daugiau nei vien priminimas, kad esi ne vienas, drauge su kitais, – Baltijos šalyse dainavimas teikė drąsos ir kiekvienam asmeniškai. Dainos ėmė veikti žmonių elgesį jau gerokai prieš prasidedant Dainuojančiai revoliucijai. Grupės vadovė Ilga Reizniece 1990 m. paaiškino, kad folkloro atgimimas kurstė latvių drąsą jau daugiau nei ištisą dešimtmetį prieš tai:

„Mūsų žmonės buvo prigąsdinti paklusti, žiauriai prigąsdinti, taip, kad bijojo net kalbėtis vieni su kitais... Aš kalbuosi su jumis, aš neturiu jokių kompleksų, aš galiu su jumis kalbėtis, ar ne? Skandinavai visi tokie... Bet vidutinis latvis negalėtų... Tai, ko gero, ateina iš stalinizmo laikų, kai žmonės negalėjo kalbėtis vieni su kitais, nes tai grėsė siaubingomis pasekmėmis... Visa tai atpirkto liaudies dainos. Štai kodėl liaudies dainos yra būtinos politiniuose įvykiuose, nes jos pažadina išsilaisvinimo jausmą.“²⁰

Sunku dainuoti, kai esi palaužtas, priverstas nusilenkti. Norėdamas, kad iš krūtinės prasiveržtų daina, žmogus turi atsitiesti. Atsitiesimo būtinybę yra pabrėžęs Vaclavas Havelas (Václav Havel) savo rašinyje apie bejėgių jėgą: reikia tiesiog „ištieti stuburą ir kiekvienam asmeniškai gyventi oresnį gyvenimą“.²¹

1991 m. ši asmeniška drąsa, padauginta iš tūkstančių, tūkstančius žmonių Lietuvoje, Latvijoje ir Estijoje įkvėpė beginklius stoti ant barikadų, kiekvienam pasiryžus asmeniškai sutikti sovietinių priešų smurtą ir tikintis pažadinti jų sąžinę. Nepriklausomybės judėjimo vadai buvo visiškai priklausomi nuo šios jėgos, aplink juos susibūrusios „tautos jėgos“, kiekvieno asmeniškai. Jei ne šie tūkstančiai didvyrių, asmeniškai stojusių prieš sovietų tankus ir automatų (įdėmiai stebint žurnalistams iš viso pasaulio), kariuomenė savo darbą būtų padariusi greitai ir veiksmingai. Vos keli šimtai išrinktų valdžios atstovų būtų buvę nesunkiai pašalinti arba įtraukti į kolaboravimą, ir sovietų tvarka būtų buvusi sugrąžinta.

Kaipgi išgyvenamas dainavimas ir kaip jis paveikia patį dainuotoją? Mano kalbinti dainininkai negalėjo atsakyti. Paklausti to, užuot atsakę, jie paprastai pakviečia kartu padainuoti. „Jei būtum buvęs su mumis, – sako Bela 1968 m. Gunāro Priedės pjesėje apie dainų cenzūrą, – būtum dainavęs drauge su mumis ir jautęs tą patį, ką mes... Kai vyksta tokie dalykai, turi būti viduje, o ne stebėti iš šalies... Tu tik klausei, nieko nemylėdamas, likęs vienas su savo intelektu, šaltu ir atokiu, manydamas, kad šitaip esi objektyvus... kai gyvi žmonės aplik tave juokėsi ir verkė.“²² Skaitytojui, kuris abejoja, kad dainos žadina meilę, gerą savijautą, teigiamą savęs vertinimą ir drąsą, patariama sekti estų eksperimentinės folkloristikos metodu: „Dainuok!“ Pradedančiajam tiks bet kokia daina. Tiksliai atkurti natas ir ritmą nėra taip svarbu, kaip rasti „tą būseną“, kurią suranda kiekvienas dainininkas, – atvirumą, pažeidžiamumą, pasitikėjimą savimi ir... kūrybinį džiaugsmą. O tai kartu – ir nesmurtinės politinės akcijos išeities taškas.

Jei pats sušuksi „Marija, skaisčiausioji lelija“, gal patirsi, kaip ji padėjo lietuviams išsivaduoti nuo siaubą keliančio priešo. Ir jei gilios depresijos akimirka tris devynis kartus balsu ištarsi „Šviesk, saulyte, spindėdama“, galbūt išvysi šviesą. Žiūrėk ir klausyk kitų, dainuojančių aplink tave, ir prasidės judėjimas. Nuo devynioliktojo amžiaus šią dainavimo tradiciją Baltijos šalių tautos išugdė į tautinę tapatybę. Sovietų priespaudoje dainavimas reiškė galimybę laisviems žmonėms pabūti drauge. Ir vos tik pasitaikė proga, Baltijos kraštų gyventojai griebėsi savo tautinių dainavimo tradicijų ir sukilo į Dainuojančią revoliuciją, dainuojantis žmogus petys petin su dainuojančiu žmogumi, tūkstančiai ir šimtai tūkstančių, ir šitaip be smurto nuginklavę sovietų galybę paskelbė savo nepriklausomybę.

Baltijos šalių Dainuojanti revoliucija traukiasi į istoriją.²³ Tai vos vienas skyrius kur kas ilgesniame pasauliniame nesmurtinio politinio veiksmo pasakojime. Kiekvienas atvejis turi savo nepakartojamą atspalvį ir vietinį kultūrinį kontekstą, vis dėlto šaknys visų bendros. Kiekviena visuomenė turi šią nesmurtinio veiksmo galimybę. Dainis Īvānas rašė, kad šiame ypatingame „kare“ už nepriklausomybę žmonės sėkmingai pritaikė – kartais sąmoningai, kartais nesąmoningai – nesmurtinio, dvasinio pasiprieši-

nimo metodus, kitados pasėtus Henrio Deivido Toro (Henry David Thoreau) ir išugdytus Levo Tolstojaus, Mahatmos Gandžio (Mahatma Gandhi) ir Martino Liuterio Kingo (Martin Luther King). Ir rado „taiką bei joje slypinčią galią. Tai paskutinis ir galingiausias ginklas, kokį turi tauta, – Dievo dovana, kurią Jis suteikia tuomet, kai nebegelbsti nei tyli malda, nei amžina viltis, nei diplomatinės derybos, nei ginklai“.²⁴

Žvelgdamas į vienos iš lūžį lėmusių masinių demonstracijų nuotrauką D. Īvānas pastebėjo, kad paskiri žmonių veidai (tarp jų – ir jo paties) priešakinėse eilėse susilieja į plačią kartų upę, tekančią iš praeities į ateitį. Baltijos šalių Dainuojančioje revoliucijoje vadai buvo ne tokie svarbūs kaip tautinė dainavimo tradicija, subūrusi draugėn ir įkvėpusi tūkstančius žmonių. Tautinė tradicija kiekvienam dainuojančiajam leido patirti jo ar jos asmeniško balso vertę ir išgirsti dainą, kuri gražiausia kaip tik tada, kai daugybė skirtingų balsų sudaro dermę. Šioms tautinėms tradicijoms vystantis, nuo devyniolikto amžiaus ligi pat tūkstantmečio pabaigos, Estijoje, Latvijoje ir Lietuvoje tolydžio susidarė galinga kultūrinė tapatybė ir iš pagrindų nesmurtinio politinio judėjimo tradicija.

Versta iš: Guntis Šmidchens. *The Power of Song: Nonviolent National Culture in the Baltic Singing Revolution*. Seattle and London: University of Washington Press; Copenhagen: Museum Tusulanum Press, 2014, p. 321–327. Verčiant praleistos nuorodos į ankstesnius knygos skyrius.

Iš anglų kalbos vertė Dainius RAZAUSKAS

NUORODOS

1. Nei „išblaškymo“, nei „girdimosios kontrolės“ mechanizmai adekvačiai nepaaiškina muzikos poveikio, patiriamo pirmiausia per poveikį jausmams: Patrick N. Juslin, John A. Sloboda. *The Past, Present, and Future of Music and Emotion Research*. Iš: *Handbook of Music and Emotion: Theory, Research, Applications*. Ed. Patrick N. Juslin and John. A. Sloboda. Oxford University Press, 2010, p. 940.
2. Mark Beissinger. *Intersection of Ethnic Nationalism and People Power Tactics in the Baltic States, 1987–1991*. Iš: *Civil Resistance and Power Politics: The Experience of Non-Violent Action from Gandhi to the Present*. Edited by Adam Roberts and Timothy Garton Ash. New York: Oxford University Press, 2009, p. 234.
3. Steven Mithen. *The Singing Neanderthals: The Origins of Music, Language, Mind, and Body*. Cambridge: Harvard University Press, 2006, p. 112–115.
4. *Music and Manipulation: On the Social Uses and Social Control of Music*. Eds. Steven Brown and Ulrik Volksten. New York: Berghahn Books, 2006, p. 4–5.
5. Muzikos psichologai sutaria, kad Pavlovo biheviorizmas nepaaiškina, kaip muzika pakeičia elgesį: Shannon de l'Etoile. *Processes of Music Therapy: Clinical and Scientific Rationales and Modles*. Iš: *The Oxford Handbook of Musical Psychology*. Eds. Susan Hallam, Ian Cross, and Michael Thaut. Oxford University Press, 2009, p. 494–495.
6. Benedict Anderson. *Imagined communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. London: Verso, 2006, p. 145.
7. Anatol Lieven. *The Baltic Revolution: Estonia, Latvia, Lithuania, and the Path of Independence*. New Haven: Yale University Press, 1994, p. 113, 394, išn. 6.
8. Monique Ingalls. *Singing Heaven down to Earth: Spiritual Journeys, Eschatological Sounds, and Community Formation in Evangelical Conference Worship*. Iš: *Ethnomusicology*, 2011, Nr. 2 (55), p. 263.
9. Steven Mithen. *The Singing Neanderthals*, p. 208–211.
10. Harri Rinne. *Laulev revolutsioon: Eesti rokipõlvkonna ime*. Tallinn: Varrak, 2008, p. 126, 223, 48; Egidija Ramanauskaitė. *Lithuanian Youth Culture versus Soviet Culture*. Iš: *The Baltic Countries under Occupation: Soviet and Nazi Rule, 1939–1991*. Edited by Anu Mai Kõll. Stockholm: Acta Universitatis Stockholmiensis, 2003, p. 332.
11. Elaine Brown, cit. iš: James Jordan. *The Musician's Soul: A Journey Examining Spirituality for Performers, Teachers, Composers, Conductors, and Music Educators*. Chicago: GIA Publications, 1999, p. 91.
12. Anitos Mellepe interviu: Anita Mellepe. *Kamēr... Māris Sirmis un Latvija dzied! Rīga: Liktenstāsti*, 2008, p. 121.
13. Rusas dainininkas Laurai Olson pasakė: „Bendruomenė nėra kliūtis asmens laisvei, veikiau jau ryšys su kolektyvu užtikrina žmogui saugumo jausmą, kuris tik ir įgalina asmenį išreikšti save“: Laura Olson. *Performing Russia: Folk Revival and Russian Identity*. London: Routledge Curzon, 2004, p. 103.
14. Suzanne B. Hanser. *Music, Health, and Well-Being*. Iš: *Handbook of Music and Emotion* [puslapis nenurodytas]; G. Kreutz ir kt. *Effects of Choir Singing or Listening on Secretory Immunoglobulin A, Cortisol, and Emotional State*. Iš: *Journal of Behavioral Medicine*, 27, 2004, p. 623–635.
15. Brynjulf Stige ir kt. *When Things Take Shape in Relation to Music: Towards an Ecological Perspective on Music's Help*. Iš: *Where Music Helps: Community Music Therapy in Action and Reflection*. Ed. Brynjulf Stige, Gary Ansdell, Cochavit Elefant, and Mercédès Pavlicevic. Burlington: Ashgate, 2010, p. 302.
16. Dianna T. Kenny, Bronwen Ackermann. *Optimizing Physical and Psychological Health in Performing Musicians*. Iš: *The Oxford Handbook of Musical Psychology*, p. 393–396.
17. Betty Bailey, Jane Davidson. *Amateur Group Singing as a Therapeutic Instrument*. Iš: *Nordic Journal of Music Therapy*, 2003, Nr. 1 (12), p. 18–32; Suzanne B. Hanser. *Music, Health, and Well-Being*, p. 865–868. Taip pat žr. straipsnius: Mercédès Pavlicevic. *Crime, Community, and Everyday Practice: Music Therapy as Social Activism – ir: Cochavit Elefant. Giving voice: Participatory Action Research with a Marginalised Group*. Iš: *Where Music Helps* [p. nenurodyti]; taip pat: José van den Hurk. *Therapy Helping to Work through Grief and Finding a Personal Identity*. Iš: *Journal of Music Therapy*, 1999, Nr. 3 (36), p. 222–252.
18. James Jordan. *The Musician's Soul*, p. 7, 32, 111–112.
19. Robert L. Helvey. *On Strategic Nonviolent Conflict: Thinking about the Fundamentals*. Washington: The Albet Einstein Institute, 2004, p. 23, 104.
20. Interviu, daryto 1990 m. liepos 6 d., įrašas.
21. Vaclav Havel ir kt. *Power of the Powerless: Citizens against the State in Central-Eastern Europe*. Armonk: M. E. Sharpe, 1985, p. 65.
22. Gunārs Priede. *Trispadsmitā. Iš: Septiņas lugas*. Rīga: Liesma, 1968, p. 367–368.
23. Aili Aareleid-Tart. *The End of Singing Nationalism as Cultural Trauma*. Iš: *Acta Historica Tallinnensia*, 8, 2004, p. 77–98.
24. Dainis Īvāns. *Gadijuma karakalps*. Rīga: Vieda, 1995, p. 9.

Dainų šventės dirigentai: patirtys ir pajautos

Regimantas GUDELIS

Lietuvos dainų švenčių Dainų diena reprezentuoja mūsų tautos chorinės muzikos tradiciją. Šioje šventėje kviečiami diriguoti geriausi šalies choro meno specialistai. Diriguojama, sakytume, *a vista* (verčiant pažodžiui – „skaitant iš lapo“, šiuo atveju – mažai repetavus), vienas dainas chorai būna geriau išmokę, kitas – silpniau. Tad kas lemia dirigentų sėkmę? Kūrinio pasirinkimas, talentas, profesionalumas ar kitos aplinkybės? Atsakymo į šį klausimą ieškosime dirigentų įžvalgoje. Savo patirtimi 1924 m. dalijosi pirmosios Dainų dienos dirigentai, antrą kartą apie tai kalbėmės praėjus 90 metų. Antrą kartą (1928 m.) ir trečią kartą (1930 m.) Dainų šventei vadovavo du vienodo masto ir „sukirpimo“ dirigentai – Stasys Šimkus ir Juozas Gruodis. Dabar vyriausiais dirigentais būna skirtingo temperamento asmenybės. Jų pasakymuose atsiskleidžia pagrindinės Dainų šventės puoselėjamos vertybės.

Tad šio straipsnio tikslas – atskleisti Dainų švenčių Dainų dienos dirigentų patirtį, įgytą diriguojant jungtiniam chorui. Kalbinti dirigentai: Lionginas Abarius, Petras Bingelis, Povilas Gylys, Vytautas Miškinis, Rasa Gelgotienė, Regina Maleckaitė, Kastytis Barisas, Artūras Dambrauskas, Arvydas Girdzijauskas, Algirdas Šumskis ir kiti.¹ Jų mintys – tai mūsų Dainų švenčių kultūros dalis, verta rimtų studijų.

Jungtinio choro meninė ir dvasinė energija

Iš daugybės chorų susitelkęs jungtinis šventės choras jau pirmojoje repeticijoje siekia gerai pasirodyti, išgyvena šventės laukimą, choristams smalsu, kaip seksis bendrauti ir bendradarbiauti su dirigentais.

Arvydas Girdzijauskas: *Į vieną Dainų šventę pasikvietėme mūsų šalyje viešėjusių vokiečių muzikos mokytojų delegaciją, pasiūlėme jiems pabūti su jungtiniu choru, pabendrauti su dainininkais. Efektas buvo nelauktas: vokiečiai nesižavėjo nei dainomis, nei atlikimu. Jie pakraupo matydami ir jausdami vienybės jėgą, kurios buvo apimtas jungtinis choras.*

Kodėl kilo tokia mums neįprasta vokiečių reakcija? Juk daugelis svetimšalių, patekusių į mūsų Dainų šventes, būna tiesiog sužavėti milžiniško choro, jo dainavimo, gausios publikos? Matyt, šis fenomenas vokiečius išgąsdino dėl dar nesenos tautos trauminės patirties – tai priminė prieškarinės Didžiosios Vokietijos imperijos likimą, nacionalsocializmą, du vokiečių sukeltus pasaulinius karus, – reikia pripažinti, kad anuomet jų dainų šventės darė įtaką politiniams procesams.² Baltijos šalių Dainų švenčių istorija kitokia – jos skatino tautinį atgimimą, nacionalinę kultūrą, o dabar pripažintos ir tarptautiniu lygiu – nuo 2003 m. įtrauktos į reprezentatyvų UNESCO žmonijos nematerialaus kultūros paveldo vertybių sąrašą. Kita vertus, vokiečių sumišimas paliudijo, kad atvykėliai savo kailiu pajuto jungtinio choro energiją!

Mūsų tautos dainų filosofija paprasta ir skaidri. Viktorija Daujotytė rašė, kad „dainuoti, vadinas, jausti ir byloti tą ypatingą vienovę, kuri ir yra tavo tauta, tauta savo žemėje, po savo dangum, su savo kalba, savo daiktais, su viskuo, kas gyva ir negyva. Lietuviškumas (kaip ir kiekvienas atskiras tautiškumas) ir yra šios vienovės jausmas. Seniausios dainos ir seniausi daiktai yra pirminiai tos vienovės pasireiškimai“³. Todėl, kai švenčiame Dainų dieną, esame vieningi. Mums tai tikra šventė, kurią etnologė Angelė Vyšniauskaitė apibūdino taip: „tai visuma sakralios prasmės veiksmų, kuria nors išskirtine proga atliekamų didesnėje ar mažesnėje bendrijoje, ir suteikianti tos bendrijos nariams dvasinį pasitenkinimą bei fizinį atsipalaidavimą, sielos atgaivą“⁴. Tūkstantį kartų teisus legendinis estų kompozitorius ir dirigentas Gustavas Ernesaksas, kuris tvirtino, kad mums, Baltijos tautoms, „šventinę situaciją“ sukuria pačios dainos: „Dainų šventė pati savaime pirmiausia yra šventė, jos laukia, iš jos daug tikisi, joje dalyvauja, joje išreiškia save. Vėlgi, man rodos, paties jungtinio choro garso nepakartojamas daugiaspalvis galingumas masės dainavimą pakelia iki šventinio lygio. O dar tik ką buvusios eitynės į šventę – jos

jau pakėlė nuotaiką. Paskui – dainininkų iniciatyva ir valia, jų sąmoninga drausmė, viešas jų taurių jausmų parodymas.“⁵

Mums Dainų šventės susijusios ne tik su chorų suvažiavimu, bet ir su tautos susitelkimu, o koncertas prilygsta ritualui. Toks šventės simbolizmas ateina iš pirmosios Dainų dienos 1924-aisiais, taip jį supranta ir dainininkai.⁶ Iš čia randasi jungtinio choro energija, meninė ir dvasinė pagava.

A. Vildžiūnas: Choras turi net labai stiprią energiją. Ji pajuntama iš karto, kaip pliūpsnis, nuo pirmojo takto ir tave veda, veda. Aišku, diriguodamas jai vadovauji, nukreipi pagal dainos nuotaiką.

P. Gylys: Choras visada paklūsta valingam dirigento mostui, pagauna perteikiamą mintį, leidžia „vesti save“ į kūrinio interpretacijos gelmes. Dirigentas ir choras – tai atlikėjų visuma, vienas „organizmas“, vienas „aš“.

R. Gelgotienė: Šventėje žmonės mato ir jaučia, kad jų yra labai daug, nors jie tarpusavyje nepažįstami, bet kažkuo artimi. Jie – dainuojantys Lietuvos žmonės. Atmosfera panaši į tą, kuri tvyrojo Atgimimo metu Sąjūdžio mintinguose ir „Baltijos kelyje“. Tai yra labai stipru! Vingio estradoje dainininkai jaučia

didžiulę atsakomybę, nors būna karšta, ilgai bestovint pavargsta kojos, norisi pajudėti, atsigerti, nueiti į mišką pasivaikščioti. Jeigu šventę žmonės suvoktų tik kaip įprastą koncertą, gal nebūtų tokie atlidūs, net jei ne viską pavyksta gerai atlikti. Visi jaučia, kad tokioje šventėje labai daug ko nepavyks padaryti, bet svarbiau dainuoti visiems kartu. Jeigu visi kartu dainą pradėjome ir užbaigėme – jau sėkmė! Sėkmė vien tai, kad šitokia daugybė dainuojančiųjų sugebėjo atlikti kūrinį. Smagu jausti, kad kažkur toli stovi visai nepažįstami žmonės, bet dainos emociją jie jaučia taip pat, kaip ir aš. Emocijos! Tai labai stipru! Labai svarbus ryšys su kitais žmonėmis!“

Esame patyrę, kad choro energija stipriausiai prasiveržia dainuojant. Pasinaudoję socialinės psichologijos terminu, galėtume tai pavadinti psichiniu užsikrėtimu. Jis vartojamas apibūdinti stichiškai kylantiems reiškiniams – panikai, religinei ekstazei, sporto sirgalių riaušėmis ir t. t. Pabrėžiama, kad tokie procesai vyksta ten, kur susitelkia artimų tikslų siekiantys, panašių nuostatų žmonės.⁷ Nėra reikalo įrodinėti, kad jungtinio choro vienybė ir susitelkimas bendram tikslui – ypatingi. Dirigentai teigia, kad choro energija juos „sukrečia“, „supurto“, „kūnas pagaugais

Lietuvos Tūkstantmečio dainų šventės Dainų dienos choras. 2009 m.

Dirigentas Povilas Gylys. 2009 m.

nueina“, bet tik tuomet, kai atlikėjai gerai moka kūrinį. Kai nemoka, jis būna „atšales“, „atitrūkęs“. Vadinasi, ta dvasinė energija yra sutelkta meniniam veiksmui. Visa šventė sukasi apie dainą, dainavimą. Šventėje dalyvaujantys dainininkai teigia, kad Dainų diena jiems yra tikra šventė, o daina – tai tautiškumo manifestavimas, bendravimas ir net pramoga. Dirigentas yra tos dvasinės energijos mediatorius.

O ar būna atvejų, kai ne dirigentas valdo chorą, o choras dirigentą?

P. Bingelis: Būna! Bet geriau – nereikia! Būna, kad choras eina sau, dirigentas iš paskos. Jeigu dirigentas choro nevaldo, tai jis tėra mėgėjas, žmogus ne savo vietoje. Geram muzikantui, kuris žino, ko nori, turi sektis.

Muzikos kūrinys – choro dvasinės energijos šaltinis

V. Miškinis: Vienu kūrinį įtaiga stipresnė, kitų – silpnesnė, dar kiti jos visai neturi. Stipriausią potenciją turi lyrinio pobūdžio kūriniai, ypač kai jų žodžiai daugelį jaudina ir būna išraiškiai eksponuoti muzikoje. Pavyzdžiui, J. Naujalio „Lietuva brangi“. Duok Dieve,

kad visiems dirigentams sektųsi jų kuo raiškiau ir subtiliau interpretuoti, nes kūrinys prašosi interpretacijos subtilumo ir gražaus frazavimo. Mes, dirigentai, visi to norime ir vienas kitam to linkime.

P. Bingelis: Viskas priklauso nuo autoriaus talento, nuo to, kokią idėją jis siekė išreikšti ir kaip jam tai pavyko. Juk sakoma, kad Volfgango Amadėjaus Mocarto „Requiem“ galima atlikti su orkestru ar tik fortepijonu, bet genijaus darbo nepaslėpsi – kūrinys mus jaudina. Taip ir su dainomis: jeigu jos yra su dvasiniu užtaisu, net ir sudėtingesnės, daugiau darbo reikalaujančios veikia žmonių ausis ir dvasią.

R. Maleckaitė: Kad ir ką galvotume, ką sakytume – energijos impulsai yra užprogramuoti! Pavyzdžiui, šventės koncerto programa. Kai į ją patenka naujų emocijų kūrinų – tų impulsų būna daugiau. Viskas priklauso nuo to, kiek ir kokios juose esama energijos, kiek meilės į tą kūrinį įdėjo poetas ir kompozitorius. Tai energijos šaltinis, kuris, choro pažadintas, skleisis geometrine progresija. Neabejoju, kad iš lietuviškų kūrinų išsiskiria J. Naujalio „Lietuva brangi“ ir Juozo Gudavičiaus „Kur giria žaliuoja“. Gal fizikai, astrologai, ekstrainsai galėtų paaiškinti – kaip, kodėl? Kodėl tie kūriniai visur – namie ir svetur – sukelia gyvą klausytojų atsaką?

Nebūtina net jų turinio perpasakoti, visi jas supras. Tiesiog tos dainos kažką atveria, aš tai tikrai jaučiu!

Atskira tema – maršinės posminės struktūros dainos. Gerai, jeigu davęs pradžių dirigentas nesuglemba, iki pat pabaigos sugeba išlaikyti dainos ir choro nuotaiką. Blogai, jei jau po pirmojo posmo dirigentas chorą palieka „pasidainuoti“ – tada choras dainuoja mechaniškai, dirigentas būna sutrikęs (nežino, ką veikti!).

P. Bingelis: Privalome aiškiai suprasti, kad mūsų Dainų šventėse dabar, kai jas įvertino UNESCO paveldo ekspertai (2009 m. Dainų šventėje – R. G.), net 70 nuošimčių repertuaro sudaro dainos, kurioms dirigentas beveik nereikalingas, nes jos atliekamos su akompanimentu, kuriame dominuoja bosinė gitara. Kam tokioms dainoms dirigentas? Ką jis gali su jomis daryti? Ką dirigentui veikti, jeigu beveik visa programa su akompanimentu? Dainos pradžių, suprantama, reikia užvesti, bet toliau dirigentas jau nebereikalingas, nes klausytojai girdi bosinę gitarą, dar būgnas ritmą kala garsiau, nei reikia... Iš jų neištrūks joks dirigentas. Tie orkestrantai net nežino, kad, sakysime, galima paretinti, sustoti ties fermata ar dar ką nors. Jiems tai atgyvenę dalykai. Ir žodžių nebėra, nesuprasi, kokia kalba choras dainuoja...

Gali būti, kad gerai atlikti progines, vienaplanes dainas su orkestru, išlaikyti jose energijos tvarumą yra net sunkiau nei a cappella?

A. Šumskis: Posminės dainos, net specialiai neinterpretuojamos, turi energinį užtaisą, kurį jaučia dainininkai, dirigentai ir klausytojai, tik ar Dainų šventėje to pakanka? Į Klaipėdos Dainų šventės programą (2012 m.) įtraukėme nemažai posminių dainų. Buvo nuogąstavimų, kad choras ir publika mūsų nesupras. Bet chorai su malonumu jas dainavo, prisidėjo net ir klausytojai, tai pasiteisino. Nors kai kurie dirigentai gal nebuvo psichologiškai tam pasiruošę. Posminių dainų dirigavimas šventėje nėra lengvas užsiėmimas. Jaučiasi menka dirigentų patirtis, nesugebėjimas sutelkti dainininkus, trūko meninės interpretacijos, artistinės valios, iniciatyvos.

Aišku, kad vieniems dirigentams Dainų šventės repertuaras gali būti palankus, o kitiems – ne. Bet juk ne pagal tai jis formuojamas?

V. Miškinis: Dabar Dainų švenčių programos struktūrą labiau lemia tematika. Toks šventės rengėjų sutarimas. Nauja būsimos šventės koncepcija pradedama formuoti nuo idėjos, minties, ne nuo kūrinių paieškos. Nuolatos daikomės įvairios nuotaikos dainų, deja, sunkiai randame. Tarpukario dainų švenčių tradicija rėmėsi akordinių ir choralinių faktūrų harmonizuotėmis. Jei

peržvelgsime tradicines, iš šventės į šventę einančias dainas, jos pirmiausia bus tinkamos masiniam dainavimui. Aš nebijau žodžio „masinis“, tai savitas, kitoks nei vieno choro dainavimas. Jis ne itin paslankus tempų kaitai, dinamikai, frazavimui, bet daug kas priklauso ir nuo dirigento įtaigumo, jo asmeninio gebėjimo muzikuoti su masiniu choru. Neretai būna ir tokių kūrinių, su kuriais nieko nepadarysi, kurie nejudina ir dainininkų, todėl jie, kalbant žargonu, tik „išsižioja ir pliekia metražą“. Taigi masinio jungtinio choro muzikinis raiškumas priklauso nuo dviejų dalykų – kūrinių ir dirigento. Mūsų Dainų šventėse geriausi kūriniai yra lyriniai ir to lyriškumo niekaip neišvengsi, juolab niekuo nepakeisi. Lyrinis yra klasikinis mūsų dainų aruodas, kaip tik toks ir mūsų iškiliųjų kompozitorių stilistinis veidas. Jaunųjų kūryba yra komplikuota arba ne itin tinkama Dainų šventėms: jeigu kompozitoriai ką nors ir parašo į „tą pusę“, tai dažniausiai būna popsas, jei į kitą – per daug rimta, sudėtinga, melodijos arba pernelg išstętos, arba sukaptos. Aukso vidurio arba tokių melodijų, kokių turi latviai – ekspresyvių, himniškų, nei per daug išstėtų, nei sugreitintų, įkvepiančių ir gerai tinkančių masiniam dainavimui – neturime daug. Trūksta kūrinių, kurie jaudintų, turėtų emocinį užtaisą ir nebūtų chorui nuobodūs. Apie repertuarą kalbama daug, bet žvelgiant iš profesinės pusės jį kritikuoti ar girti derėtų atsargiai. Dainų švenčių repertuaro parinkimo komisija tikrai stengiasi, nuolat siekia repertuaro įvairovės, kad šventės kūrinių aruode būtų bent penkiasdešimt procentų judresnių dainų. Kita vertus, jeigu gyvenimas teka nauju, energingu ritmu, nuolat esame veikiami eterio bangomis skleidžiamos muzikos kaitos ir įvairovės, tai ir Dainų šventėse negalime atsiriboti nuo to muzikinio gyvenimo virsmo. Mūsų kasdienybės muzika – mūsų gyvenimo pulsas, prie kurio esame pripratę, kurį turime eksponuoti šventėse. Negalime užsiliūliuoti praeitimi ir mėgautis vien archyviniais kūrinių, juolab kad antikvarinio atspalvio kūrinių Dainų šventėse turime nemažai ir, sakyčiau, gana solidaus, gero. Tad dar labiau apkrauti repertuarą savąja klasika – neracionalu. Mes kitokie, nei, pavyzdžiui, estai. Jie kelias valandas gali dainuoti vienodus lyrines dainas, o daugiatūkstantinė publika jų klausyti. Mūsų šventėse tokiais atvejais pradedama judėti, krutėti – nuobodu! Pabandyk padainuoti iš eilės dvi lyrines dainas – visi pradės žiovauti, reikalauti – duok kontrasto. Tai gerai žino kiekvienas choro vadovas.

Kontrastų mums tikrai pakanka. Prisiminkime, kokios skirtingos buvo trys pastarosios Dainų šventės (2003, 2007 ir 2009 m.). Žanro požiūriu skyrėsi repertuaras, švenčių tonusas. Ypač netradicinė,

Dirigentas Petras Bingelis. 2009 m.

novatoriška buvo 2007 m. Dainų šventės Dainų dienos dalis „Liaudies dainos“ – 16 liaudies dainų aranžuotų su pritarimu, viena *a cappella*. Tarp jų daug dainų, harmonizuotų moderniu, dabartinei estradai artimu stiliumi (Giedriaus Svilainio, Zitos Bružaitės, Gintauto Venislovo, Vaclovo Augustino kūriniai). Minėtas projektas buvo išties inovatyvus, jį galime laikyti modernaus liaudies dainų harmonizavimo ir aranžavimo stiliaus proveržiu! Ypač G. Svilainio aranžuotės – šimtaprocentinė naujovė, tik kritikos diplomatiškai nutylėta, neįvertinta.

P. Bingelis: *G. Svilainis – jaunas, talentingas kompozitorius, nuolat ieškantis įdomių sprendimų. Stilistinio atsinaujinimo užuomazgos jo kūryboje yra geros, teisingos. Be to, jis supranta Dainų švenčių reikalingumą, jų esmę, žino, kad jos turi būti, kad reikia kurti taip, kad suprastų liaudies masės. Jis nesiekia nustebinti drastišku originalumu, nematytais, negirdėtais dalykais. Ne! Manau, kad apskritai Dainų šventėse eksperimento negali būti. Eksperimentuoti jose – ne vieta! Tai galima daryti su mažais kolektyvais. Dainų šventėse labai aiškiai matyti, kuris kūrinys tinka, kuris ne.*

Moksleivių dainų šventėje didžiausia meninė staigmena buvo kita G. Svilainio aranžuotė – „To genelio genumai“. Diskusijų nebuvo – dainą reikėjo bisuoti.

A. Vildžiūnas: *Labai gerai parašyta ir atlikta. Svarbiausia – liaudiška.*

R. Maleckaitė: *Kūrinį išgelbėjo Romualdo Gražinio sugebėjimas perskaityti partitūrą ir tą dainą parodyti kaip šiokią tokią muzikinę parodiją. Repas – irgi muzikos žanras, todėl jeigu jis profesionaliai sukomponuojamas ir atliekamas, kodėl gi jo neįtraukti į Dainų šventę? Reikia bandyti pritraukti jaunimą prie liaudies dainos. Nežinau, ar racionalu pradėti nuo repo ir kitų sunkiosios muzikos formų, nes į liaudies dainas būtina žiūrėti labai jautriai. Man nelabai patinka liaudies dainų šiuolaikinimas romanso stiliumi ar atvirkščiai – archajiško dainavimo būdo ieškojimas. Liaudies daina yra graži tokia, kokia yra. Kita vertus, liaudies kūryba taip pat nuolat kinta, atsinaujina. Vadinasi, ir kompozitoriai gali kažką nauja pasiūlyti.*

Dirigentų pasisakymai atvėrė nemenką repertuaro problemų spektrą, parodė, kad būtina tęsti tautinę tradiciją, bet reikia ir naujovių, laužančių įsitvirtinusius šablonus. Atsinaujinimo procesas negali vykti be prieštarų, abejonių, nes tai kūryba, kurioje dalyvauja kompozitorius, chorai, dirigentai ir net publika. Trijose pastarosiose Dainų šventėse buvo netikėtų proveržių, inovacijų, tačiau jos buvo sutiktos gal net pernelyg atsargiai, ypač kritikų. Gal naujų

liaudies dainų aranžuotųjų net nereikia? Įtikinamo, argumentuoto atsakymo nėra. Bet optimistiškai nuteikė Romualdo Ozolo žodžiai, pasakyti po Tūkstantmečio dainų šventės (2009 m.): „Mano galva, gerai, kad yra laikomasi šventės konstitucinių nuostatų: liaudiškumas, tautiškumas, patriotizmas.“⁴⁸ Vadinas, žvelgiant iš šalies, iš bendresnio humanitarinio lauko, didesnių repertuaro klaidų nesimato.

Ko dar galime pasigesti? Efektingos kantatinio ir oratorinio žanro muzikos ir gero jos atlikimo.

P. Bingelis: *Dainų šventėse gali būti vienas kitas lyrikos kūrinys, bet ne vien tai. Be lyrikos, žinoma, Dainų šventės nebus, bet yra ir kita pusė – chorų galimybės. Tarkim, kamerinis choras neperteiks Liudvigo van Bethoveno „Missa solemni“ dvasios didybės, nes šis kūrinys skirtas dideliam chorui. Panašiai yra ir su Dainų švente: jei turime labai didelį chorą, reikia išnaudoti visas jo dinamines ir kitokias galimybes. Jeigu mėgausimės tik lyrika ar greitais kūriniais, neparodysime jungtinio choro galimybių.*

Šiek tiek apie interpretaciją

Dainų dieną, nepaisant negausių repeticijų, siekiama aukščiausio meninio rezultato. Įvaldyti tai, kas sunkiai suvaldoma! Net dainuodami tradicines tautines dainas (Česlovo Sasanausko „Kur bėga Šešupė“, J. Naujaliao „Lietuva brangi“, J. Gudavičiaus „Kur giria žaliuoja“) dainininkai dirigentą įpareigoja padiriguoti „gražiai“ ir būtinai „kaip nors kitaip“. Reikia kaitos, reikia įdomių interpretacijų. Dirigentai tokioms provokacijoms pasiduoda, bet, kaip menininkai, siekia išlaikyti tam tikrą nepriklausomumą.

Turime bent tris „Lietuva brangi“ interpretacijas, gal net alternatyvias. Adolfo Krogerto interpretacija, sakytume, buvo filigraniškai išdailinta, išpuošta dinaminiais ir tempo niuansais, Liongino Abariaus – romantiška, atvirai dvasinga, įkvepianti, P. Bingelio – „vyriška“, „atgiedama“ su visais posmais. Visos interpretacijos priimtinos, juk „Lietuva brangi“ stengiamės sugiedoti taip, kaip prieš Mišias giedame kitą tautos muzikinę relikviją – Antano Strazdelio „Pulkim ant kelių“. Jokių „pagražinimų“ jai nereikia! Ji pati – unikumas. „Lietuva brangi“ giedama šventės pabaigoje, šią giesmę diriguoja dirigentų elitas. Jų talentas lemia interpretacijos kokybę, o siekiant meninės tiesos, nebūtina visiems įtikti. 2012 m. Dainų šventėse – Vilniuje, Kaune, Klaipėdoje – J. Naujaliao „Lietuva brangi“ dirigavo L. Abarius. Pasisekimas nematytas, ypač Klaipėdoje!

L. Abarius: „Lietuva brangi“ Dainų šventėse dirigavo daugelis dirigentų. Pavyzdžiui, paskutiniame dainos posme yra frazė: „Ne veltui bočiai tave taip gynė...“ Joje kai kurie dirigentai labiausiai pabrėždavo žodį „bočiai“ („booočiai“). Man šioje frazėje svarbiausias žodis „tave“. Kas gynė – ir bočiai, ir būsimos kartos – tai mažiau svarbu. O tave ir aš ginsiu, nes tu esi man vienintelė, kurioje aš gimiau ir augau. Už tave kiti kentėjo per amžius, žuvo už tave. Taigi žodis „bočiai“ yra nereikšmingas, nes neišsako esmės. Kruopščiai studijavau, kokį žodį dainoje reikėtų išskelti. Kasdienis pavyzdys: berniukas sako mergaitei: „Aš tave myliu.“ Svarbiausia juk ne myliu, o tave. Choro dirigentui kiekviename kūrinyje, kiekviename posme reikia surasti tą reikšmingą akcentą, kad galėtum jį dinamiškai pakylėti, pridėti didesnės jėgos, o paskui nutildyti iki visiško pianissimo. Dinamika, ritmika, agogika – tai tik priemonės, o visa kita yra iš tavęs kylanti dvasios jėga, kuri paveikia ir kitus. Kai prieš repeticiją atsistoji priešais jungtinį chorą, dainininkai žiūri į mane ir ploja. Tada pajuntu jausmų antplūdį, man taip gera, kartais net šiurpuliukai per kūną perbėga. Ir mintyse sakau: „Jūs esate patys mylimiausi, tad ir būkit geručiai, padėkite man tą kūrinį perteikti.“

Nuo 1946 metų diriguojantis L. Abarius reprezentuoja romantiškąją tautinės arba lietuviškosios tradicijos dvasią. Maestro yra lyrikas – ir mes, lietuviai, esame lyrikai, mūsų dainos lyriškos; maestro dainoje akcentuoja žodį – ir mums tai svarbu, mūsų klasikinė poezija yra dainuojama, o dainuodami dėliojame prasminius žodžių akcentus...

V. Miškinis: *Jungtinio choro susidainavimo patirtis trumpalaikė. Ilgiau ir stipriau ji įsitvirtina dirigentų sąmonėje. Žinia, kad solidžiausią patirtį turi vyresnioji dirigentų karta. Ji gerai suvokia estrados akustiką, girdi, jaučia dainavimo kokybę, žino, kaip organizuoti repeticijas. Turėdami didžiulę patirtį, jie aiškiau už jaunosius sugeba diriguoti daugybei žmonių, įdomiau interpretuoti kūrinius, efektyviau išreikšti mažo ir didžiulio choro skambesio skirtumą. Tai mūsų chorinės tradicijos vertybė, kurią turi perimti jaunoji dirigentų karta.*

Bendravimas su žymiu dirigentu visada išlieka atmintyje. Pavyzdžiui, susitikimas su maestro Lionginiu Abariumi, kuris chorinei Lietuvos kultūrai nuveikė nepaprastai daug iškilų darbų. Jį visi pažįsta ir užminėtus nuopelnus gerbia. Kai jis pakyla į dirigento tribūną – visų akys nukrypsta į jį: „Atsistoję Abarius!“, „Abarius!“ Susitikti su tokiu menininku dainininkui – garbė ir prestižas. Bendravimas su tokiu žmogumi – didelė dvasinė vertybė. Mano jaunystės laikais toks

Dirigentas Lionginas Abarius. 2009 m.

buvo Konradas Kaveckas. Vėliau tokiais man tapo Saulius Sondeckis, Juozas Domarkas, Jonas Aleksa. 1980 ir 1985 m. Dainų šventėse atlikti sociologiniai chorų tyrimai vienareikšmiškai parodė, kad dauguma dainininkų estradoje nori matyti iškiliausius, žymiausius dirigentus. Bet ir jaunesnės kartos nori išmėginti jėgas šioje šventėje, pasivaržyti su elitu.

Dirigentų dėmesio centre – chorai

A. Vildžiūnas: Man didžiausias džiaugsmas – meninis arba dvasinis sąlytis su choru. Tai didžiausias Dainų švenčių potyris.

V. Miškinis: Chorą aš matau kaip visumą, kaip vieną veidą, bet nematau atskirų jo detalių. Aišku, akis gali stabtelėti ties kiekviena pastebėta smulkmena, nes jos – kaip ant delno. Džiaugiesi matydamas, kai dainininkų veidai atidūs, bet visuomet pastebi ir kitką – kažkoks nevykėlis sukiojasi, kraiposi, kitas kvailioja, trukdo aplinkiniams... Vis dėlto chorą matau kaip vieną veidą arba simbolį, jam ir diriguoju. Choro pojūtis ateina per garsą ir per jo spalvas. Mes, lietuviai, turime atpažįstamą bruožą – estradoje atrodome skurdokai. Tautiniais kostiumais pasipuošę latviai ir estai būna

daug spalvingesni už mus. Kokius drabužius turime, tokius, tai ir valstybės požiūris. Juk choro kostiumai, jų spalvinė gama visuomet vizualiai veikia ir dirigentą, ir publiką. Įsivaizduokite estradoje chorą, apsirengusį tik juodai ir baltai: būtų nejauku... Geriausia, kai spalvinis fonas dera su dainos nuotaika, gali sustiprinti jos meninį turinį. Tą patį gali daryti ir judesys, jeigu jis taps dainos papildiniu. Spalvą analizuoju ir vertinu siedamas su muzikiniu garsu. Man jis išreiškia spalvą, o ne atvirkščiai.

K. Barisas: Dainų šventėse ima veikti kažkokie labai geri dainininkų jausmai. Yra tam tikri energiniai dalykai, kurių lyg ir nematome. Tai labiau dvasinė, o ne fizinė energija. Aiškiai jaučiasi, kad dainininkai, stovintys estradoje, tave palaiko. Tai jaučiasi. Ir aš tai tikrai matau! Būna, matai, kad į tribūną ateina dirigentas, bet dainininkai nelabai nori su juo bendrauti. Teko tai pastebėti ir pajauti...

Teiraujuosi, ar dirigentai stengiasi matyti dainininkų veidus?

R. Maleckaitė: Ne! Nesistengiu. Matau vieną gražų veidą. Vieną gražų. Tai jungtinis žmonių darinys. Vienas! Jaučiu jo vienį.

R. Gelgotienė: Matosi ir veidai, kaip kas išsižioja, matosi žvilgsniai – viskas matosi. Netgi kažkoks labai

geras dainininkų jausmas. Kaip ir dirbant su savo choru. Gal tik į tolimus pakraščius reikia mažiau žiūrėti, nors ir jie turi jausti tavo dėmesį. Svarbiausia, kad visi pajustų, jog esi atviras ir dvasiškai pakylėtas. Per savo choro koncertą gali scenoje įsikniaubti į natas prie fortepijono, nes žinai, kad dainininkai vis tiek tave gerai supras ir girdės, o šventėje turi ir pats atsiverti, pakelti galvą...

A. Dambrauskas: Prie dirigentų suolo Vingyje laukdami eilės diriguoti nesikalbame. Pasveikiname padirigavusį kolegą ir tylomis laukiame. Atsipalaiduojame tik padirigavę mums tekusią dainą.

Maestro J. Bingelis dirigavo 1990 m. Pasaulio dainų šventėje „Dainų tiltas“ Taline. Jungtinis choras buvo labai didelis, daug didesnis už mūsų. Kokia buvo savijauta?

P. Bingelis: Jokių sunkumų neiškilo, nes chorai buvo labai gerai pasiruošę. Buvo gera diriguoti. Pojūtis ten buvo geresnis, malonesnis negu mūsų šventėse, kadangi chorai gerai skambėjo ne tik elementarios dainos, bet ir tembrų, vokalo, dinamikos požiūriais. Ten buvo atvykę geriausi dalyvavusių šalių chorai. Dalyvavo tik tie, kurie mokėjo geriausiai dainuoti. Geriausiai!

Taip pat galima palyginti respublikinių ir regioninių Dainų švenčių dirigavimo patirtis.

A. Šumskis: Choro pojūtis Vingio parke ir Klaipėdos vasaros estradoje ir panašus, ir skirtingas. Klaipėdoje jis jaukesnis, gal kiek artimesnis, neslegia choro ir estrados masteliai (jungtiniame chore kartais ir Klaipėdoje dainuoja per 8000 dainininkų). Tačiau dirigento kontakto su jungtiniu choru jausmas Klaipėdoje ir Vingio parke panašus. Kai lipi į dirigento pakylą, pajunti adrenalino pliūpsnį... Mane žavi spindinčios dainininkų akys, nuostabus atsidavimas dainai ir dirigentui, viso choro alsavimas, bendrystė, prasmingas buvimas kartu. Tai labai paveiku.

Dainų šventėse kiekvienas dirigentas į jungtinį chorą žvelgia „savo akimis“, bet siekia to paties tikslo: sutelkti chorą ir įkvėpti jį kūrybingai dainuoti. Tam dirigentai pasitelkia visas artistines galias, pasak Konstantino Stanislavskio, „psichotechniką“. Kalbant apie muzikos atlikimą – tai „artistinio dėmesio, vaizduotės, emocinės atminties, valios, bendravimo-kontakto ir kitų muzikos atlikimo psichikos elementų, svarbių choro darbe, o ypač viešo atlikimo procese, valdymas“⁹.

Kas dirigentams trukdo? Mažai repeticijų ir jungtinio choro dykinėjimas¹⁰.

V. Miškinis: Iš visos Lietuvos suvažiavę chorai Vingio estradoje turi mažai laiko pabendrauti ir susicementuoti; visi kartu pabūname tik tiek, kiek trunka kelios

repeticijos ir šventinis koncertas. Po jų – vėl ketverių metų pauzė. Toks trumpas buvimas kartu menkina bendrą jungtinio choro susidainavimo patirtį.

R. Gelgotienė: Estradoje repetuojame labai mažai, ir didžiausias rūpestis – to menko įdirbio nesužlugdyti, nes jeigu rezultatas blankus, gaila dainos. Tada ir pats jautiesi nepadaręs to, kas priklauso. Tačiau kai vyksta bendradarbiavimas, būna labai smagu. Nors jausmas, kad labai gerai padirigavau, man svetimas. Tiesa, sėkmė priklauso ir nuo to, kokį kūrinių tenka diriguoti. Jeigu kūrinys ryškus, nesudėtingas – sėkmė labiau tikėtina, jei blankesnis, tai dirigentas nedaug ką gali su juo padaryti.

P. Gylis: Dainų šventės dirigentas turi susidaryti ir pateikti chorui kūrinio interpretacijos planą. Taip pat numatyti galimas choro klaidas, vokalius sunkumus.

L. Abarius: Manau, kai kurie jaunieji dirigentai per daug stabdo chorą ir per daug kalba. Stebėjau, kaip jie repetavo Moksleivių dainų šventėje ir suaugusiųjų Dainų šventėje Klaipėdoje. Jaunieji dirigentai stabdo chorą ir kalba, kalba... Man nepatogu sakyti, kad vietoj kalbų geriau būtų pakartoti, nes kalbėdami tik sugaišta laiką, o dainininkai nei klauso, nei ką... Turiu savo nuostatą – jeigu nėra reikalo, repeticijos šventėje nekurti.

K. Barisas: Kartais pasitaiko didžiulis sudėtingos muzikinės kalbos kūrinys, su kuriuo darbo būna išties daug. Tarkim, praeitoje Dainų šventėje Vilniuje (2011 m.) buvo modernus ir išties pretenzingas, sudėtingos formos, ritmikos, chorinio ansamblio požiūriu neįprastas kūrinys „Gaudeamus“. Repeticijos neužteko, reikėjo daugiau padirbėti. Ir chorai to kūrinio nebuvo gerai paruošę. Vos spėjau muzikinę formą sudėlioti.

Laiko nėra, dainas reikia surepetuoti ko ne a vista, „vienu smūgiu“. Bet kaltas ne tik choras. Dirigentai, kurie į pakylą eina su natomis (tarp dainininkų iškart nuošiai šurmuly – „dirigentas neišmoko partitūros“!), taip pat trikdo. O jeigu dar natas blaško vėjas... Repeticijas paprastai trukdo ir garso technikos bėdos: garsintojų brigados, aparatūra ir režisieriai keičiasi, nuolatinės vietos neranda ir chorui akompanuojantis orkestras. Net Tūkstantmečio dainų šventėje, kuriai, atrodo, buvo pasitelkta visa, kas geriausia, dėl techninių kliūčių (dėl prasto chorų pasiruošimo, ir dėl kitų priežasčių!) skaudžiai nukentėjo puiki Algirdo Martinaičio kantata „Gratulationes Lithuaniae“. Po 2012 m. Klaipėdos dainų šventės kalbėta, kad įgarsinimo kokybė šį kartą buvusi kaip niekada gera... Betgi garso operatorius vis bėgiojo nuo aparatinės iki dirigento ir atgal.

V. Miškinis: *Šventėje situacija komplikuoja dėl garso stiprinimo technikos. Spėjome įsitikinti, kad garso sklaida netolygi ir apgaulinga – vienaip pasiekia chorą, kitaip dirigentą, dar kitaip – publiką. Būna taip: repeticijoje dirigentas skundžiasi: „Negirdžiu choro, negirdžiu akompanimento.“ Klausiamo choro, ar jie girdi akompanimentą? „Girdime, girdime!“ O dirigentas negirdi! Būtina siekti, kad dirigentas turėtų maksimaliai geras sąlygas girdėti chorą, akompanimentą, visus matytų ir kad garso trikdžių būtų kuo mažiau. Tai garantuotų dirigavimo komfortą, garso akustinės ir meninės kokybės kontrolę.*

V. Jakelaitis pasakojo, kad pirmosiose pokario Dainų šventėse dirigentus estradoje egzaminuodavo tuometinis kultūros ministras Juozas Banaitis. Jei dirigentas su choru nesusitvarko – čia pat pakeičiamas kitu. (Dainos tada nebuvo sudėtingos.) Dainininkai visko prisžiūrėjo. Antai 1960 m. šventėje dirigentui A. O. nesisekė diriguoti Stasio Šimkaus dainos „Palankėj, palankėj“ – ją išbraukė. Bet šventei baigiantis K. Kaveckas pasiūlė ją „pasidainuoti“ ir be repeticijos sklandžiai padirigavo! Matyta ir didelio autoriteto avarija – susimaišė, sustojo...

Apie 1960 m. dirigavimas atrodė tarsi „prieškarnis ir pokarnis“, orientuotas į mėgėjus. Labai aiškiai buvo rodomi atsikvėpimai, iškelta kaire ranka „palai komos“ ilgosios natos ir fermatos, dainininkams stengtasi padėti nepatogiose ritmo sinchronizavimo, vokalinės įtampos vietose. Viskas dėl dainininkų, dėl aiškumo! Mostų grožio, aristokratiškumo ir profesionalumo etalonu buvo laikomas K. Kaveckas. Jis taip diriguodavo A. Sviešnikovo „Šaltosios bangos putoja“, kad, atrodė, niekas geriau nepadarytų. Dviejose šventėse tą dainą dirigavo ir abu kartus ją teko pakartoti!

Įsimintinų pasirodymų buvo daug. Tarkim, J. Aleksa kažkaip ir be repeticijų sugebėdavo uždegti chorą ir darniai jį vesti su orkestru („Valstiečių choras“ iš Bedricho Smetanos operos „Parduotoji nuotaka“, Edvardo Grygo „Jūra ir krantas“).

P. Bingelis: *Kažkoks valios impulsas turi būti. Jie turi paklusti. Paklusti dirigento valiai!*

Belieka pacituoti ir Nikolajų Malko: „Būtina organizuojanti valia. Jeigu valingasis pradas yra svarbus kiekvienam atlikėjui – instrumentalistui ir vokalistui – tai dirigentui jis turi ypatingą reikšmę, kadangi jam valia būtina ne tik organizuoti savo asmeninę veiklą, bet ir valingai veikti kitus atlikėjus – orkestrą ir chorą. Be to, šis poveikis turi būti apibendrinantis [...]“¹¹, gebantis suvienyti kiekvieno atlikėjo valią, sutelkti juos. Kiekvienam choro vadovui reikia organizuojan-

čios valios, bet jungtinio choro dirigentui jos reikia tiek kartų daugiau, kiek jungtiniame chore yra chorų.

Grįžkime prie dirigavimo technikos reikalų. Suti kime su P. Gylio teiginiu, kad „Dainų šventės dirigentas turi pasižymėti nepriekaištinga dirigavimo technika, rankų plastika, valingu mostu diriguojant, „geležiniu“ ritmo pojūčiu“.

P. Bingelis: *Niekas nestovi vietoje – nei dirigavimo mokykla, nei dirigavimo technika. Žmonės dabar mato daug dirigentų, patys daug eksperimentuoja. Muzikos akademijoje atsirado Dirigavimo katedra su iškiliais muzikais (velionis J. Aleksa, prof. J. Domarkas). Jie įdiegė naują dirigavimo metodikos ir praktikos supratimą. Senąjį dirigavimo stilių, kuris, tarkim, buvo būdingas 1960 m. Dainų šventės dirigentams, pakeitė naujesnis, profesionalnesnis. Įsitvirtino, sakyčiau, techninis stilius. Dirigentai gerai įvaldė maršus. Dirigavimo technikos dalykai yra gerokai pažengę į priekį. (...) Jaunimas jau nori dainuoti maršus. Nori. Bet juk ir iš maršo galima padaryti stebuklą: išvystyti mintį, dinamiką – viskas yra leista. Bet ne! Dabar kitas jausmas – skubame! Būtinai lekiame, nors Dainų šventėse maršų apskritai neturi būti. Negali būti! Maršas yra didžiausias vokalinės muzikos priešas!*

2007 m. Dainų šventėje pirmą kartą buvo atlikta Marijaus Mikutavičiaus „Pasveikinkime vieni kitus“, pakartota ir Tūkstantmečio dainų šventėje (dirigavo K. Barisas). Klausytojai tiesiog apstulbo: choras laisvai žaidė sinkopuotu ritmu, tiksliai mėtė replikas solistui, dirigentas originaliais judesiais ir kūnu pagirtinai sinchronizavo muzikos vyksmą. Kas šiuo atveju lėmė sėkmę – dirigento temperamentas, artistiškumas, miklumas? (Lygiai taip pat ir Moksleivių dainų šventėje nutiko su G. Svilainio daina „To genelio genumai“, kurią dirigavo R. Gražinis).

K. Barisas: *Gal taip pasireiškė mano charakterio bruožas – jokio ramumo. Dainų šventėse gaunu kūrinius, kurie gal ritmiškai sudėtingesni, keblesnė jų harmonija. Gal kūrybinė grupė, skirdama dainą, ir orientuojasi į mano charakterio bruožus. Dėl to gal ir atrodo – išeina K. Barisas ir diriguoja labai linksmi. Na, jeigu yra tokia muzika, ją ir reikia diriguoti, interpretuoti su charakteriu, kad klausytojus pagautų emocija ir choristams būtų smagu dainuoti. Žinoma, jeigu gausčiau kokią lyrinę, plačiau skambančią dainą, diriguodamas nešokinėčiau ir nestraksėčiau kaip ugnelė. Kiekvienos šventės kūrybinė grupė dirigentams parenka kūrinius, atsižvelgdama į kiekvieno būdą, prigimtį. Ir tai iš dalies pasiteisina. Jeigu kūrinys nelimpa prie dirigento ir atvirksčiai – dirigentas nelimpa prie kūrinio, tada nukenčia kūrinio atlikimas.*

Daug dalykų, apie kuriuos buvo kalbėta, galima priskirti profesinei psichotechnikai ir ją metodiškai analizuoti. Bet yra ir mažiau apčiuopiama sritis, kurią vadiname charizma. Charizma apibūdina asmens savybių visumą, kuri daro ypatingą, išskirtinį „magneto“ poveikį aplinkiniams, juos patraukia ir suteikia postūmį veikti.¹² Charizmos elementai yra pasitikėjimas savimi, tvirtas tikėjimas savąja vizija, nestandartinis, neįprastas elgesys, efektyvus bendravimas, įkvepiantis asmeninis pavyzdys, pokyčių skatintojo įvaizdis.¹³ Charizmatiškas lyderis sugeba ir moka efektyviai pasinaudoti turimomis savybėmis ir paveikti kitus, įgyti gerbėjų.

A. Vildžiūnas: *Esu matęs autoritarišką dirigentą. Tiesa, jis jau nebedirguoja. O turinčių charizmą mūsų šventėse dabar yra – esu matęs gal penkis.*

Dainų šventės meno vadovas – vyriausiasis dirigentas

Keliose pastarosiose šventėse įsitvirtinus „projektų“ praktikai keitėsi programos ir „vyriausieji“. Meno vadovo ir vyriausiojo dirigento institucija, bent jau žvelgiant iš estrados, sutelkė dėmesį į režisūrinius ir kitus organizavimo dalykus. Keičiasi ir dirigentų tarpusavio bendravimas, juk elitiniai dirigentai buvo tos pačios kartos, neretai studijų suolų kolegos. Kas ir koku tonu dabar galėtų vadovauti skirtingų kartų dirigentams?

Užkalbinau pernykštės „Gaudeamus“ šventės, vykusios Kalnų parke, lietuvių delegacijos meno vadovą ir vyr. dirigentą prof. P. Gylį. Didumu „Gaudeamus“, žinoma, ne „Tūkstantmečio“ šventė, bet renginys reprezentatyvus. Liko įspūdis, kad meno vadovas dirbo sėkmingai. P. Gylys įvardijo kelias meno vadovo ir vyriausiojo dirigento veiklos sritis:

1) atsakingas už kūrinių nuo jo įtraukimo į Dainų šventės programą iki atlikimo šventėje;

2) turi įsivaizduoti, kaip skambės choro visuma ir atskiros jo grupės, dainuojančios įvairiais tempais, įvairia dinamika;

3) atsakingas už dirigento kvietimą diriguoti tam tikram kūriniui – turi būti atsižvelgiama į jo menines, bendražmogiškas savybes, techninį pasirengimą;

4) atsakingas už repertuaro parengimą ir perklausas, chorų vadovų konsultacijas;

5) planuoja ir vadovauja choro repeticijai šventės estradoje, jei reikia, konsultuoja dirigentus, aptarinėja su jais repetuojamo kūrinių ypatumus;

6) atsakingas už chorų susstatymą šventės estradoje ir choro įgarsinimą.

2014 m. Dainų šventės meno vadovu balsų dauguma buvo išrinktas V. Miškinis. Paprašėme jo susipažinti su P. Gylio pastabomis ir išsakyti savo požiūrį.

V. Miškinis: 1. Kūrinių įtraukimas į Dainų šventę priklauso visos kūrybinės grupės kompetencijai. Galutinis sprendimas priimamas balsuojant. Meno vadovas vadovauja posėdžio diskusijoms, atlieka moderatoriaus funkciją. Vienas jis neturi galimybių prieštarauti ar lemti galutinio sprendimo. Tiesa, būta ir išimčių – Algirdo Kaušpėdo „Krantas“ sulaukė labai kontraversišκών reakcijų, bet dėl meno vadovo užsispyrimo pateko į šventės kūrinių sąrašą. Kitas pavyzdys – 2014 m. šventei Laimiui Vilkončiui užsakytas kūrinys buvo sukritikuotas šventės kūrybinės grupės narių, o meno vadovas nerado pozityvių argumentų, ginančių meninę kūrinių vertę, nors užsakymai ir priklauso meno vadovo kompetencijai.

2. Dėl choro skambesio visumos visada kyla daug diskusijų. Atskiros choro grupės yra labai skirtingo meninio pajėgumo ir skambesio kokybės. Meno vadovas šias galimybes ir riziką visuomet pasveria ir turi omenyje. Jis sudaro ne tik meniškai vertingą repertuarą, bet ir konkretaus žanro vokalines galimybes atspindinčius kūrinius.

3. Dirigentų parinkimas Dainų šventei priklauso Lietuvos chorų sąjungos prezidiumo kompetencijai. Meno vadovas negali vienašališkai aprobuoti ar atmesti siūlomų kandidatų. Galutinį sprendimą priima šventės užsakovai – Lietuvos liaudies kultūros centras ir Kultūros ministerija. Jie vadovaujasi LCHS prezidiumo pateiktais argumentais.

4. Planuojamą repertuarą meno vadovas pateikia vox populi teismui. Kiekvienas Lietuvos chorvedys turi teisę išreikšti apie jį asmeninę nuomonę, kuri turi būti pagrįsta darbu su choru patirtimi. Repertuaro pateikimas, jo demonstravimas, reagavimas į pateiktas pastabas ar pasiūlymus priklauso meno vadovo kompetencijai.

5. Meno vadovas sudaro repeticijų grafikus Vingio parko estradoje. Pastabos dėl kūrinių interpretacijos visuomet yra meno vadovo akiratyje. Kolegų dirigentų konsultacijos vyksta remiantis profesinės etikos reikalavimais. Per viešą aptarimą kiekvienas šventės dirigentas turi teisę atvirai išsakyti savo nuomonę tiek apie savo, tiek ir apie kolegų dirigavimą. Meno vadovas šiame procese negali būti nei teisėjas, nei prokuroras. Tik advokatas. Išskirtines teises turi tik objektyvi nepriklausoma kritika. Deja, šioje srityje neturime nei reikiamos refleksijos, nei pakankamai drąsių choro

Dirigentas Vytautas Miškinis. 2009 m. Nuotraukos iš Lietuvos liaudies kultūros centro Liaudies kūrybos archyvo.

žanro tyrinėtojų – profesionalų. Žinoma tik tiek, kad užkulisiuose šie komentarai visuomet gajūs.

6. Chorų sustatymas ir įgarsinimas ne visuomet priklauso nuo gerų meno vadovo norų. Sustatymas ir žanrų kaita šventėje priklauso nuo daugelio objektyvių veiksnių. Vingio parko estrada – ne itin palanki laisvai judėti žmonių srautui ir greitai persigrupuoti. Be abejo, galutinį sprendimą priima meno vadovas. Akustinis rezultatas priklauso nuo įgarsinimo technikos kokybės, reikiamo kiekio techninių resursų, galų gale – nuo vėjo krypties, jo stiprumo ir kitų klimatinėjų sąlygų (2009 m. visą šventės laiką meno vadovas praleido prie garso režisierių garsinimo pulsto...). Bet... kartais meno vadovas yra bejėgis, jei nėra techninių galimybių kokybiškai atskleisti sumanytą akustinę šventės pilnatvę. Meno vadovas iš dalies yra atsakingas ir už režisūrinį šventės sprendimą. Taip pat jis gali prieštarauti režisieriui, jei šio sumanymas trukdo atskleisti kūriniam. Arba kai atliekant kūrinį jis nukreipia žiūrovų dėmesį. Vizualiniai sprendimai turi tik papildyti meninį kūrinių turinį, bet netapti pagrindiniu jų akcentu. Jei Dainų šventė pavyksta – giriami chorai, dirigentai, repertuaras, galų gale – oras ir t. t. Jei kas nors vyko ne itin sklandžiai – visuomet kaltas meno vadovas.

Iš to, kas pasakyta, galima tikėtis kolegiško, sklandaus šventės dirigentų darbo, šventinės nuo-

taikos, nors tikriausiai ir vėl matysime meno vadovą bėgiojant nuo aparatinės iki dirigentų pakylės...

Kalbant apie kritiką, derėtų atsargiai paprieštarauti, nes apskritai ji niekuomet netenkino ir, matyt, netenkins meno kūrėjų. Tai permanentinė problema. Po Dainų šventės spaudoje pasirodo dažniausiai viena stambesnė Dainų dienos recenzija „Liaudies kultūroje“ ar „Muzikos baruose“. Jose gražia literatūrine kalba, optimistiniu tonu aptariama šventės eiga, repertuaras, kai kas pagiriama (dažniausiai autoritetai), kai kas papešiojama. Tai „šventinis“, iš dalies ritualinis recenzijos žanras, be didesnių pretenzijų į analizę. Tokios recenzijos mums reikalingos dabar ir pageidautinos ateityje. Juk turime pratęsti šventės džiaugsmą, pasididžiuoti, pakelti sau ūpą. Labai kritiškų vertinimų nebūna, nes mes – „maža tauta“, vienas kitą pažįstame, o kritikas dažniausiai savas. Muzikologų, profesionaliai svarstančių chorvedybos problemas, stinga, juos reikia išugdyti. Neteko girdėti, kad Dainų šventės projekte kokia nors „eilutė“ būtų skirta jos refleksijai. Gal tokios ir nėra. Bet problema egzistuoja – V. Miškinis, taip pat ir 1998 m. šventės meno vadovas P. Bingelis kalba apie muzikologinių, etnologinių, kultūrologinių Dainų šventės apmąstymų poreikį.

V. Miškinis: Kalbu apie dirigentų kritiką. Tiksliau, dirigavimo profesionalumo analizę. Ne tik apie dau-

giau ar mažiau pavykusių interpretaciją, bet apie priemonės, kuriomis valdomas milžiniškas choras. Ir ne tik apie manualinės technikos subtilybes, bet ir apie muzikalumą. Kai svarstome, kokį kūrinių paskirti šventės dirigentui, galvojame ir apie jo temperamentą, charakterį, sugebėjimą atskleisti muzikos subtilybes. Ne visuomet pataikome. Antra vertus, dirigentas turi atstovauti diriguojamo kūrinių žanrui. Vyrų choro dirigentas niekada nediriguos vaikų chorui. Ir atvirkščiai.

Kas galėtų įvertinti dirigento profesionalumą? Gal reikėtų nedidelio mokslinio tyrimo – sistemingai, vaizduojant ar kitaip fiksuoti visus dirigento veiklos aspektus nuo jo pakilimo į tribūną iki gėlių įteikimo šventės pabaigoje. Analizė ir išvados galėtų būti tokios medžiagos apibendrinimas. Suprantama, tai vien užuomina, nes tuo susidomėję tyrėjai netrukutų sugalvoti savąjį tyrimo metodiką, pasirinkti reikiamą komandą. Vis dėlto bent jau fiksavimo ir dokumentavimo darba reikėtų pradėti nedelsiant – nuo jubiliejinės 2014 m. Dainų šventės. Jei bus medžiagos – ekspertų atsiras.

Vietoj užsklandos

Svarbiausia pasisakymų išvada – dirigentai tvirtai jaučiasi esą savo tautos žmonės, Dainų šventę jie suvokia kaip svarbią tautos egzistencijai ir kultūrai. Šiais pamatiniais klausimais jie sutaria.

Patyrę mūsų Dainų švenčių dirigentai pažymi, kad ne visi gali diriguoti jungtiniam chorui. Dažnai pritrūksta gebėjimo valdyti dideles dainininkų mases, jų psichinę ir dvasinę energiją. Neretai stokojama profesinės atsakomybės.

Choro energiją dirigentai dažnai sieja su muzikiniu kūriniu, jame užkoduotomis meninėmis ir dvasinėmis galiomis, kūrinių parengimo kokybe. Ji skatina kūrybinį procesą.

Dirigentų kontaktai su choru visada būna skirtingi ir nepakartojami, per juos atsiskleidžia kiekvieno individuali gyvybinė ir dvasinė galia. Tačiau kiekvienas savaip reprezentuoja mūsų Dainų švenčių tradicijos patirtį. Charizmą turinčių dirigentų dėka mūsų Dainų šventėse, repeticijose ir koncerte vyrauja kūrybinga, liberali, kolegiška atmosfera. Didelę įtaką turi ir šventės meno vadovo asmenybė.

NUORODOS

1. Pokalbiai su dirigentais užrašyti Lietuvos chorų sąjungos seminare „Vasaros akademija 2012“, kuris vyko stovyklavietėje „Bebrusai“ (Molėtų r.) 2012 m. ir pratęsti po jo. Dalis medžiagos jau paskelbta: Gudelis, R. Autoriteto-lyderio vaidmuo puoselėjant Dainų šventės

- tradiciją. Iš: *Tradicija ir dabartis*. Klaipėda: KU, Nr. 8, p. 141–160; Gudelis, R. Dainų šventės ir jungtinio choro meninės-dvasinės energijos klausimu. Iš: *Res humanitariae*. Klaipėda, KU, XIII, p. 160–183. Autoriui sutikus, spausdiname sutrumpintą tekstą.
2. Žr.: Gudelis, R. Dainų švenčių ištakos ir liuteroniškoji muzikinė tradicija. Iš: *Res humanitariae*, XI, Klaipėda, 2012, p. 102–128.
 3. Daujotytė, V. Justino Marcinkevičiaus žemė. Vilnius, Alma litera, 2012, p. 128.
 4. Vyšniauskaitė, A. Apie šventes, papročių ir tradicijos sampratą bei švenčių apibūdinimas. Habil. dr. Angelės Vyšniauskaitės pranešimas LRS. Prieiga per internetą: <http://www3.lrs.lt/pls/inter/w5_show?p_r=7034&p_d=21303&p_>.
 5. Jakelaitis, V. Saulei leidžiantis – toks buvimas drauge. II knyga. Vilnius, 2002, p. 151.
 6. Gudelis, R. Chorinis menas lietuvių tautos kultūroje. Klaipėda: KU, 2001, p. 198–266; Gudelis, R., Plungienė, I. Tradiciškumo fenomenas Dainų švenčių pajautoje: sociologinių tyrimų duomenimis. Iš: *Res humanitariae*, IX. Klaipėda, KU, 2011, p. 190–209.
 7. Андреева, Г. М. Социальная психология. Москва, МГУ, 1980, с. 195–230.
 8. R. Ozolo pasisakymas apie Tūkstantmečio dainų šventę buvo atsiųstas R. Gudeliui ir pacituotas iš: Gudelis, R. Dainų švenčių prasmų simbolikos ir pajautos aspektai. Iš: *Res humanitariae*. VII. Klaipėda, KU, 2010, p. 213–244.
 9. Казачков, С. А. От урока к концерту. Казань, КУ, 1990, p. 296.
 10. Socialinės psichologijos literatūroje tai *socialinis dykinėjimas* – grupės (kolektyvo) narių veiklos produktyvumo sumažėjimas. Kai jų įnašai yra jungiami siekiant bendro grupės tikslo, sumažėja individualus atsakingumas. Narių produktyvumas mažėja didėjant grupei (Legkauskas, V. Socialinė psichologija. Vilnius, Vaga, 2008, p. 335.).
 11. Малько, Н. Основы дирижирования. Москва–Ленинград, Музыка, 1965, с. 17.
 12. Šilingienė, V. Lyderystė. Kaunas, Technologija, 2012, p. 110.
 13. Ten pat, p. 110–111.

Conductors of the Song Celebration: experiences and senses

Regimantas GUDELIS

This article presents insight from the conductors of the Song Celebration – they understand the Song Celebration as important for the existence and culture of the nation. The capable conductors of the Song Celebration share their experiences in conducting joint choirs, noting that not everyone is able to control a great mass of singers, their psychic and spiritual energy. Conductors associate choral energy with the musical piece as well, its artistic value and the choir's professionalism.

The contact of the conductors with the choir reveals each individual's vital and spiritual power. Thanks to the charisma of the conductors, our Song Celebrations, rehearsals and the concerts of the Song Celebration have a creative, liberal, collegial atmosphere.

Taip Laima lėmė lietuviškai animacijai

Su animacinių filmų dailininke ir režisiere Jūrate LEIKAITE kalbasi Juozas ŠORYS.

Esate žinoma Lietuvos animatorė, režisierė, sukūrusi penkiolika įvairios tematikos ir trukmės filmų. Už animacinius filmus „Margučių rytas“ 2008 m. ir „Taip Laima lėmė“ 2011 m. pelnėte „Sidabrinės gervės“ apdovanojimus. Jūsų filmografija byloja, kad savitai interpretuojate tautosakos ir mitologijos paveldą. Kokios Jūsų vaikystės, jaunystės ir vėlyvesnio gyvenimo aplinkybės tam dėjo pamatus ar (ne)sąmoningai nulėmė? Esate gimusi Vilniuje, bet gal Jums buvo svarbios tėvų ir senelių patirtys?

Mano jaunystė ir vaikystė praėjo gilaus sovietinio liūno metais, kai per televiziją kas vakarą klausėme melagingų sovietinių demagogijų, o Leonidas Brežnevas, atrodė, bus amžinas – manėme, kad jo nerišlus vapėjimas iš ekrano ir „brandus socializmas“ niekada nesibaigs. Tuo metu net nesvajojau apie animacinių filmų kūrimą, bet piešti mėgau. Bėgau nuo kasdienybės, panirdama į fantazijų ir vizijų pasaulį.

Esu vilnietė, bet mano tėvas Juozas Leika – aukštaitis, kilęs nuo Užpalių (Utenos r.). Ten, kaimo vieniemyje, daug vasarų praleidau su tėvu ir močiute. Tėvas jau keliasdešimt metų užsiima bitininkyste. Nors jam jau 90 metų, iki šiol vieniemyje turi bityną, apie 20 avilių, pusė Vilniaus skanauja jo medų... Jo darbštumas ir bitės padeda mums pajusti gyvenimo darną, kuri atsispindi ir kūrybiniuose sumanymuose. Mano mama kilusi iš Būdviečių prie Marijampolės. Ji kitokia nei tėvas, suvalkietė. Galbūt juos visą gyvenimą vieną prie kito ir traukė skirtingumas? Būdviečių močiutė, kurią vadindavome Mamule, mirė, kai buvau septynerių, todėl ją mažai teatsimenu. Jaučiuosi labiau aukštaitė. Geriau pažinau tėvo mamos, močiutės Uršulės, gyvenimo sampratą ir būdą. Iš jos pramokau aukštaitiškos tarmės. Net keista, kad iki Vyžuonų miško kalbėdavau vilnietiška, o jį pervaziavus nejučia prabildavau tarmiškai, aukštaitiškai. Man priimtinas aukštaitiškas optimizmas ir šviesi pasaulėjauta, matyt, daugiau paveldėjau tėvo genų... Tai, ką duoda tėvai, vėliau išnyra kūryboje.

Jūratė Leikaitė. Valento Aškinio nuotrauka.

Vilniaus dailės akademijos Architektūros katedroje studijavote interjero ir įrengimų specialybę, vėliau iliustravote porą dešimčių knygų vaikams, rengėte kūrybos parodas Lietuvoje ir užsienyje, o po kelerių metų – lemtingas posūkis: pradėjote lankyti animatorių kursus, kaip režisierė debiutavote animaciniu filmu „Metamorfozės“ ir iškart buvote įvertinta tarptautiniu mastu. Sąmoningai ir atkakliai siekėte šio tikslo, ar tiesiog taip „sukrito“ aplinkybės?

Turbūt mūsų gyvenimus tvarko atsitiktinumai. Mano charakterio savybės, gyvenimo būdas tiko animacijai. Filmų nekuriu viena, man reikalinga bendraminčių grupė. Kai baigusi mokslus rinkausi, kur dirbti, atsitiktinai užsukusi draugė pasakė apie Lietuvos kino studijoje organizuojamus animatorių kursus ir konkursą norintiems įgyti tuo metu Lietuvoje visiškai naują specialybę. Draugės įkalbėta, į atranką nusinešiau aplanką su įvairiausio stiliaus darbais. Taip prasi-dėjo įdomus kelias į animacijos pasaulį. Iš pradžių dir-

bau su kitais režisieriais, buvau jų kuriamų filmų dailininkė. O pati kaip režisierė ir dailininkė debiutavau kurdama animacinį filmą „Metamorfozės“. Turėjau ambicijų ir tikslų, nebijojau iššūkių ir troškau išbandyti ką nors naujo.

Kas, Jūsų nuomone, geriausiai išreiškia lietuvių tautinės kultūros esmę – mitai, tautosaka, folkloras, švenčių papročiai, liaudies menas? Kodėl ėmėtės kurti lietuvių kalendorinių švenčių ir sakmių ciklą?

Iš tiesų Lietuvos kino studijoje sukūriau visą ciklą animacinių filmų vaikams, kuriuos vėliau išleidau ir DVD formatu, – „Lietuvių animacija vaikams. Mažosios pasakėlės“. Kurdama kiekvieną iš šių filmų mokiausi animacijos meno, gamybos technologijų ir daug eksperimentavau. Tuo metu sukūriau keletą filmų apie išdykusią sraigę Maivą, edukacinį projektą apie gamtos reiškinius „100 klausimų apie pasaulį. Lietus“, ekranizavau dešimtmetės mergaitės pasaką „Braškės ant eglės“, dar trumpą filmą „Laiškai“.

Vėliau pradėjau kurti filmus pagal lietuvių sakmes. Pirmasis – „Paparčio žiedas“ pagal to paties pavadinimo sakmę. Tai linksma, šmaikšti istorija, nutikusi per Jonines. Tada dar nenumaniau, kokius filmus kursiu vėliau. Filmų ciklą pagal lietuvių sakmes tęsė „Margučių rytas“. Scenarijuje įsipynė mitas apie pasaulio atsiradimą iš kiaušinio. Velykė margina kiaušinius, pasitelkdama dangaus šviesulius, žvaigždes, pievų žoles, ažuolo žieveles, svogūno lukštus. Skamba jos burtų daina, per kiaušinius tipena paukšteliai ir vinguriuoja žalčiukai, margučius išpaišydami pėdutėmis ir bangelėmis.

Vėliau kilo idėja sukurti animacinį filmą „Užgavėnės“ apie šios šventės tradicijas. Manau, kad šis filmas originalus, turtingas grafinių eksperimentų. „Užgavėnių“ kūrimas truko net dvejus metus, dirbo apie dvidešimt žmonių. Buvo nufilmuota daugybė papildomos etnografinės medžiagos, nufotografuoti senoviniai buities rakandai, juos įkomponavome į animacines dekoracijas. Filmas sulaukė didelės sėkmės tarptautiniuose festivaliuose.

Iš animacinio filmo „Margučių rytas“ 2007 m.

Iš animacinio filmo „Paparčio žiedas“. 2003 m.

Ar ši tautinio paveldo dalis lengviau pasiduoda scenarijų autorių, dailininkų ir režisierių interpretacijoms? Ko reikia, kad filmai būtų ir informatyvūs, ir patrauklūs įvairioms amžiaus grupėms?

Profesionalių animacijos scenaristų Lietuvoje reta. Sakmės ar pasakos režisieriams patrauklios, nes turi nugludintą tekstą ir aiškią istoriją – pagrindinė idėja išdėstyta labai koncentruotai. Sakmėse dažniausiai pasakojamos tikros istorijos, tarsi „tai tikrai galėjo nutikti“, jose magiški, antgamtiniai, mitiniai personažai

kontaktuoja su žmonėmis, kartais paveikdami jų likimus ar būsenas – ši trapi riba tarp stebuklo ir tikrovės labai įdomi. Animacinis filmas taip pat yra įvykių koncentracija. Norint sukurti trumpą filmą, reikia atsisakyti daugybės nereikalingų detalių ir nukrypimų nuo esmės. Stengiuosi lakoniškai papasakoti siužetą ir atskleisti nuotaiką. Pavyzdžiui, filme „Paparčio žiedas“ turėjau sugalvoti, kaip per dvi minutes žiūrovus nukelti į kaimą, kuris švenčia Jonines. Dega laužai, skamba dainos, jaunimas šoka, poros bėga į mišką ieškoti paparčio žiedo. Keliomis scenomis vos per 20 sekundžių sukuriama šventės nuotaika. Tuo pačiu metu susipažįstame ir su pagrindiniu personažu Jonu. Vėliau rodoma tik dviejų personažų – Jono ir Mergelės – istorija, kaimo šventės neberodome. Velniukai pagrobia Jono atrastus lobius ir turtus, o patekėjus saulei matome filmo veikėjus, kurie daug ką suprato ir dvasiškai praturtėjo.

Kiekvieno filmo struktūra – tarsi galvosūkis, kurį turi išspręsti, prieš pradėdamas jį piešti, kurdamas kadruotę. Tarkim, kuriant filmą „Taip Laima lėmė“ arba „Užgavėnės“ teko atsisakyti labai daug sumanytų scenų ir vaizdų. Galima sakyti, kad daugiau kaip pusė šių filmų „liko už borto“.

Pasitelkus animaciją XX a. vaikams (ir suaugusiems) galima moderniai ir paveikiai pristatyti mūsų tautosaką. Nors orientuojatės į vaikų auditoriją, kartais grybštelite ir suaugusiems aktualius apsisprendimus? Tiesa, kartais akcentai apsverčia, pavyzdžiui, kai per Rasas (Jonines) ieškoma paparčio žiedo, suaugėliai elgiasi kaip paikšiai, kuriems (kaip ir esą esantiems anoje ekrano pusėje) būtini pamokymai, kaip gyventi ribinėse situacijose. Kam Jūsų filmai skirti?

Labai svarbu kurti lietuviškus filmus pagal tautosakos ir etnologijos medžiagą ir rodyti juos vaikams, nes jiems tai ryškiausiai išlieka atmintyje. Vaikai susitapatina su personažais, mėgdžioja jų kalbą, judesius ir pokštus.

Pastebėjau, kad daug filmų personažų frazių ir dainų motyvų įsiliejo į mūsų šeimos gyvenimą. Filme „Paparčio žiedas“ poroj vietų ir maži, ir vyresni žiūrovai reaguoja taip pat – tiesiog juokiasi... Jonas Panelė, iš laimės pakilusią virš medžių viršūnių, čiumpa už kojos ir nutraukia žemyn. Į dangų pulkais pakyla varnos, o jie pradeda šokti kaip padūkė... Arba kai trys linksmi velniukai ant kelmelio pradeda šokti pagal „Kūlgrindos“ muziką. „Bumbt, bumbt“ – jie pradeda linguoti į taktą, „Bumbt, bumbt“ – šoka porėlė, trypdama po kojomis žolynus... Šioms filmo

vietoms medžiagą rinkau iš anksto, dar neturėdama nė vieno piešinio. Tiesiog ėjau į muzikos parduotuvę ir keletą valandų klausiausi įrašų, kol suradau man patikantį muzikinį motyvą. Susiradau ir grupę, kuri šią muziką atliko. Muziką iššifrovome ir padarėme jude-sio schemą, pagal kurią animatorius Arnoldas Pričinas pradėjo piešti šokių judesių piešinius. Dirbo ilgai, įsijautęs, klausydamas ritmingo įrašo, prie veidrodžio tikrindamas žingsnelius... Taip buvo sukurtas vienas linksmiausių šokių lietuvių animacijos padangėje.

Kuo įsimena Jūsų ir kolegų pieštus ir režisuotus filmus žiūrinių vaikų reakcija?

Skirtingo amžiaus žiūrovai į kiekvieną filmą reaguoja kitaip. Mano devyniolikmetis sūnus yra gražiai pasakęs apie filmą „Užgavėnės“: „Tai pats įdomiausias filmas, nes, kad ir kiek jį žiūrėčiau, visada atrandau ką nors naujo, nematyto. Filmas linksmas ir margas, optimistinis.“ Dukra, kuriai septyniolika, sako: „Ne, mamos geriausias filmas yra „Taip Laima lėmė“, nes jis baisus ir paslaptingas, jaudina ir yra gražus.“ Kitas mano sūnus dar nieko nesako, jam tik treji, bet ploja rankytėmis, kai žiūri į nykštukus, bėgiojančius su margučiais. Kiek vaikų, tiek nuomonių, bet dauguma pastebi juokingus ir linksmus personažus, nori nuotykių, dainų, muzikos ir vaizdų ritmo, pagal kurį kraujas gyslose greičiau tekėtų... Kartais filmuose atsiranda ir baisių momentų, kurių yra ir pasakose, ir sakmėse. Žiūrovų psichologines reakcijas ir filmų poveikį skirtingo amžiaus vaikams reikėtų nagrinėti atskirai.

Prisiminkime, kaip kuriamas animacinis filmas, tarkim, su etninės kultūros idėjinio podirviu (apie tai netgi susukote metodinį filmą)? Iki kompiuterinės grafikos buvę piešiniai ant celiulioidų, tapybos darbai, specialios fono dekoracijos, eskizai, vaizdų kartotės, tarpinės kadruotės, užbaigti filmo kadrai... Akivaizdu, kad tai sudėtingas ir varginantis procesas.

Menininkai turi savo amato paslapčių. Be profesinių įgūdžių nepavyksta realizuoti jokios idėjos. Filmo dailininkui svarbu mokėti dirbti įvairiomis techniko-mis: piešti eskizus pieštuku, sugebėti greitai šaržuoti personažus – tiek žvėris, tiek žmones, mokėti kurti koliažus iš nuotraukų, kopijų, naudotis įvairiomis aplikacijomis, karpiniais, tapyti guašu, tempera, aliejiniiais dažais ir akrilu, lieti akvareles, žinoti, kokius pustonius gali išgauti piešdamas pastele. Animacinio filmo gamybos procesas nėra varginantis, tai normalus,

paprastas ir kruopštus darbas. Teko dirbti dailininke vaidybiniuose filmuose, ir ten įgyvendinti kūrybinį sumanymą sudėtinga, reikia mokėti organizuoti, nebijoti didelės apimties darbų. O animatoriai sėdi ir piešia arba montuoja kompiuteriu. Animatorius nuo darbo stalo atsistoja tik tada, kai reikia suvaidinti kokį nors personažą: pašokusią katę, sliūkinantį vagį ar žygiuojantį kareivėlį... Prieš veidrodį animatoriui pasimaivyti dažnai tenka tam, kad suprastum, kokie veido raumenys dirba, kai valgai rūgštų obuolį arba geri kokteilį... Kartais režisierius turi vaidinti prieš animatorių aikštingą princesę, dainuojančią sraigę ar samčiu puodą maišančią Velykę tol, kol jis nupieš eskizų juodraščius....

Kaip pasakojamos istorijos veikia formos, vaizdų, garso takelio (muzikinių akcentų) ir kitų elementų derinys?

Filmo vizualųjį sprendimą diktuoja tema, scenarijus, auditorija, kuriai skiriamas filmas. Įdomu eksperimentuoti, rinktis įvairias menines priemones. Karnavalo ir žaidimų nuotaiką filme „Užgavėnės“ stengiausi sukurti naudodama koliažo techniką: iš popieriaus iškirptas kaukes, nuotraukų fragmentus, vaizdo medžiagą, piešinius. Atskiroms scenoms panaudojome filmuotą medžiagą su autentiškomis, Lietuvos nacionalinio muziejaus archyvuose saugomomis XIX a. kaukėmis. Kūrėme kelių sluoksnių kompozicijas, siekėme turtingo filmo kolorito. Filme „Margučių rytas“ kūriau minkštą, rūko ir prieblandos kupiną nuotaiką. Visam filmui pasirinkau mėlyno rašalo spalvos paletę, kad kaip briliantai žibėtų pagrindiniai filmo herojai – spalvingi margučiai. Kurdami šį filmą panaudojome per 3000 įvairių margučių nuotraukų. Važiavome pas tautodailininkes, aplankėme ir fotografavome muziejuose, etnokultūros centruose esančias margučių kolekcijas, patys dažėme kiaušinius, važiavome filmuoti į Rumšiškės. Džiaugiuosi, kad kartu su filmavimo grupe visur keliavo ir mano vaikai, jiems tai buvo prasminga patirtis.

Kiekviename filme stengiausi pajusti, koks turėtų būti garso takelis, kokie instrumentai galėtų skambėti – dūdmaišis, fleita, gitara ar skambaliukai. Esu sužavėta filmo „Taip Laima lėmė“ kompozitoriaus Kipro Mašanausko kūryba. Jis lietuvių liaudies dainas susiejo su savo originalia muzika. Garsų dizaineris Artūras Pugačiauskas filme sukūrė mistišką stereo-foninę aplinkos garsų sistemą, todėl žiūrovai galėjo pasijusti iš visų pusių apgaubti įvairiausių garsų pynių.

Šio filmo garsas ir muzika 2011 m. buvo įvertinti „Sidabrine gerve“. Magišką, ritualinę nuotaiką filmui suteikia ir keliskart pasikartojantys vaizdo ir melodijų leitmotyvai: prieš kiekvieną Laimos lemties būrimą po kelis kartus nuskamba svarstyklėse giedančių vaikelių muzikinė frazė: „Šimtas gimė, šimtas mirė, šimtas gimė, šimtas mirė...“

Filme „Paparčio žiedas“ improvizavo folkloro ansamblis „Kūlgrinda“. Filmas toks trumpas ir aktyvus, kad ir vieno dainos posmo buvo per daug, reikėjo vis naujų muzikinių motyvų. Tada puikiai suskambėjo dūdmaišis. Filme „Margučių rytas“ kompozitorius K. Mašanauskas vieną į kitą daužė tikrus akmenukus ir medžio pagalėlius – taip sukūrė originalų ritmą ir garsinį efektą. Filmui „Senelės pasaka“ muziką kūrė Laimis Vilkončius, o Salomėjos Nėries poemą jautriai sudainavo Neda Malūnavičiūtė. Taigi kiekvieno filmo įgarsinimas yra nepakartojamas procesas.

Kurdama filmų koloritą, nuotaiką, siekiate perteikti lietuvišką dvasią, darnos pojūtį, skatinti filosofinius žmogiškosios egzistencijos prasmės apmąstymus?

Animacinis filmas – tai koncentruota forma žiūrovams siunčiama išgryninta žinia. Čia negali būti jokių paklaidų. Tikslui pasiekti pasitelkiami įvairiausi elementai: istorija, tekstas, vaizdas, plastika, garsas, muzika, aktorius balsas ir specialieji efektai. Filme kuriamas tikrovėje neegzistuojantis pasaulis. Nuo pat pirmojo filmo kadro, pirmojo personažo pasirodymo scenoje – viskas sukurta filmo autoriaus. Tokios žolės, medžių, gėlių, paukščių, namų, kelių, vandens realybėje nėra. Animacijoje visiškai kitokia laiko samprata. Per kelias sekundes galima parodyti daug daugiau, nei įvyksta realiame gyvenime. Animatoriams nesvetima ir magija, fikcija, burtai, apgaulė. Tereikia atrasti tam tikrus kodus, kurie bus aiškūs žiūrovams.

Iš animacinio filmo „Užgavėnės“. 2005 m.

Savo filmams renkuosi lietuviškas temas: kalbu apie margučių grožį, apie Užgavėnių šventės kaukėtus persirengėlius, apie Joninių laužus ir Joną, pasiklydusį papartynuose, apie deivės Laimos lemties lėmimus. Animacijoje eksperimentuoju, ieškau, kaip autentišką medžiagą interpretuoti savaip. Sulaukiu skirtingų žiūrovų reakcijų, nes daug kas siekia kanonizuoti šventes ir tradicijas, nepriima jokių naujų improvizacijų šiomis temomis.

Kaip Jūsų vaizduotėje sugyvena baltiški dievai ir deivės, mitiniai subjektai ir jų pagrindu sukurti ar kitaip aktyvuoti personažai, kaip šie sušiuolaikinti dariniai įgauna realius pavidalus?

Man kaip režisieriui filmą reikia aiškiai numatyti ir suplanuoti, atsisakyti to, kas nereikalinga. O kaip dailininkė turiu jau visai kitaip žvelgti į tai, kas ir kaip turėtų vykti. Kurdamą pirmuosius eskizus stengiuosi atsipalaiduoti ir leisti vizijoms plaukti iš vaizduotės gelmių. Tai, ką sugalvoju, gali būti ir lietuviška, ir nebūtinai tautiška... Kai scenos kompozicijoje reikia formuoti nuotaiką, tenka imtis daugybės grafinių priemonių. Tada pasitelkiu knygas ir meno albumus, senelio ir tėvų nuotraukų archyvus, užrašus ir senus eskizus, spintose saugomus močiutės mezginius ir austas lovatieses, įvairių drabužių ir audeklų raštus, verandoje stovinčio senovinio bufeto durelių raštus ir žalvarinių papuošalų kolekciją; ilgai vaikštau po mišką, galvoju – ieškau įkvėpimo ir reikalingų motyvų. Kaip šeimnininkė virtuvėje iš įvairiausių žolelių išgauna ypatingą skonį, taip ir aš prie darbo stalo stengiuosi sukurti originalų paveikslą.

Kaip manote, kodėl mūsų kultūros politikos nuostatose yra numatytas rėmimas daugeliui kūrybos sričių, jos formų ir žanrų plėtrai, bet iki šiol nekuriamos ir nefinansuojamos kryptingos programos, kurios kino kalba įstengtų grąžinti visuomenei, ypač vaikams, pasakų, sakmių, mitų lobyną?

Menai kuriami ne šiaip kosmose, menininkus veikia ir ekonominės, ir politinės jėgos... Ypač tie menai, kuriems sukurti reikalingi dideli pinigai ir valstybės parama. Gaila, kad mūsų tauta neturi animacinių filmų pagal lietuvių pasakas. Jau keleri metai Kultūros ministerija visai neskiria pinigų vaikiškiems filmams kurti – nei penkių minučių, nei valandos trukmės... Animacija vaikams pagal lietuvių pasakojamąjį paveldą turėtų būti išskirtinai remiama.

Piešiniai animaciniam filmui „Taip Laima lėmė“. 2010 m.

Kokias matote su tuo susijusias vaikų tautinio ir pilietinio ugdymo negeroves, kurios vėliau lemia socialinę apatiją, siekį nulietuvėti ir visai nepatriotiškai išsivaikščioti po pasaulį, ieškant kuo dosnesnių „lesyklių“?

Lietuvių nedaug, todėl mums svarbus kiekvienas žmogus, o ypač vaikai ir jaunimas. Visi suprantame, kad nuo pat mažų dienų vaikus turime auklėti tautine dvasia įvairiomis priemonėmis: knygomis, žaidimais, dainomis, per pamokas ar šventes, dailės užsiėmimus ar šokius, tačiau kodėl gi ne animaciniais filmais, kuriuos vaikai net po keletą kartų mėgsta žiūrėti?

Jau dvyliktą kartą su Valentu Aškiniu organizuojame tarptautinį animacinių filmų festivalį „Tindirindis“, kuriam kasmet stengiamės atrinkti gražiausias pasaulyje sukurtas animacines pasakas vaikams ir parodyti konkursinėje programoje „Pasaulio pasakos“. Festivalyje dalyvauja ne komerciniai, o autoriniai filmai, todėl svarbi jų kokybė, stilius, profesionalumas. Liūdžiu, kada matau pilną salę nekantraujančių vaikų žibančiomis akutėmis, bet žinau, kad jie ir vėl lietuviškos pasakos nepamatys...

Esu sukūrusi scenarijų ir eskizus naujam filmui „Kaukučių istorijos“ (šiuo metu jam ieškau finansavimo). Siužeto pagrindas – originaliai interpretuotos lietuvių liaudies sakmės. Taip pat animacinių filmo projektą apie deivę Austėją: ji saugo jauną šeimą ir ką tik gimusį kūdikėlį taip pat, kaip ir globojamas biteles (šiam filmui taip pat ieškau finansavimo).

Nežinau, ką dar galėsiu sukurti, dideliems filmams reikia lėšų. Visi kino kūrėjų sumanymai svarstomi Kultūros ministerijoje, Kino taryboje. Jeigu jie projekto neparemia, tai niekas sumanyto filmo ir neišvys. Projektų ir sumanymų būta įvairių, tačiau galėjau imtis tik tų, kurie iš dalies buvo paremti, o neįgyvendinti projektai dulka lentynoje. Pastaruoju metu animaciniams filmams vaikams lėšų iš viso nebeskiriama.

Kuo remiatės kurdama tapybos darbus, kuriuos vėliau naudojate kaip animacinių filmų veiksmo sceną ar foną, spalvinės ir kompozicinės plėtotės priemonės?

Iš animacinio filmo „Taip Laima lėmė“. 2010 m.

Gana sudėtinga buvo sugalvoti, kaip apibendrintai parodyti esminius žmogaus gyvenimo tarpsnius, surasti jiems grafinius simbolius. Sugalvoju filmų epizodų schemą ir ją nuspiešiu. Joje atsiranda skirtingas scenų skaičius (5 minučių filme gali būti apie 70–80 scenų) – tai priklauso nuo veiksmo dinamikos. Jeigu filmo kulminacijoje planuojamos greitos ir aktyvios scenos, tai jų trukmė gali būti dvi ar trys sekundės. O ilgos ir lėtos scenos, tokios kaip animacinio filmo „Taip Laima lėmė“ epizode „Atsisveikinimas su mirusiais“, gali trukti dešimt ar net dvidešimt sekundžių. Svarbūs personažų veiksmai ir dialogai. Kadro kompozicijose veikėjus piešiu lyg teatro scenoje, plokščiai, vengiu sudėtingų rakursų iš apačios ar viršaus. Dekoracijoms naudoju stilizuotus senovinius baltų ornamentus. Per keletą metų sukūriau nemažai tapybos darbų aliejumi ir akrilu ant drobės, popieriaus. Paveikslus naudoju filme dekoracijoms ar atskiroms scenoms.

Kaip siekiate, kad jie būtų ne tik gyvi, pulsuoiantys, bet ir harmoningi, su gilesne potekste?

Filme „Taip Laima lėmė“ paveikslai atgijo, pro juos prasiveržė šviesa ir rūkas, architektūrinės kompozicijas praskrodė figūrų siluetai, tamsius vandenį

suvirpino žvakių spindesys. Laumės akys atsimerkė ir skvarbiu žvilgsniu nužvelgė žiūrovus, o magiški ratai jos, pusiau paukščio, pusiau moters, rankose pradėjo sukstis. Kai nustos sukstis laimės ratas, gal ir tau atiteks laimės gabalėlis? Laimės ratas kaip ruletė, kaip siūlų kamuolys, kaip žalčio ornamentas – be pabaigos, kaip juosta, susukta į skridinėlį, kaip nėrinuota staltiesė ant stalo, kaip skiautinių siuvynys, kaip saulės diskas – taip galvoju sau ir piešiu...

Vienas iš nuostabiausių Jūsų su komanda sukurtų filmų – savitoji „Marti iš jaujos“ pagal 1938 m. Viktoro Petravičiaus (1906–1989) Paryžiuje sukurtus medžio raižinius archajinei pasakai iliustruoti. Jus paversti judančiomis, raiškiomis ir meniškai rišliomis scenomis turbūt buvo nelengva, nes dirbant su tokiu dinamitu kūrybiniam sumanymams nedaug teliko vietos?

Nepaprastai žaviuosi dailininku V. Petravičiumi. Pabandyti atgaivinti jo gana kietas, grubiai iš didžiulių medžio rąstų išskaptuotas figūras atrodė įdomus uždavinys. Žavėjo galimybė sukurti nespaltotą filmą – pasimėgauti turtingomis grafinėmis faktūromis ir linijos pulsavimu. Šio filmo režisūra buvo lyg galvosūkiu sprendimas. Reikėjo „turint minimumą išgauti maksimumą“, o tai reiškė: V. Petravičius sakmei „Marti iš

jaujos“ sukūrė 38 iliustracijas, o filme buvo 80 skirtingų scenų, kiekvienai iš jų reikėjo sugalvoti kompozicijas. Naujai piešti nebuvo galima, todėl filme nenaudojome nei pieštukų, nei žymiklių, nei popieriaus. Dailininko sukurtos iliustracijos buvo vertikalios, o filmo kadras horizontalus – kaip jį sukomponuoti, kad nesugadintume autoriaus darbo ir įspūdžio? Dailininkams animatoriams teko kopijuoti ir klijuoti faktūrų gabalėlius horizontaliame kadre. Filmu kūrimas buvo sudėtingas ir dėl daugybės smulkių detalių bei faktūrų. Kiekviena filme esanti figūra kompiuteryje buvo sukarpoma atskirai gabalėliais ir animuojama.

Kuo ši neeilinė patirtis Jus praturtino ar kitaip paveikė?

Daugeliui patinka, kad šis filmas yra nespalvotas, nuoseklus, kad įdomi perteikiama istorija. Man visada buvo baisios sakmės apie laumių pakeistus vaikus, o šios laiminga pabaiga lyg ramino sielą, kad meilė gali pakeisti baisiausius dalykus ir kad ji yra išsigelbėjimas. Filmą įgarsino aktorius Rimgaudas Karvelis ir mano tada aštuoniasdešimtmetis tėvas. Valentas Aškinnis sukūrė du dokumentinius filmus apie dailininką V. Petravičių ir jo kūrybą. Filmas „Marti iš jaujos“ dalyvavo daugelyje tarptautinių animacinių filmų festivalių. Lietuvos vardo paminėjimo proga vykusiame renginyje Japonijoje įvyko filmo peržiūra, vaikai vertė jo tekstą į japonų kalbą ir įgarsino. „Marti iš jaujos“ yra platinama įrašyta į mano studijos „Filmų štrichai“ išleistus DVD diskus „Sakmės apie laumes“ ir „Lietuvių animacija. Šventės ir sakmės“.

Filme „Taip Laima lėmė“ pakilote ne tik į aukštesnį techninio ir vizualinio meistriškumo lygmenį, bet ir šiuolaikiškai, įdomiai apmąstėte tamsiąsias ir šviesiąsias likimo, žmogiškosios skirties žemėje puses – su deramu įsiskaitymu į mitologines sakmes ir kitokią tautosakos medžiagą. Kaip Jūs pati kurdama šį filmą ir apžvelgdama personažams tekusius gyvenimo kelio išsiskojimus išgyvenote Laimos (Laimės) ir laumių tam skirtą gyvenimo tarpinį?

Filmą „Taip Laima lėmė“ kūriau gana ilgai: pirminė idėja buvo užrašyta 2006 m., filmas pradėtas kurti 2009 m. ir baigtas 2011 metais. Per tą laiką daug kas įvyko ir mano gyvenime – pasiligojo mama, teko ją slaugyti ir rūpintis. „Šimtas mirė, šimtas gimė“ – taip filme dainuoja laumių choras. Taip ir gyvenime: pagimdžiau sūnelį Rapolą, bet laimę aptemdė moti-

nos netektis. Teko išgyventi daugybę skirtingų emocijų būsenų, kurios atsispindi ir filme – skausmas ir džiaugsmas kartu. Visą tą laiką gyvenimas lyg ant svarstyklių suposi tarp gėrio ir blogio, sėkmių ir nelaimių. Filme skamba autentiškos lietuvių raudos išlydint mirusįjį. Skaudžiausia tema – atsisveikinimas su mirusiu kūdikiu. Džiaugsmingi dainų motyvai skamba gimstant kūdikėliams. Gimus mano kūdikiui iš naujo įvertinau lietuvių sakmių palinkėjimus, bandžiau atspėti, kokia deivė Laima buvo tuo metu, kai kūdikis gimė: ar dosni, ar pikta? Yra daugybė burtų ir prietarų, kuriuose paaiškinama, kodėl vieniems lemta šilkuose gyventi, o kitiems varge skursti. Sakmėse pasakojama apie laumes, padedančias našlaitėms ar nelaimingoms motinoms, ploniausiais audeklais ir kitokiomis gėrybėmis jas apdovanojančias, bet apsileidusioms motinoms jos galinčios būti negailestingos – tai vaikelį apžnaibys, tai motinai pieną atims. Laumės moka kerštauti – nepalik joms verpalų, nes jos tau plaukus, žarnas ir net gyslas suverps. O beširdę pamotę gali uždusinti.

„Taip Laima lėmė“ scenarijuje kūriau universalią istoriją. Sakmės apie Laimą išlaiko pagrindinį siužetą; pagrindinis ją kaip dievybę apibūdinantis bruožas – garsiai išsakomas būsimas žmogaus likimas. Anot senųjų tikėjimų, žmogaus lemtis priklauso nuo to, kuriuo metu jis gims. Jo likimas bus toks, kokia tą akimirką yra deivė Laima – ji dažnai keičia pavidalą, kartais būdama varginga, sena, pikta ragana, o kartais – prašmatni, turtinga panelė. Plačiai ir spalvingai apie tai parašyta Vytauto Bagdanavičiaus knygoje „Laumių praeitis Lietuvoje“, ji suteikė daug medžiagos apie laumių ir deivės Laimos išorinius bruožus, charakterio ypatybes, gyvenimo būdo savitumus. Tikėta, kad likimui įtakos gali turėti įvairūs nuo žmogaus valios nepriklausantys veiksniai ir aplinkybės: Laimos būsena kūdikiui gimstant, paros laikas, vieta ir aplinka, šalia esantys asmenys ir pirmosios atneštos dovanos.

Kuo senosios baltų religijos deivė Laima Jums artima ir priimtina?

Iš animacinio filmo „Taip Laima lėmė“. 2010 m.

Jūratės Leikaitės tapybos darbai „Verba“, „Žirgelis“, „Raktai“.

Tikiu, kad žmogus tik iš dalies gali pakeisti savo likimą, daug ką lemia atsitiktinumai, daug kas yra tarsi užprogramuota iš anksto, daug charakterio savybių paveldime iš tėvų, senelių. Dažnai nežinome, kodėl vienaip ar kitaip pasielgėme, kartais tokie nesuvokiami dalykai gyvenimo įvykius pasuka neplanuota linkme. Kas gi slypi už visų tokių atsitiktinumų? Ką apie tai sako mūsų ainiai? Atsakymo ėmiau ieškoti sakmėse ir pasakose. Jas skaitydama radau įvairių pasakojimų apie likimo lėmėjos Laimos sprendimus. Filme tas įvairias istorijas norėjau apibendrinti ir pritaikyti animacinio filmo scenarijui. Apie likimo lėmimus mažčiau nuo paauglystės. Smalsu buvo, kas gyvenime manęs laukia? Ką veiksiu? Kur nukeliausiu? Ar ištekėsiu? Ar vaikelių turėsiu? Dabar, po daugelio metų, būtų įdomu pačiai su savimi jaunystėje pasišnekėti apie tai, kiek daug visko jau buvo – gero ir blogo...

Such was the will of Laima for Lithuanian animation

Jūratė Leikaitė is one of the most interesting creators of Lithuanian animated films, having created over 15 films, in many of which the Lithuanian ethno-cultural heritage – folklore, holiday traditions, myths – is interpreted in a modern way. In the opinion of the film director and artist, it is important for children and young people to be familiar with their spiritual heritage and animated films are a perfect intermediary, one of the most effective ways to share traditional culture with a 21st c. child. In many countries this is supported by the state, the dispersion of national culture is consistently cared for, while in Lithuania creators of animation are practically ignored, the current cultural policy and film financing procedures do not provide opportunities to bring to life creative ideas. Presented are films that have garnered international acclaim – *Marti iš jaujos* (“Bride from the Barn”), *Margučių rytas* (“Easter egg morning”), *Užgavėnės* and the newest work *Taip Laima lėmė* (“Laima Determines the Destiny”), where the J. Leikaitė, in a modern way, pondered the dark or light sides of human destiny, what the will of the goddess Laima is.

J. Leikaitė is interviewed by Juozas Šorys.

Muziejaus žingsniai link Holivudo, arba atsakymas į dažną klausimą: „Ar čia filmuota?..“

Vida OLECHNOVIČIENĖ

2014 metais Lietuvos liaudies buities muziejaus ekspozicijoms sukanka 40 metų – lankytojams jos atidarytos 1974 m. birželio 21 d. Gal pagalvojote, kiek kartų čia lankėtės? O ar įtarėte, kad šias ekspozicijas galite išvysti ir... kine? Pavyzdžiui, žiūrėdami 2013 m. režisieriaus Audriaus Juzėno sukurtą pirmąjį ne dokumentinį lietuvių filmą apie tremtį „Ekskursantė? „Ar čia filmuota?..“ – tai vienas dažniausiai užduodamų klausimų per ekskursijas. Pamėginsime į jį atsakyti ir nuosekliai apžvelgti Lietuvos liaudies buities muziejų (toliau – LLBM) per 40 metų vykusius filmavimus. Dar 2006 m. vyresnioji muziejininkė Sigita Žukauskaitė sudarė chronologinį jų sąrašą. Rengiant straipsnį remiamasi amžininkų prisiminimais ir užuominomis, rastomis žiniasklaidoje. Už daugumą iliustracijų – nuotraukas iš paskutinio filmavimo – ačiū jų autoriui, filmo „Ekskursantė“ dailininkui statytojui Jurijui Grigorovičiui ir vyresniajai muziejaus rinkinių saugotojai Virginijai Kondratavičienei, bendradarbiavusiai su kūrėjais ir maloniai paskolinusiai jų dovanotas nuotraukas šiai publikacijai.

Lietuvos liaudies buities muziejaus debiutas kine

1972 m. Lietuvos televizijoje Rimanto Šavelio romano motyvais buvo sukurtas keturių serijų filmas apie garsųjį XIX a. „svieto lygintoją“. Tai pirmasis lietuvių nuotykinis filmas „Tadas Blinda“. Dažnai lankytojai klausia, ar jis filmuotas muziejų? Ne. Kodėl? Tuo metu muziejaus ekspozicija buvo tik kuriama, ir šiam filmui labai reikalingo miestelio dar nebuvo. Tenka apgailėstauti, kad muziejų nebuvo filmuojamos ir 1973 m. sukurto pirmojo lietuviško miuziklo „Velnio nuotakos“ scenos. Jį lankytojai prisimena pamatę muziejaus malūnus. Nors filmo kūrėjai domėjosi nuo 1969 m. muziejaus teritorijoje stovinčiu kepuriniu malūnu iš Vaivadiškių (Ukmergės r.), bet tąkart jų ir muziejininkų nuomonės išsiskyrė, prisimena dr. Eligi-

jus Juvencijus Morkūnas, dirbantis čia nuo 1970-ųjų. Vis dėlto muziejus su pirmuoju filmu „Tadas Blinda“ ir šia istorine asmenybe netiesiogiai susijęs. Pagrindinis filmo veikėjas žuvo Žaslių miestelyje, kuris yra tame pačiame rajone, kaip ir muziejus. Iki šiol gyventojai miestelio aikštę vadina Tado Blindos vardu. O į muziejaus miestelį iš gimtosios „svieto lygintojo“ Luokės (Telšių r.), kur ilsisi jo palaikai, perkelta špitolė (globos namai). Beveik po 40 metų pertraukos jau galime pasigirti: „Tadas Blinda. Pradžia“ (2010 m., Lietuvos kino studija, režisierius Donatas Ulvydas) filmuotas ir pas mus, miestelio sektoriuje ir Žemaitijos Įpilties troboje. Filmas tapo vienu iš brangiausių ir sėkmingiausių filmų nepriklausomos Lietuvos kino istorijoje. Jo biudžetas siekė apie 3,5 mln. litų. Kino teatruose surinkta daugiau kaip 3,7 mln. litų pajamų, jį pamatė per 300 000 žiūrovų. Filme vaidina Mantas Jankavičius, Andrius Kaniava, Agnė Ditkovskytė, Antanas Šurna, Dainius Kazlauskas. Šio filmo kūrėjai teigia – tai kinas, orientuotas į žiūrovus, profesionalaus lietuviško vaidybinio kino atgimimo šauklys.

Muziejus kine debiutavo su kitomis žvaigždėmis ir asmenybėmis. Pirmasis filmavimas, jei muziejininkų atmintis neapgauna, susijęs su meniniu filmu „Goja“. 1970 m. vokiečių režisierius Konradas Wolfas pakvietė Donatą Banionį suvaidinti didįjį ispanų dailininką Franciską Goją filme „Goja, arba sunkus pažinimo kelias“ (vok. „Goya – oder Der arge Weg der Erkenntnis“). Filmą statė VDR kino studija „Defa“. Tai buvo žinomo vokiečių rašytojo Liono Foichtvangerio (Lion Feuchtwanger) romano ekranizacija. Tuo pačiu metu režisierius Andrejus Tarkovskis pakvietė D. Banionį filmuotis filme „Soliaris“ (jis gavo apdovanojimą Kanų kino festivalyje). Franciskas Goja (Francisco Goya, pilnas vardas Francisco José de Goya y Lucientes, 1746 m. kovo 30 d. – 1828 m. balandžio 16 d.) – garsus ispanų dailininkas ir grafikas. Jis laikomas paskutiniu iš senųjų klasikinių dailininkų ir pirmuoju naujosios kartos kūrėju. Goja buvo oficialus Ispanijos karališkosios šeimos portretų tapytojas. Šiuo metu didelė dalis

Klepšių (Panevėžio r.) dūminės gryčios interjeras, filmuojant „Ekskursantę“, ir geraširdė senutė Sibire – Olego Tabakovo teatro aktorė Raisa Riazanova, TSRS valstybinės premijos laureatė (už filmą „Maskva netiki ašaromis“). J. Grigorovičiaus nuotrauka. 2013 m.

Klepšių dūminės gryčios interjeras per „Ekskursantės“ filmavimą. J. Grigorovičiaus nuotrauka. 2013 m.

dailininko darbų yra saugomi Museo del Prado muziejuje Madride. D. Banionis 2013 m. apdovanotas Lietuvos nacionaline kultūros ir meno premija, šiemet švenčia devyniasdešimtmetį.

Kaip prisimena dr. E. J. Morkūnas, filmo herojus Goja, vaidinamas D. Banionio, važinėjo po besikuriančio muziejaus teritoriją karieta (nepamena, iš kur ji buvo ir kokia), pakinkyta muziejaus arkliais (tai buvo svarbi muziejininkų susisiekiimo ir eksponatų pervežimo priemonė). Taip buvo filmuojama didžiojo menininko kelionė po Europą. Taigi jokios geležinės uždangos mūsų nuo jos atskirti nebegali, mes visada joje. O tautiečiams plūstelėjus į Ispaniją, prisipažinti, kad nematei originalių garsiojo dailininko darbų, jau darosi gėda. E. J. Morkūnas prisimena ir kitą filmavimą, vykusį pirmaisiais jo darbo metais. Rusijos kino studija „Lenfilm“ kūrė filmą pasakos motyvais „Lakštingala“. Jame muziejus virto Prancūzijos kaimais. Kai muziejininkas drįso pasakyti, kad Prancūzijos kaimas skiriasi nuo lietuviškojo, buvo atsakyta: „Da kto v etoj Franciji byval“ – „Kas toje Prancūzijoje yra buvęs...“ Žinant tų laikų galimybes išvykti į užsienį, pasakyta taikliai.

Dar keleri metai – ir kino saitai muziejų susieja su tokiomis pasaulyje garsiomis asmenybėmis kaip Nikolas Paganinis ir Sofija Kovalevskaja („Nikkolo Paganini“, 1–2 serijos) – 1982 m., režisierius Leonidas Menakeris, vaidina Donatas Banionis, Juozas Budraitis; „Sofija Kovalevskaja“ – 1985 m., režisierė Ajana Šachmalijeva, „Lenfilm“, Šarlotė – Vaiva Mainelytė). Skeptikas pastebės – „tik epizodai“, bet mes neišdidūs – ir jie džiugina.

Lietuvių literatūros ekranizacijos ir istoriniai filmai

Vėliau Lietuvos televizija (toliau – LTV) muziejuje nors trumpam įkurdino daugelio lietuvių literatūros klasikų sukurtus personažus, kurie gyveno muziejuje atkuriamais laikais. Tai Juozo Paukštelio „Kaimynų“ ir „Čia mūsų namai“ herojai, Jono Marcinkevičiaus Benjaminas Kordušas, Ievos Simonaitytės Vilius Karalius,

Obelinės stubos seklyčia, paruošta „Ekskursantės“ filmavimui. J. Grigorovičiaus nuotrauka. 2013 m.

Juozo Tumo-Vaižganto Nebylys. Lietuvos kino studija (toliau – LKS) čia filmavo Antano Vienuolio memuarinių apsakymų „Pavainikė“, „Arkliavagio duktė“ ir „Astronomas Šmukštaras“ prototipus. Filmas „Arkliavagio duktė“ XV sąjunginiame kino festivalyje buvo apdovanotas už geriausią klasikinio nacionalinio literatūros kūrinio įkūnijimą ekrane. Prizas už geriausią moters vaidmenį įteiktas aktorei Nijolei Oželytei.

Muziejuje kinas atgaivino istorinius faktus ir asmenybes. Čia Lietuvos kino studija iš pelenų prikėlė ir Pirčiupių kaimą, kurdama filmą „Faktas“ (1980 m., režisierius Almantas Grikevičius) – dar vieną paminklą 1944 m. birželio 3 d. vokiečių sudegintam kaimui su 119 gyventojų. Kas žino, jei ne šis įvykis, galbūt muziejuje saugotume kokį pastatą ir iš Pirčiupių kaimo... Pirmaisiais rodymo metais šį filmą kino teatruose filmą pamatė 5,9 mln. žiūrovų. Užsienyje jis buvo rodomas pavadinimu „Nulinė kraujo grupė“. Beje, filmavimas buvo įvaręs tikrą siaubą Rumšiškių miestelio gyventojams: pamatę važiuojančius tankus ir fašistinėmis uniformomis vilkinčius kareivius, jie pamanė, kad prasidėjo karas.

Filmas „Žalčio karūna“ (I ir II d., 1986 m., režisieriai Bronius Talačka, Viktoras Snarskis), pasakojantis apie dailininko ir kompozitoriaus Mikalojaus Konstantino Čiurlionio gyvenimą ir kūrybą, filmuotas ir muziejuje. Konstantiną vaidino Valentinas Masalskis.

2004 m. buvo sukurtas filmas „Vieni vieni“ (režisierius Jonas Vaitkus), pirmasis išleistas ir skaitmeniniu pavidalu. Tikrais faktais pagrįsta istorinė drama atkūrė sudėtingą ir kruviną rezistencijos laikotarpį – partizanų kovas 1944–1953 metais. Filmas pasakoja apie legendinį Lietuvos partizaną Juozą Lukšą-Daumantą ir jo brolius Jurgį, Stasį, Antaną, kurie 1944 m., prasidėjus antrajai bolševikų okupacijai, motinos palaiminti išėjo į kovą su pavergėjais. Šių eilučių autorė puikiai prisimena vieną filmo kūrimo epizodą – su muziejaus lankytojų ekskursija užsukus į Suvalkijos sektoriaus Obelinės (Marijampolės r.) sodybą, kurioje vyko filmavimas, teko išklausti įtikinamą vieno filmavimo grupės nario aiškinimą, kad sodyba – tikrai toji, kurioje gimė partizanų vadas Daumantas (Juozas Lukša-Daumantas, Lietuvos partizanų rinktinės vadas, gimė 1921 m. rugpjūčio 10 d. Juodbūdžio k. (Prienu r.), žuvo 1951 m. rugsėjo 4 d. Pabartupyje (Kauno r.); palaidojimo vieta nežinoma). Taigi meninė tiesa ne visada sutampa su istorine... Paradoksalu, bet kaip tik tos sodybos klėtyje sovietiniais laikais buvo įrengta ekspozicija, skirta pirmajai Lietuvos komunistų konferencijai. Anuomet jauni gidei nebuvo lengva lankytojams paaiškinti, kodėl tokie dideli šios klėties langai. Pasirodo, jie buvo specialiai padidinti, negailint autentiško pastato, kad visi geriau matytų ekspoziciją... Dabar klėtyje ekspozicija...

Filmo „Ekskursantė“ herojė Marija (aktorė, tada dar moksleivė Anastasija Marčenkaitė) prie Mičiūnų (Kupiškio r.) gryčios.
J. Grigorovičiaus nuotrauka. 2013 m.

nuojami gražiausi muziejaus tapyti baldai, patalpa pritaikyta edukaciniams užsiėmimams, įrengtas elektros apšvietimas. Jei eilučių autorės atmintis neapgauna, filmo herojus Daumantas (vaidino Saulius Balandis) žūva vienoje gražiausių muziejaus vietų – po ąžuolu ant kalvelės, dešiniau didžiojo tilto per Pravienos upelį. Čia specialiai šiam filmavimui buvo pastatytas aukštas kryžius, kuris dar kelerius metus kaip paminklas puošė ekspoziciją...

Ar gali muziejininkas būti aktoriumi?

Muziejininkai ne tik filmuojant prižiūri ekspozicijas, organizuoja darbus, rūpinasi rekvizitu, bet kartais paragauja ir statisto duonos, iš arčiau susipažįsta su filmų kūrimo virtuve. Ypač gausiai filmuotasi filme „Praeitį dabar“ (1999 m., režisierius Virgilijus Kubičius), kuriame, pasitelkus vaidybinius fragmentus, pasakojama, kaip informacinės technologijos veikė svarbiausius Europos istorijos lūžius. Ne viename epizode matyti muziejaus tiltas mūro turėklais, esantis ties dzūkų vienkiemių. Filme jis jungia ir skiria dvi valstybes – Prūsiją ir Rusiją (jis matomas ir „Ekskursantėje“). Filmuoti žemaitiškų ir aukštaitiškų sodybų vaizdai, trobų ir miestelio mokyklos interjerai, net filmo

pavadinimas rašomas ant aliejinės girnapusės. Masinėse scenose filmavosi ne tik muziejininkai, bet ir Rumšiškių miestelio gyventojai, moksleiviai. Eilučių autorei įsiminė tremtin varomų ir šautuvų buožėmis į gyvulinį vagoną grūdumų žmonių filmavimo epizodas. Jai savotiškai pasisėkė – užteko su dukrele įlipti į vagoną vieną kartą ir, priglaidus ją prie grotuoto langelio, laukti, kol bus nufilmuota. Kita kolegė turėjo įlipimo sceną kartoti daug sykių – režisieriui vis kažkas netiko. Kažkuris rankose turėjo nešti didelį lagaminą, o šis lipant vis krito ant likusiųjų galvų. Žmonės buože stumdančio kareivio vaidmuo buvo atitekęs kolegės sutuoktiniui... Filme šis epizodas šmėsteli vos akimirka, o paplušėti teko kur kas ilgiau. Šį kūrinį, kaip ir daugelį kitų LTV kurtų filmų, galime pasižiūrėti LRT televizijos interneto svetainėje (www.lrt.lt/mediateka). Kaip ir laidą apie LLBM kūrimą „Gyvasties tikrasis būdas. Dingusios tėviškės kūrimas“ (1996 m., režisierius Bronius Morkevičius).

Užsienio kūrėjų filmavimo aikštelė

Nepriklausomybės metais Lietuva ir muziejus vis dažniau tampa užsienio filmų statytojų filmavimo aikštele. Pagrindiniai lietuvių konkurentai – rumunai, bulgarai ir vengrai. Tačiau lietuviškos kainos patrau-

kliausios. Ir ne tik tai. Anot kūrėjų iš svetur, bendradarbiaujančių su Lietuvos kino studija, jos kolektyvas patyręs, žmonės dirba kaip komanda, todėl darbai atliekami greičiau ir efektyviau. Užsienio kompanijos Lietuvoje kuria įvairaus žanro filmus. Ypač malonu, kad muziejų pamėgo JAV kompanija „Gardner Films“, kurianti savitą nekomercinį atkuriamosios dokumentikos žanro kiną su vaidybiniais elementais. Jos prodiuseris ir režisierius Robertas Gardneris – žymus JAV dokumentinio kino režisierius, triskart pelnę Florencijos kino festivalio „Auksinius liūtus“ ir kitų didžiausių pasaulinių kino festivalių apdovanojimus. Tarptautinio kabelinio kanalo „History Channel“ užsakymu „Gardner Films“ sukūrė istorinį dokumentinį serialą „Barbarai“ apie skirtingų barbarų genčių antplūdį, sužlugdžiusį Romos imperiją. 2002, 2005, 2007 m. serialas filmuotas ir muziejuje. 2004 m. kanalo užsakymu buvo sukurtas filmas „Leonardo da Vinci“. Gal kam nors iš lankytojų nusišypsojo laimė pamatyti nuo Rumšiškių kalvos į Kauno marias žvelgiantį lietuvių aktorių Vytautą Rumšą jaunesnijį, režisieriaus sumanymu persikūnijusį į XV–XVI a. didįjį kūrėją jaunystėje (vyresnio amžiaus menininko vaidmenį sukūrė Ramūnas Abukevičius). Didis kūrėjas lietuvišku veidu žvelgs į itališkai lietuvišką peizažą ties Rumšiškėmis stebint milijonams pasaulio televizijos žiūrovų. Amerikiečių televizijos kompanijos ABC užsakymu 2005 m. LLBM filmuoti vaidybinio televizijos filmo „Nebijokite: popiežiaus Jono Pauliaus II gyvenimas“ epizodai (režisierius Jeffas Bleckneris; būsimąjį popiežių paauglystėje įkūnijo lietuvis Ignas Survila). Tais pačiais metais čia filmuota dokumentinė juosta apie pirmąjį JAV prezidentą, Amerikos nepriklausomybės kovų didvyrį Džordžą Vašingtoną (George Washington) – „Karžygys Vašingtonas“ (režisierius Bobas Vaisas (Bob Wise), prodiuseris Donaldas Poketas (Donal Poquette)). Kino juosta bus rodoma per „History“ kanalą.

Mičiūnų sodybos kiemas su butaforiniu šuliniu per „Ekskursantės“ filmavimą. J. Grigorovičiaus nuotrauka. 2013 m.

Muziejaus Dvaro pirtis, paruošta „Ekskursantės“ filmavimui. J. Grigorovičiaus nuotrauka. 2013 m.

Tiltas per Pravienos upelį ties Dzūkijos vienkiemiu, matomas „Ekskursantės“ epizoduose. Šį tiltą galima pamatyti ir LTV filmuose „Praeitį dabar“, „Aušros sūnūs“ (1998 m., rež. Bronius Morkevičius). Pastarajame jis jungia dvi valstybes – Prūsiją ir Rusiją. J. Grigorovičiaus nuotrauka.

Slaptas filmavimas muziejuje

Gali būti ir taip, kad viešėdami muziejuje ir pamatę operatorių komandą, nesužinosite, kas filmuojama. 2007 m. liepą čia buvo kuriamas Amerikos televizijos CBS realybės šou „Nepaprastos lenktynės“ („The Amazing Race“ kūrėjų komanda yra pelniusi septynis „Emmy“ apdovanojimus). Šou filmavimas buvo absoliučiai slaptas. Kiekvienoje šalyje nusamdyti projekto koordinatoriai pasirašo griežtas sutartis, numatančias milijonines baudas už bet kokią informacijos perdavimą žiniasklaidai arba lenktynių dalyviams. Lietuvos žiniasklaidoje (TV antenoje, 2008/5, p. 14–16) apie filmavimus buvo paskelbta tik parodžius šou per televiziją. Kiekvieną šios laidos seriją pamato 16 mln. žiūrovų. Projektą perka ir transliuoja 85 šalys. Laidos kūrėjai patys renkasi iš jiems pasiūlytų objektų ir nusprendžia, kokias užduotis parengti lenktynių dalyviams. Lenktynes sudaro 12 etapų, vykstančių vis kitoje šalyje. Kelionę apsunkina įvairios užduotys, susijusios su šalies kultūra ir papročiais. Į Lietuvos liaudies buities muziejų atvykusius dalyvius pirmiausia pasitiko daugybė nykštukų statulėlių, tarp kurių jie turėjo surasti pavaizduotą turimame piešinyje ir sužinoti kitą užduotį. Nykštukuose paslėptos nuorodos poras atviliojo į improvizuotas šventės šurmuli: etnografinis ansamblis demonstravo, kaip lietuviai švenčia Jonines ir Užgavėnes (įdomu, kad filmavimas vyko vasarą).

Dalyviams buvo sukurtos įvairios užduotys – žingsniuoti užsilipus ant kojokų arba skaičiuoti tvoros baslius, iš viso 717, blaškomiems „raganų“ murmėjimo...

LLBM buvo filmuojami įvairių užsienio šalių kūrėjų meniniai filmai: „Mirusiųjų karas“ – Suomija, 2011 m.; „Iššūkis“ su garsioju Danieliu Kraigu (Daniel Craig) – JAV; „Pabėgimas“ – Vokietija, Lietuva. Naujausias filmas – italų kompanijos „Ana Karenina“, 2012 m., režisierius kanadietis Kristianas Dugajus (Christian Duguay) (filmai „Hitler: The Rise of Evil“, „Coco Chanel“), Ana Karenina – italų aktorė Vitorija Pučini (Vittoria Puccini). Filme vaidina apie 70 aktorių iš Italijos, Vokietijos, Prancūzijos ir Lietuvos, o masinėse scenose dalyvauja net apie 600–700 žmonių. Tai dviejų dalių kino juosta anglų kalba, sukurta Italijos televizijai. Kol kas šio filmo neplanuojama rodyti Lietuvoje. Sostinės gyventojai džiaugėsi per filmavimą įrengta čiuožykla, o muziejaus lankytojai – dėl filmavimo sparčiau rekonstruotais kepurinio malūno sparnais. To paties, kuris buvo rodomas filme „Goja“.

Apsilankiusi LLBM tremties ekspozicijoje ir gyvų liudininkų pasakojimų įkvėpta, JAV rašytoja Rūta Šepetytys parašė knygą „Tarp pilkų debesų“ (2011 m.). Viena iš pagrindinės veikėjos prototipų – šioje ekspozicijoje dirbanti buvusi tremtinė Irena Saulutė Špakauskienė. Romanas išgarsėjo visame pasaulyje, pateko į „New York Times“ bestselerių sąrašą, jau išverstas į 26 pasaulio kalbas, išleistas 43 šalyse. Teisės ekranizuoti kūrinį siekė ne vienas Holivudo kūrėjas, bet autorė pasirinko

Muziejininkai statistai 2009 m. žiemą prie Račkiškių koplyčios. Nuotrauka iš LLBM archyvo. Kas filmuota, nepavyko tiksliai sužinoti.

Kalvelė su kryžiumi, kuris buvo pastatytas laikinai, filmuojant „Vieni vieni“. Ant šios girnų pusės rašytas filmo „Praeitis dabar“ pavadinimas.
Rimgaudo Žaltausko nuotrauka.

Prekinis (gyvulinis) vagonas Tremties sektoriuje, filmuotas „Praeitis dabar“. R. Žaltausko nuotrauka.

Jurta lietuvišką žiemą LLBM Tremties ir pasipriešinimo sektoriuje. E. J. Morkūno nuotrauka.

lietuvių komandą: Žilviną Naujoką, filmo „Tadas Blinda. Pradžią“ prodiuserį, ir Marių Markevičių, JAV gimusį lietuvių kilmės režisierių, filmo „Kita svajonių komanda“ režisierių ir prodiuserį, turintį patirties Holivude. Amerikos ir Lietuvos kūrėjai suvienijo jėgas pirmajam bendram filmui anglų kalba. Kas žino, galbūt ši komanda užsuks ir į Lietuvos liaudies buities muziejų...

Nepaneigsi – užsienio kūrėjams Lietuvoje statyti filmus finansiškai labiau apsimoka nei savo šalyse. Naudinga tai ir mums – žinia apie muziejų sklinda net ir be didelių pastangų. Tiesa, filmuojant laikinai keičiami interjerai ir eksterjerai – staiga išdygsta kryžius ar atsiranda

daržas, ant stogo – sezonui nebūdingas sniegas, kuris stebėtinai ilgai netirpsta... Jei vaikštinėdami po muziejų sutiksite žmonių, apsirengusių keistais drabužiais, ar pastebėsite kitokių neįprastų dalykų, galite spėti, kad vyksta filmavimas. O jei dar nespėjote mūsų muziejaus aplankyti (tuo nelabai tikime ir visai nesidžiaugiamo), nenustebkite, jeigu jis, beveik kaip kalnas pas Mahometą, atkeliaus pas jus iš ekrano. Bet ar pažinsite?

Su dideliu dėkingumu ir pagarba ekspozicijų kūrėjams – Vida Olechnovičienė, Lietuvos liaudies buities muziejaus vyresnioji muziejininkė.

Vaivadiškių malūnas (Ukmergės r.) teritorijoje jau nuo 1969 m. Jis mena ir „Gojos“, ir „Anos Kareninos“ filmavimą.

The museum's steps towards Hollywood, or the answer to a very popular question: "was this the filming location for...?"

In 2014 the expositions of the Lithuanian Folk Museum will turn forty years old – they were first opened on 21 June 1974. This article provides an overview of the filming that has taken place at the museum. [HYPERLINK "http://lt.wikipedia.org/wiki/Francisco_Goya"](http://lt.wikipedia.org/wiki/Francisco_Goya) \o "Francisco Goya" [HYPERLINK "http://lt.wikipedia.org/wiki/Vokietijos_Demokratine%20Respublika"](http://lt.wikipedia.org/wiki/Vokietijos_Demokratine%20Respublika) \o "Vokietijos Demokratinė Respublika" The first film, Goja, about the Spanish artist Francisco Goya, was filmed here in 1970 (GDR film studio Defa), Lithuanian television filmed at the museum the movies Benjaminas Kordušas, Nebylys, Vilius Karalius, Čia mūsų namai, Arkliavagio duktė ir others; Lithuanian Film

Studio – the historical films Faktas, Vienui vieni, Tadas Blinda, Pradžia, Ekskursantė and others.

During the years of independence, foreign film directors also worked at the museum. The US company Gardner Films, by order of the History Channel, created non-commercial documentary films with elements of acting – Barbarians, Leonardo da Vinci, Washington the Warrior and others. In July 2007, the creators of the US reality TV show on CBS, The Amazing Race, filmed here as well. Films from Finnish, German, Italian, US film studios also have come. The museum workers experienced some of this as well, acting in the film Praeitis dabar (1999, dir. Virgilijus Kubilius).

Available on the LRT Television website ([HYPERLINK "http://www.lrt.lt/mediateka"](http://www.lrt.lt/mediateka) www.lrt.lt/mediateka) is a programme on the creation of the Lithuanian Folk Museum, Gyvasties tikrasis būdas. Dingusios tėviškės kūrimas (1996, dir. Bronius Morkevičius).

Elektroninis leidinys „Lietuvių tautinis kostiumas“

2014 metais „Liaudies kultūros“ prenumeratoriams su žurnalu dovanojame net penkis vertingus priedus. Su pirmuoju žurnalo numeriu prenumeratoriai gavo folkloro ansamblio „VISI“ (vadovas Evaldas Vyčinas) karinių-istorinių dainų rinktinę „Išjoj brolis karelin“. Tai Šilalės kraštiečių draugijos dovana. Antrojo numerio priedas buvo elektroninė knyga „Lietuvių tautinis kostiumas“. Tai 2006-aisiais metais Lietuvos liaudies kultūros centre parengto leidinio kopija.

Norėtume jį pristatyti plačiau.

Elektroninis leidinys „Lietuvių tautinis kostiumas“ – tai to paties pavadinimo knygos (Teresė Jurkuvienė, LLKC, „Baltos lankos“, 2006 m.) skaitmeninė versija, su gausia papildoma praktine informacija apie XIX a. lietuvių liaudies išėiginę aprangą.

Leidinyje pristatomos lietuvių liaudies drabužių sukirpimo schemas ir iškarpos drauge su kita jų pasiuvimui reikalinga informacija: audinių piešiniai, fotonuotraukomis, jautų ir išsiuvinėtų ornamentų pavyzdžiais. Ši publikacija unikali, nes čia pirmą kartą pateikiamas didelis kostiumų dizainerės Danutės Keturakienės sukurtų ir praktiniam naudojimui parengtų drabužių iškarpų rinkinys.

Viso leidinyje 61 liaudies kostiumo dalių – vyrų sermėgų, surdutų, švarkų, kelnių, vyrų ir moterų marškinių, liemenių, moterų sijonų ir prijuosčių, švarkelių, galvos apdangalų ir t.t. – iškarpa, beveik viskas, ko reikia norint pasisiūti tiksliai bet kurio regiono XIX a. liaudies kostiumo kopiją. Iškarpos ir brėžiniai yra sukurti pagal šiuolaikinio žmogaus standartinius matmenis, jie bus suprantami tiek profesionaliems siuvėjams, tiek mėgėjams.

Leidinyje skirtas visų pirma norintiems patiems pasigaminti tautinį kostiumą arba jo dalis, bet jis bus naudingas ir etninės kultūros specialistams, mokytojams, norintiems supažindinti įvairaus amžiaus auditoriją su tautinio kostiumo ypatumais ar regioniniais skirtumais.

Dovana žurnalo
„Liaudies kultūra“
skaitytojams.
2014 m. Nr. 2
Skirta tik asmeniniam naudojimui.

Elektroninį leidinį „Lietuvių tautinis kostiumas“ parengė:
Danutė KETURAKIENĖ – drabužių iškarpų brėžiniai, jų aprašai.
Laisvė AŠMONAITIENĖ – ornamentų ir audinių piešiniai.
Teresė JURKUVIENĖ – tekstai apie liaudies drabužius, kostiumų aprašai.
Rymantas PENKAUSKAS – kostiumų ir jų dalių nuotraukos.
Sigitas JONKUS – HTML puslapiai, audinių ir drabužių detalių nuotraukos.

Jei mūsų žurnalo neprenumeruojate, šį vertingą leidinį galite įsigyti Lietuvos liaudies kultūros centre (Barboros Radvilaitės g. 8, Vilniuje), Klaipėdos universitete, Kauno centriniame knygyne, UAB Humanitas „Akademinė knyga“.

National Lithuanian Costume DVD

A DVD, issued by the Lithuanian Folk Culture Centre, introduces to people the national costumes of all the Lithuanian regions and provide the opportunity to create the costume at home: sketches of costume pieces — patterns, weaving and embroidery patterns and other things.

LIETUVOS RESPUBLIKOS
KULTŪROS MINISTERIJA
LIETUVOS LIAUDIES
KULTŪROS CENTRAS

LIAUDIES KULTŪRA 2014 Nr. 3 (156)

Žurnalas leidžiamas nuo 1988 metų,
kas du mėnesius

REDAKCIJOS ADRESAS:

Barboros Radvilaitės g. 8, LT-01124 Vilnius

VYRIAUSIOJI REDAKTORĖ

Saulė MATULEVIČIENĖ, tel. 261 34 12
e. p. liaudies.kultura@gmail.com

SKYRIŲ REDAKTORIAI:

Dainius RAZAUSKAS – bendrieji kultūros
klausimai, mitologija, tel. 261 31 61,
e. p. liaudies.kultura@ilkc.lt

Juozas ŠORYS – etnologija, tautodailė,
etninės veiklos realijos, tel. 261 31 61,
e. p. jsorys9@gmail.com

Dizaineris Rokas GELAŽIUS

Santraukas į anglų kalbą verčia
Gabriella ANELAUŠKAITE

Stilistė-korektorė Vitalija DALMANTAITĖ

REDAKcinė KOLEGIJA:

Prof. habil. dr. Audrius BEINORIUS, Vilniaus
universiteto Orientalistikos centras,
Universiteto g. 5, LT-01513 Vilnius

Prof. habil. dr. Kazimieras GARŠVA, Lietuvių kal-
bos institutas, Antakalnio g. 6, LT-2055 Vilnius

Doc. habil. dr. Ingridė LUKŠAITĖ, Lietuvos istorijos
institutas, Kražių g. 5, LT-01108 Vilnius

Habil. dr. Nijolė LAURINKIENĖ, Lietuvių
literatūros ir tautosakos institutas,
Antakalnio g. 6, LT-10308 Vilnius

Dr. Alė POČIULPAITĖ, Lietuvos liaudies
kultūros centras, Barboros Radvilaitės g. 8,
LT-01124 Vilnius

Prof. habil. dr. Daiva RAČIŪNAITĖ-VYČINIENĖ,
Lietuvos muzikos ir teatro akademija,
Gedimino pr. 42, LT-01110 Vilnius

Irena SELIUKAITĖ, Lietuvos kultūros ministerijos
Regionų skyriaus vedėja,
J. Basanavičiaus g. 5, LT-01118 Vilnius

Doc. dr. Krescencijus STOŠKUS, Vilniaus
universitetas, Didlaukio g. 27, LT-08303 Vilnius

Dr. Žilvytis ŠAKNYS, Lietuvos istorijos institutas,
Kražių g. 5, LT-01108 Vilnius

Vida ŠATKAUSKIENĖ, Lietuvos liaudies kultūros
centras, Barboros Radvilaitės g. 8,
LT-01124 Vilnius

Dr. Vyktintas VAITKEVIČIUS, Klaipėdos universite-
tas, Baltijos regiono istorijos ir archeologijos
institutas, Tilžės g. 13, LT-91251 Klaipėda,
e. p. vyktintas.vaitkevicius@gmail.com

Dr. Marija ZAVJALOVA, Ленинский проспект 32-а,
Институт славяноведения, Российская
Академия Наук, Москва 117334, Россия,
e. p. marija_z@mtu-net.ru

© „Liaudies kultūra“

Steigimo liudijimas Nr. 152
Pasirašyta spaudai 2014 06 25

Formatas 60×90/8
Rinkta kompiuteriu. 12 sp. l.
Tiražas 850 egz.

Lietuvos liaudies kultūros centras
Barboros Radvilaitės g. 8, LT-01124 Vilnius
<http://www.ilkc.lt>

Spausdino UAB „Standartų spaustuvė“, Dariaus ir
Girėno g. 39, Vilnius

TURINYS:

Pašnektės šnabždas pro šlyną į šviesą. Juozo ŠORIO pokalbis su poetu,
nacionalinės premijos laureatu Vladu BRAZIŪNU. 1 •

MOKSLO DARBAI

Dainius RAZAUSKAS. Lietuviškoji laimės samprata 9 •

Justė MICHAILINAITĖ. Sapno vaizdinys lietuvių liaudies dainose.....23 •

Skaidrė URBONIENĖ Kryždirbystė XX a.: sovietmečio patirtys 35 •

MOKSLO ŠALTINIAI

Arnaud PARENT. Botaniko Žano Emanuelio Žilibero pastebėjimai
apie XVIII amžiaus pabaigos lietuvių valstietijos gyvenimą 44 •

PAŽINTYS

Guntis ŠMIDCHENS: Dainos galia 53 •

Guntis ŠMIDCHENS. Ar būtina buvo dainuoti per
Dainuojančią revoliuciją? 60 •

Regimantas GUDELIS. Dainų šventės dirigentai:
patirtys ir pajautos 64 •

PAŽINTYS

Taip Laima lėmė lietuviškai animacijai.
Su animacinių filmų dailininke ir režisiere Jūrate LEIKAITE
kalbasi Juozas ŠORYS. 76 •

MUZIEJAI, PARODOS

Vida OLECHNOVIČIENĖ. Muziejaus žingsniai link Holivudo,
arba atsakymas į dažną klausimą: „Ar čia filmuota?..“ 87 •

LEIDINIAI

Elektroninė knyga „Lietuvių tautinis kostiumas“ 95 •

VIRŠELIUOSE: Rasos šventė Kernavėje. 1968 m. *Viliaus NAUJIKO nuotrauka.*

SPAUDOS,
RADIJO IR
TELEVIZIJOS
RĖMIMO
FONDAS

Projektą „Tradicinės kultūros tąsa, kaita ir kartotė
šiuolaikinėje kultūroje II“ remia
Spaudos, radijo ir televizijos rėmimo fondas.

Lietuvos kultūros taryba remia projektą
„Etninės kultūros paveldas ir gyvoji tradicija:
problemos, tyrimai, interpretacijos“.

Redakcija nereikalauja, kad diskusinio pobūdžio nuomonės sutaptų su redakcijos nuomone.